metmenys 58

1990

KŪRYBA & ANALIZĖ

metmenys

Tomas Venclova, Nepriklausomybė 3 * *Živilė Bilaišytė,* Sausra 13, Blogio fizika 15 * *Arvydas Šliogeris,* Martynas Heideggeris: kaukė ir būtis 19 * Iš naujesniosios italų poezijos, *Umberto Saba, Dino Campana, Giuseppe Ungaretti, Eugenio Montale, Salvatore Quasimodo, Cesare Pavese,* vertė *Andrius Sietynas* 53 * *Ilona Gražytė-Maziliauskienė,* Keturi eskizai 60 * *Vytautas Kavolis,* Globalizacijos akivaizdoje 70 * *Julius Keleras,* Žiemos retorika 81, Peterburgas 1924 m. vasarą 82, Prisimenant Hamletą 85 * *Dovilė Zelčiūtė,* 86, Kol pareisi 88, *Julius Šmulkštys,* Marksizmas ir persitvarkymas 91 * *Julija Švabaitė,* Susitikimai eilėrašty 112 * *Jurgis Blekaitis,* Iš mūsų teatro praeities 118 * *Kostas Ostrauskas,* Gulbių ežeras 152 *

Didžioji revoliucija ir jos atgarsiai Lietuvoje, Vincas Trumpa 154 * *Moters individualizmas Lietuvoje,* Jurga Ivanauskaitė 166 * *Apie vertimą ir vertimus,* Kostas Ostrauskas 174 * *Metmenų polilogui,* Albertas Zalatorius 170 * *Sietyno moralinio pasaulėvaizdžio raidos eskizas,* Darius Čuplinskas 187 *

LTSR Valstybinė
RESPU[illegible]INĖ
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: Miriam Meras — 43-52, 69, 173.

NEPRIKLAUSOMYBĖ

TOMAS VENCLOVA

Turbūt neapsiriksiu pasakęs, jog visi mes to tikėjomės — Lietuvos žmonės ir išeiviai; teisuoliai ir nusidėjėliai; dešinieji ir kairieji. Vieni to laukė visomis širdies ir proto pajėgomis, kiti beveik nesąmoningai, patys sau nedrįsdami prisipažinti, jog tikisi ir tiki. Bet tų, kurie manė, jog patys regės nepriklausomą Lietuvą, tikriausiai ne ką daugiau kaip vienos rankos pirštų.

Nesu iš tų, kurie tvirtina, kad eiti su Lietuva galima tiktai gyvenant joje. Išeivija visada buvo reikalinga tautai — tiek *Aušros, Varpo* ir *Vienybės lietuvninkų* eroje, tiek ir pastarųjų okupacijų metais. Bet emigrantui nevisiškai dera ką nors aiškinti ir patarinėti tautiečiams, kada tėvynėje vyksta revoliucija — jau vien dėl to, kad jis neturi su jais kasdieninio ryšio, o revoliucijos matuojamos būtent dienomis, netgi valandomis. Tai, kas įvyko, iš mūsų tolio atrodo neįtikėtinas stebuklas. Bet, jei neklystu, tai lygiai toks pat neįtikėtinas stebuklas ir žmonėms Lietuvoje, kurie jame dalyvauja, patys stumia tenykštę istoriją į priekį. Todėl mūsų pokalbis nėra neįmanomas. Gal jis netgi būtinas.

Lietuva yra visų mūsų dalis — tai, kas neleidžia sielai sustingti, išjudina iš nevilties, padeda įprasminti mums duotąją egzistenciją. Lietuva yra traukos laukas, kurio

poveikį juntame, vis viena kur bebūtume — Lenos žemupio lageriuose ar Paryžiaus aikštėse, Vorkutoje ar Chicagoje. Priklausymas tam traukos laukui ir apibrėžia lietuvį. Kilmės ir kraujo ryšys, katalikų tikėjimas ar to tikėjimo stoka, netgi lietuvių kalbos mokėjimas ar nemokėjimas šiuo atžvilgiu yra antraeiliai dalykai.

Vos prieš kelerius metus gyvenimas okupuotoje Lietuvoje atrodė giliai beprasmis ir žeminantis žmogų, o tarybinis okupacinis režimas — nė per colį nepajudinamas, amžinesnis už Egipto piramides. Nedera guostis iliuzijomis. Prisitaikėlių ir net atvirų kolaborantų Lietuvoje buvo nei kiek ne mažiau, negu, sakysime, nacių okupuotoje Prancūzijoje — kitaip sakant, dauguma. Beveik visi kartkartėmis pagarbindavo pažangiausią pasaulyje socialistinę sistemą, tarybinius išvaduotojus, Leniną, didžią ir dosnią rusų tautą. Daugelis darė tai šlykštėdamiesi, patys savimi ir teisindamiesi, jog tai neišvengiama, jeigu norime, kad Lietuva sulauktų geresnių laikų. Kiti — jų gal buvo nedaug — be jokių moralinių skrupulų rasdavo bendrą kalbą su Maskvos valdžia: čia daug padėdavo abiejų pusių absoliutus cinizmas. Nežinome skundikų ir saugumo agentų procento, bet vargu ar reikia abejoti, kad jis buvo labai didelis.

Juodieji Pietų Afrikoje, žinoma, gyvuoja kur kas blogesnėmis sąlygomis, negu lietuviai ir kiti baltai. Bet iš jų bent jau nereikalaujama garbinti apartheido sistemą ir savo išmintinguosius pavergėjus. Iš lietuvių kažko panašaus buvo reikalaujama, ir dauguma jų pasiduodavo reikalavimams.

Buvo žmonių, kurie fiziškai nesugebėdavo pakęsti šito pažeminimo ir atsisakydavo mokėti duoklę. Jie paprastai atsidurdavo kalėjimuose ar tremtyje — kartais Rytuose, retkarčiais Vakaruose. Bet ir prieš tai jie egzistuodavo visuomenės paraštėje: „normalioji" inteligentija laikydavo juos nukrypėliais nuo vienintelės naudingos tautai laikysenos, kartais netgi pavojingais puspročiais, garbėtroškomis ar fanatikais.

Gal visa tai yra sveikas refleksas žmonėms, pasiryžusiems mokėti už tautinį išlikimą bet kokią kainą. Bet turbūt sutiksime, jog tokia kaina pirktis gyvybę (dažnai — ir asmeninę gerovę) vis dėlto pasibjaurėtina. Ir ar verta pagaliau gyventi trilinku, gal net lūžusiu stuburu? Vienas iš dažniausių pasiteisinimų buvo: svarbu geros intencijos ir „lietuvybė širdyje", o ne privaloma duoklė. (Net kai kurie iš tų, kurie garbino Staliną ir partiją žymiai daugiau už kitus, galėtų pasakyti istorijos teisme, jog jie vis dėlto išsaugojo lietuviškas mokyklas, universitetą, kultūrines įstaigas — tą infrastruktūrą, kuri šaliai visada bus reikalinga). Bet ar privalomoji duoklė neteršė gerų intencijų, nenuodijo sąmonių, nepūdė pačios lietuvių kalbos, kurią taip geidėme išsaugoti? Ar verta ginti minimalius tautinės gyvybės požymius einant šiuo slidžių slidžiausiu keliu? Gal ir taip. Bet aš gerai suprantu tuos, kurie sakė „ne".

Vos prieš kelerius metus tauta, nors ir gyveno nepalyginti ramiau negu pokario epochoje, tebebuvo sutrypta, kareiviško bato įminta į dulkes ir purvą, netekusi praeities, netekusi dabarties, netekusi ateities. Veidmainybė, servilizmas, apgailėtinas sumaterialėjimas tebebuvo įsisunkę į kūną ir kraują, nors dažnai dangstomi pseudodvasingumo ir pseudopatriotizmo skraiste. Tačiau pakako kelių rimtesnių įskilimų aklinose tarybinės imperijos sienose, ir viskas ėmė keistis — staigiai ir negrįžtamai, neįtikėtinu tempu. Pasirodė, kad totalitarinė valdžia niekada ligi galo nekontroliavo savųjų vergų: nuodijo, žemino, engė, vertė paklusnia banda — ir vis dėlto giliosios žmogiškos širdies neįstengė užvaldyti. Disidentai ir „fanatikai" suvaidino katalizatoriaus vaidmenį. Jų vienišos kovos pavyzdys vieniems sužadindavo bent jau gėdą, o kitiems virsdavo įkvėpimu. Gal ne aš vienas, stebėdamas didžiuosius Vilniaus ir Kauno mitingus video ekrane, patylomis kartojau garsiuosius Yeats'o žodžius apie airių revoliuciją: *All changed, changed utterly: A terrible beauty is*

born (Viskas pasikeitė, pasikeitė negrįžtamai: Gimė siaubingas grožis).

Neveltui prisimenu airių revoliuciją. Laikas pasakyti: tai, kas vyksta Lietuvoje, moraliniu mastu visiškai prilygsta tam, kas vyko 1916 metais Airijoje, 1821-34 metais Graikijoje, 1773-76 metais Amerikoje. Gal ne tik moraliniu, bet ir politiniu mastu. Ne kam kitam, o mūsų tėvynei buvo lemta pradėti paskutiniosios — ir gal blogiausios — kolonijinės imperijos dekonstrukciją. Ligi šios dienos lietuviai vykdo tą uždavinį su stebėtinu, beveik neįsivaizduojamu drausmingumu, susiklausymu ir santūrumu; jis verčia didžiuotis netgi prisiekusį skeptiką (koks esu iš prigimimo). Michailas Gorbačiovas, gal ir ne be pagrindo laikomas įžvalgiu politiku, skandalingai nesugebėjo įvertinti Lietuvos tikrųjų nuotaikų, jos tradicinio atkaklumo, jos pasiryžimo ir ištvermės. Imperijos irimo, kaip ir gamtos procesų, nebeįmanoma sulaikyti. 1990 metų kovo vienuoliktosios deklaracijos nebeįmanoma atšaukti. Gal jos veikimą įmanoma pristabdyti — su didžiulėmis aukomis, negailestingai suardžius dar vienos kartos gyvenimą; bet ir tada imperija po kelerių metų vėl pralaimės, kaip ji pralaimėjo ! Vengrijoje, Čekoslovakijoje, Lenkijoje, Rytų Vokietijoje. Lietuviai šiandien rodo pavyzdį visiems kitiems nelaimės draugams — ir, svarbiausia, pačiai rusų tautai, kuri irgi yra jų nelaimės draugas.

Kiekvienam iš mūsų, netgi tvirtai apsisprendusiems liberalams ir kosmopolitams, Lietuva buvo ir tebėra pasaulio ašis. Tačiau pastaraisiais mėnesiais ji virto pasaulio ašimi ir kitiems. Niekada savo istorijoje Lietuva tiek daug nereiškė žmonijai, kaip šiandien. Ji yra centrinė pasaulinės spaudos ir televizijos tema — ir, matyt, liks dėmesio centre dar ilgai. Žinoma, taip nebus per amžius. Bet Lietuvos *jau niekada* nebus galima ignoruoti ir nepastebėti. Prieš tai, kas vyksta Lietuvoje šiandien, nublanksta ne tik nepriklausomybės paskelbimas 1918 metais, bet ir sukilimai prieš caro valdžią, ir Durbės, ir Žalgirio mūšiai. Lietuva virto vienu iš esminių

laisvės simbolių visiems laikams. Ir tai lygiai taip pat nebeišbraukiama, kaip kovo vienuoliktosios aktas.

Galima nemažai prikišti Lietuvos atgimimo politikams, galima įžiūrėti daug silpnųjų atgimimo vietų — nors, kaip sakiau, emigrantui to daryti lyg ir nepridera. Protingi žmonės pačioje Lietuvoje sako, jog Sąjūdžiui stinga pragmatizmo, kurį atstoja romantiški ritualiniai gestai (nors pridurčiau, kad visada būdavo ir būna situacijų, kada romantinis gestas tautos likime vaidina svaresnį vaidmenį, nekaip racionalūs išskaičiavimai). Daug kas daroma improvizuojant, ekspromtu, nespėjus ar net ir nesistengiant parengti konstruktyvių platformų ateičiai. Kasdieninėje Sąjūdžio buityje pasitaiko atviros, nevisada simpatingos įvairių grupuočių kovos, kurios tikslas yra ne kas kita, o valdžia; pasitaiko negilios retorikos ir tuščios demagogijos; pasitaiko negražių politinių manevrų. Prie Sąjūdžio prilimpa žymiai daugiau, negu norėtųsi, sukčių, naujoviškų tautinių davatkų, prisitaikėlių — dažniausiai tų pačių, kurie dar neseniai buvo prilipę prie komunistinės valdžios. Nespėjome sukurti nieko, ką galima būtų palyginti su lenkų Solidarumu ar čekų Chartija 77. Atvirųjų disidentų grupės buvo mažos, beveik visos nepakankamai stiprios intelektualiai ir negailestingai sutriuškintos saugumo: šiandien jos atsidūrė dar tolesnėje visuomenės paraštėje, negu Brežnevo ir Andropovo laikais, ir daugelis jų vadų, deja, nemoka į tą nesmagią padėtį adekvačiai reaguoti. Bet visa tai yra būdinga normaliam politiniam gyvenimui: tai būtent toji neišvengiama kaina, kurią visuomenės moka už demokratiją.

Man asmeniškai kiek pavojingesnis dalykas atrodo tautos mistika, patraukianti labai daug lietuvių, užpildanti tą ideologinę tuštumą, kuri liko subyrėjus marksizmui bei leninizmui. Žodis „tauta" Lietuvoje šiandien itin dažnai rašomas didžiąja raide. Daugeliui, kaip atrodo, tai yra svarbiausioji ir netgi vienintelė vertybė. O juk esama ir aukštesnių vertybių. Ar nevertėtų pataupyti didžiųjų raidžių joms — tevartoja krikščionis didžiąją raidę tik Dievui,

liberalas Sąžinei. Kai tauta dievinama ir netgi verčiama stabu (beje, tai suprantama reakcija po siaubingo pažeminimo dešimtmečių), atsiranda ir kitokių abejotinų reiškinių.

Nedaug težada polinkis į savotišką baltišką izoliacionizmą, patriarchalinių papročių, patriarchalinio „gerumo", pagonybės kultą, „smukusių Vakarų" smerkimą, kuris jau anksčiau buvo paplitęs ir tebėra paplitęs mūsų poezijoje ir prozoje. Jis tikrai nepadės įsilieti į normalią dabartinę europiškąją būtį — veikiau kliudys. Jis stumia į savotišką naują utopiją — kiek geresnę, negu ta kruvinoji utopija, iš kurios, ačiū Dievui, daugmaž išsivadavome, bet vargu ar konstruktyvią ir prasmingą.

Neverta mazochistiškai mėgautis tautos kančiomis (kad ir kiek jos būtų tikros ir skaudžios). Mes linkę bet kokiomis aplinkybėmis teisinti save, vaizduoti savo tautą kaip amžiną vargšę, kurios vienintelė perspektyva — būti skriaudžiama piemenėle, esama tendencijos laikyti tautą neklystančia šventąja Mergele ir Karaliene. Savęs teisinimas, puikavimasis savo skriaudomis, nenoras ir nemokėjimas pastebėti svetimų skriaudų ir savo suklydimų dažniausiai tėra liūdna kompensacija už bailumo ir konformizmo laikotarpį.

Man svetimi pastaruoju metu išpopuliarėję posakiai — „satanizmas" ar „šėtono paunksmė". Jie dvelkia manichėjiška, demonologine istorijos vizija, iš kurios daugelyje šalių sekdavo praktinės išvados: „satanistai" (o jais galima apšaukti ką tik nori) būdavo nustumiami anapus žmonijos ribų, su jais kovoti būdavo leidžiama ir skatinama bet kokiomis priemonėmis, kol pagaliau pasidarydavo, švelniai kalbant, nebeaišku, kas gi toje kovoje yra tikrasis šėtono įrankis. Lietuva tikrai ne sykį buvo imperialistinių jėgų (jų tarpe ir bjauriausių, totalitarinių) auka. Bet kartais mes linkę įžiūrėti demonišką valią, piktą sąmokslą netgi ten, kur nelaimę Lietuvai nešė beasmeniai istoriniai procesai, būdingi kiekvienai moderniai ar modernėjančiai visuomenei, nebūtinai susiję su totalitarizmu ir imperializmu.

Neverta aiškintis, kas blogesnis — Hitleris ar Stalinas. Nėra ko rinktis tarp maro ir choleros. Ir dera be užuolankų pasakyti, kad tie, kurie sveikino Hitlerį, klydo ir pakenkė lietuvių tautai, jos garbei, moralei ir tarptautiniam prestižui ne mažiau už tuos, kurie sveikino Staliną.

Nedera pasiduoti ksenofobijai, neproduktyviems ir negarbingiems svarstymams apie savo dorybes bei kitataučių ydas. Nedera atsiriboti nuo kitų kultūrų — net jei tas kultūras reprezentuojančios šalys ilgus amžius buvo ar šiandien tebėra mūsų politinės priešininkės.

Negalėčiau gyventi be lietuvių kalbos. Noriu, kad ji turėtų tas pačias teises, kaip kitos kalbos, įskaitant didžiausias, ir esu tikras, kad kalbų įvairovė ir gausybė — brangus pasaulinės kultūros turtas. Bet nenoriu pasiduoti kalbos mistikai. Kalbos išsaugojimas ir įtvirtinimas būtinas — bet nereikia manyti, kad jis automatiškai užtikrina išganymą. Nejaugi lietuviškai nieko blogo ar klaidingo negalima pasakyti?

Žinau, kad lietuvių tautai, kaip ir kiekvienai tautai, būtina nepriklausomybė. Bet žinau ir tai, kad nepriklausomybė dar nėra tolygi laisvei ir demokratijai. Vienintelės absoliučiai nepriklausomos šalys šių dienų pasaulyje yra Albanija, Iranas ir Libija.

Atsiminkime, kad žmogaus teisės yra logiškai pirmesnės už tautos teises. Žinoma, jei tauta yra pavergta, tai ir žmogaus teisės joje visada bus pažeistos. Bet teisingas yra ir atvirkščias tvirtinimas. Tauta gali valstybėje dominuoti, bet jeigu žmogaus teisės ir mažumų teisės toje valstybėje yra pamintos, tai ir viešpataujanti tauta esmėje yra vergė, jokių teisių neturi. Taip atsitiko vokiečiams nacizmo laikais; taip atsitiko rusams jau carų, juo labiau komunizmo laikais; ir labai nenorėčiau, kad taip atsitiktų lietuviams.

Nepaprastai svarbu ir reikalinga užpildyti baltas (o dar labiau — kruvinas) dėmes Lietuvos istorijoje. Bet toks užpildymas vietomis išvirsta nekritiška apologija — netgi

tokių asmenų, kurie aukštu moraliniu ar politiniu lygmeniu nepasižymėjo ir Lietuvai atnešė daugiau žalos, negu naudos. Neplataus akiračio mąstytojams — jei tik jie buvo antikomunistiškai, katalikiškai ar echt-lietuviškai nusiteikę — taikomi epitetai, kuriuos priderėtų rezervuoti Sokratui, Kantui ar Solovjovui.

Taigi šiandien Lietuvoje esama tam tikros naujos politinės ir kultūrinės mitologijos. Tiesa, ji visai atvirkščia komunistinei, antihumaniškai, sukompromituotai mitologijai: bet pateikti mitą išvirkščiai dar nėra didelis intelektualinis laimėjimas.

Dėl viso to sunkiausioji kaltė, žinoma, tenka okupacinei valdžiai ir gėdingai krašto izoliacijai. „Šaldytuvas", kuriame buvo laikoma lietuvių inteligentija, netgi galutinai išėjęs iš rikiuotės, vis dėlto iš dalies įvykdė savo užduotį. Vieninteliu ar bent svarbiausiu stiprybės šaltiniu šiandien daugeliui virto penkiasdešimties metų senumo *Naujosios Romuvos* ar *Židinio* komplektai. O jie, net jei savo laiku vaidino teigiamą vaidmenį, beveik nieko negali padėti kraštui, kurio laukia modernaus ir postmodernaus gyvenimo, industrialinės ir postindustrialinės visuomenės iššūkiai.

Bet kalta ne vien komunistinė valdžia. Daugelis mūsų konformistų (ar buvusių konformistų) įgijo nedirbtinį populiarumą, nes savo veikla ir kūryba palaikė ir bandė įamžinti įsisenėjusius lietuviškus mitus bei stereotipus. Tuos mitus ir stereotipus visuomenė nekritiškai priimdavo jau vien dėl to, kad jie nebuvo komunistiniai. O juk reikia pasakyti, kad valdžia kliudė ir persekiojo tų stereotipų platinimą kur kas mažiau, negu dabar įprasta manyti. Jie dažnai būdavo panaudojami kaip atsarginis vožtuvas, dėl viso pikto parengtas atsitraukimo kelias, kaip būdas parodyti, jog „savoji", „patriotinė" nomenklatūra — vienintelė teisėta tautinių interesų gynėja (patriotizmas, anot taiklaus anglų priežodžio, yra paskutinioji niekšo priebėga). Kuo labiau pažemintas jausdavosi prisitaikęs prie režimo intelektualas,

kuo dažniau jis mokėdavo privalomąją duoklę — tuo labiau jis būdavo linkęs kartoti kilnius šūkius apie amžinas tautos šaknis, apie jos kalbos grožį ir jos pasaulėjautos neprilygstamą gelmę, apie savo ištikimybę žemei ir duonai. Šitaip jis bandydavo atpirkti savo pritapimą prie oficialiųjų brežnevinių sluoksnių, kurie atlaidžiai žiūrėdavo į jo patriotines pastangas, o neretai jas rėmė premijomis bei pagyromis. Deja, ši mūsų inteligentija iš dalies kalta, kad Lietuvoje užsikonservavo daug siauros ir anachroniškos sąmonės elementų. Atleiskime jai — bet niekada neužmirškime, kad konformizmas nėra dorybė.

Mūsų kultūrininkai išsprendė svarbų uždavinį — jie sunkiomis sąlygomis užtikrino lietuvių kalbos ir lietuvių tautinės sąmonės išlikimą. Bet jų jėgų — o gal ir noro — neužteko antram ne mažiau svarbiam uždaviniui: parengti lietuvius civilizacijai, kuri remtųsi asmeniniu pasirinkimu bei nuomonių gausybe, civilizacijai, kur kitaip manantis nebūtų kaltinamas nei erezija, nei išdavyste. Ar ne geriau būtų buvę skirti bent dalį mūsų energijos ne grynai gynybiniams ir apologetiniams, o konstruktyvesniems uždaviniams — pavyzdžiui, daugiau sužinoti apie pasaulį, apie kultūrines sroves ir teorijas, išryškėjusias per tą penkiasdešimtmetį, kurį Lietuva praleido kalėjime, apie demokratijos pagrindus, apie Vakarų politines ir ekonomines struktūras, o tuo pačiu peržiūrėti ar sugriauti senuosius mūsų mitus bei stereotipus? Esame įžengę į nepriklausomybę tarsi viena koja — išlaikę lietuvybę ir meilę Lietuvai, bet vis dar neatlikę deramos totalitarizmo (*bet kokių jo atmainų*) filosofinės ir politinės kritikos.

Nelabai tikiu, kad virsime „šiaurės Atėnais" — unikaliu kultūriniu židiniu, tiltu tarp Rytų ir Vakarų ar kokių kitų žemės rutulio rajonų. Duok Dieve mums virsti normalia, kuklia, civilizuota Europos valstybe (kuria virsti 1918-40 metais dar nevisai spėjome). Po okupacinių dešimtmečių tai jau bus neapsakoma laimė. Bet tam turime mokytis ne vien

tautinės savigynos (kurios pramokome visai neblogai), o pirmiausia skepticizmo, kriticizmo, sugebėjimo matyti savo trūkumus ir klaidas, tolerancijos, pagarbos kaimynui, partneriui bei oponentui, atsakomybės.

Tebūnie tokia naujoji nepriklausoma Lietuva — šalis, kurią svajojome ir sapnavome, šalis, prie kurios atsiradimo prisidėjo geriausieji iš mūsų: ir tie, kurie susidegino, ir tie, kurie praleido kalėjimuose bei ištrėmimuose geriausius gyvenimo metus, ir tie, kurie leido pogrindžio spaudą, ir tie, kurie spausdino doras knygas, tapė talentingus paveikslus, kūrė vykusius spektaklius, užsiiminėjo tikru mokslu, prasminga ekonomine veikla, prasminga politika. Per pastaruosius penkiasdešimt metų pasaulis pasikeitė ne mažiau, negu nuo viduramžių ligi pirmojo pasaulinio karo. Todėl ir mūsų trečioji nepriklausomybė skirsis nuo antrosios, tarpukario nepriklausomybės ne mažiau, negu antroji skyrėsi nuo pirmosios, viduramžinės. Būkime jos verti ir stenkimės, kad ji deramai reaguotų į tuos iššūkius, kuriuos jai pateiks naujasis, jau visiškai netolimas mūsų eros tūkstantmetis. Prisipažinsiu, šiandien netgi daugiau galvoju apie tą artėjantį tūkstantmetį, negu apie senovės baltus, Gediminą ir Vytautą, Basanavičių ar Kudirką.

1990.V.6

SAUSRA

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Ši sausrą kenčianti žemė
gimdo šventyklas ir pranašus.
Ši sausros rankoms sūpuota žemė
sprogsta.

Jei esi be namų, iš kur imsis prasmės?

Mano šulinys užverstas,
mano šimtamečius alyvmedžius
išvertė iš šaknų,
mano namus susprogdino.

Kulkos pakirsta
krito žydė mergaitė,
mane apkaltino
mano namus susprogdino
mano namai švietė
kaip sprogstanti žvaigždė.

Po septynių dienų
tiesa pražydo
kaip dykumos kaktuso
baltai reta gėlė.

Oficialus pareiškimas skelbia
mane neteisėtai apkaltintą.
Armijos kulka nušovė mergaitę.

Žemė atimta.
Kai žemės nebėra,
kur imsis prasmės?

Kas vakarą, kai leidžias saulė
sėdžiu ant savo susprogdinto slenksčio
ir pro pirštus varva kraujas, renkas į upelius
ir lėtai siurbiasi link išverstų šaknų.

Tūkstantis mano senelių
šitame kalne,
ir nuo jo nesitrauksime.

BLOGIO FIZIKA

I

„Žiūrėk, žvaigždės šviečia dar vis",
jis taria Amalfi valdovei,
ir plieno pirštais iš lėto užgniaužia jai kvapą.
Žvaigždės neliudys.
Kalėjimo kiemas grįstas baltais akmenimis.

Dusli tyla.
Gali šauktis žvaigždžių — ar jas keikti,
bet jos tyli ir šviečia.
Pro plieno pirštus išslysta viltis.
Jis užsmaugia valdovę
jos brolių palieptas.
Žvaigždėtame kieme,
jėga ir pagieža sukibę šoka fandango.

„— Esu jūsų valdovė dar vis".

Žvaigždėms nesvarbu.
Tremties vagone maldaujant vandens,
ar žviegiant elektros kančia,
ir saugiai miegantiems lovose,
ir budeliams uniformuotiems,
ir išbadėjusiom akim nusėtais slėniais
ir virš neatpažįstamų kūnų, suverstų už miesto ribos —
žvaigždės šviečia, žėri dar vis.

Jų išskėstos spirale rankos
sukasi didžia ekstaze,
kurią jom patys priskiriam.
Akloje tyloje — juoda erdvė.

Teroro įgąsdinta gimsta siaubo tyla —
budelis ir kankinys prisiliečia lūpomis,
kančia lieka be žado
tankų sutriuškintos rankos lieka ant grindinio
(kad nebeskambėtų tiesa tavo stygomis).
Juodos tylos glėbyje miega
ir tie, kurie liudija tiesą,
ir tie, kuriems nesvarbu.

Tylus centras spirale skriejančios erdvės
plečiasi, be žado ir be paguodos.

II

Žvaigždės krito tą naktį virš Amalfi.
Spėjome — tai Pleiades — septynios seserys sąmokslą
/ruošė,
driekėsi jų ilgi kaspinai — šviesos palydovai
iki pat jūros paviršiaus.
Tą naktį ieškojome savo galaktikoje juodųjų skylių,
kur merdinčios žvaigždės pradingsta, kur baigiasi laikas.
Kosmosas virpa dešimčia plokštumų,
vidurnaktį galima jas įžiūrėti —
jeigu širdis tyra ir vaizduotė mikli.

Užgniaužiame paskutinį kvapą tiesos valdovei.
Žvaigždėm nerūpi — tai ne jų reikalas.
Tiek laiko praslinko,
žvaigždės matė ir atsisakė liudyti.
Nesišauk dangaus pagalbos
žvaigždės šviečia dar vis.

Galaktikos centro širdis
juoduoja skyle —
čia gimė laikas, čia gimė šviesa.
Dabar ir šviesa neišvengia traukos —
žvaigždžių likimas, fizikos dėsniai.

Nesistenk suprasti teroro audros.
Žvaigždės dūžta ir krinta į viena kitą.
Mano pradžioje yra mano pabaiga —
konclagerių išgelbėtieji
nepajėgia paaiškinti, kas slypi gelmėje.

Lieka tik žvaigždės
ir šviečia be žado.

MARTYNAS HEIDEGGERIS: KAUKĖ IR BŪTIS

ARVYDAS ŠLIOGERIS

Graikai mums paliko pasakojimą apie keistą dievą, gyvenusį kažkur tuometinės Oikumenės pakraštyje, prie Afrikos krantų ir keldavusį pamaldų siaubą Heladės žmonėms, garbinusiems Olimpo valdovus, įrėmintus į ryškų nekintančios formos kontūrą, skulptūriškai aiškius, paprastus ir pažįstamus. Tą dievą graikai vadino Protėjumi. Labiausiai jis juos glumindavo savo beformiškumu ir nepastovumu. Protėjas buvo nepagaunamas ir nesuvokiamas, nes šią akimirką įsikūnydamas į vieną pavidalą, kitą akimirką jis galėdavo virsti kažkuo kitu. Ir tie pavidalai buvo begaliniai. Dabar barzdotas senis, aplipęs jūržolėmis ir maurais, kitą akimirką — grakšti žuvis, žėrinti vaivorykštiniais žvynais, trečią — dieviško grožio mergelė, po to — gelmenų šliužas ir taip iki begalybės. Protėjas galėjo būti bet kuo, kartu nebūdamas niekuo. Jis turėjo tūkstantį veidų ir nė vienas nebuvo tikras. Nesuskaičiuojamos kaukės ir buvo jo tikrasis veidas.

Protėjo provaizdis tapo talpia metafora, atskleidžiančią esmingą žmogaus buvimo šioje žemėje bruožą, kurį galima pavadinti kaukės sindromu arba kaukės ilgesiu. Žmogus, gyvenantis tarp kitų žmonių, beveik visada nešioja kokią nors kaukę. Beveik niekada jis neegzistuoja kaip jis pats ir

beveik visada kitiems ir pasauliui pasirodo kaip kažkas kita, negu jis yra iš tikrųjų. Dar keisčiau yra tai, kad kaukė tarsi priauga prie jo tikrojo veido ir žmogus su ta kauke visiškai susitapatina, net sau pačiam atsiverdamas ne kaip jis pats, o kaip jo savastimi tapusi kaukė. Kaip kaukė žmogus egzistuoja ir sau, ir kitiems. Negana to — ir tai yra žmogaus keistumo apogėjus — susitapatindamas su savo kauke, net į pasaulį žmogus pradeda žvelgti nebe nuosavomis, o kaukės akimis. Kaukė tampa savotiškais akiniais, iškreipiančiais regimojo pasaulio vaizdą, tiksliau pasakius, tikrąjį pasaulį pakeičiančiais jo regimuoju vaizdu. Kaukėtas ir akiniuotas žmogus regi nebe pačius daiktus, o tik jų regimybę. Kaukė tampa visuotine žmogaus lemtimi ir net jo antrąja prigimtimi. Aš pasakiau „tampa". Tačiau šis žodis yra klaidinantis; jis sukelia regimybę, tarsi būti kaukėtam ir akiniuotam, žmogui yra koks nors atsitiktinis, retkarčiais nutinkantis dalykas. Tarsi būtų taip, kad žmogus užsideda kaukę sekmadieniniam karnavalui, o grįždamas į šiokiadienius ją nusiima iki kito sekmadienio. Veikiau yra priešingai. Kaukė yra ne sekmadienio, o šiokiadienio buvimo būdas. Kaip tik kasdienybė, ir visų pirma kasdienybė, yra kaukės tikroji vieta ir tikrasis metas. Kaukėtas ir akiniuotas žmogus yra ne išimtis, o taisyklė. Todėl ir galima tarti, kad kaukė yra antroji žmogaus prigimtis.

Kaukės sindromas pačiam žmogui jau seniai nėra jokia paslaptis. Tai įrodo kad ir pasakojimas apie Protėją, atsiradęs žmogaus aušros laike. Tačiau tikru, aiškiai suvoktu ir išskirtinio dėmesio vertu klausimu šis sindromas tapo ne taip seniai, per pastaruosius du šimtmečius. Pirmą kartą į aiškaus matymo ir mąstymo horizontą jis iškilo tada, kai vienas praeito amžiaus mąstytojas ištarė tokius žodžius: žmogus yra visuomeninių santykių visuma. Taigi, ne asmuo, ne „aš", ne individas, ne „pats", turintis savo unikalų veidą ir savo akis, o tik socialinė būtybė, anonimiškų santykių ir anonimiškų reikšmių kompleksas. Šios anonimiškos

reikšmės, ateinančios iš anonimiškos „visų" stichijos, yra tarsi koks matinis ekranas, individą atskiriantis nuo pasaulio daiktų, iškreipiantis aiškų, autorizuotą ir teisingą tų daiktų regėjimą, nutrinantis ryškius kontūrus, žodžiu, deformuojantis pasaulio vaizdą taip, kad tas vaizdas nebeatitinka tikrosios dalykų padėties.

Šis reiškinys buvo ir yra vadinamas įvairiai: susvetimėjimu, iliuzijomis, netiesa, iškreipta sąmone, mistifikacija, neautentiškumu ir t.t. Tačiau tiksliausias žodis, nusakantis kaukės sindromo esmę, yra žodis „ideologija". Jeigu žmogus yra tik savo socialinės egzistencijos nulemta būtybė, jeigu jo lemtis šioje žemėje būti tik visuomeninių santykių kondensatu ir santrumpa, tada jo žvilgsnis į pasaulį visada yra ideologizuotas, t.y. vienaip ar kitaip subjektyvus. Žinoma, tokį subjektyvumą reikia suprasti ne tiesmukai, t.y. nedera jo sieti su konkrečiu asmeniu, individu, „šiuo" kūniškai ir dvasiškai individualizuotu žmogumi. Veikiau priešingai: ideologizuotas arba tik-subjektyvus kiekvieno paskiro žmogaus žvilgsnis į pasaulį yra nulemtas kaip tik to fakto, kad žmogus būtent kaip socialinė būtybė, nepajėgianti atsiplėšti nuo savo anonimiškojo socialinio vaidmens, būtent kaip visuomeninių santykių kondensatas, praranda savo individualumą ir asmeniškumą ir į pasaulį pradeda žvelgti tik pro anonimiškų reikšmių akinius. Subjektyvumas visų pirma ir visada yra kolektyvinis: grupinis arba rūšinis. Kadangi asmuo visada ir visur egzistuoja ne kaip „grynas" žmogus, o priklauso kokiai nors socialinei grupei — kastai, rasei, profesijai, klasei, psichologiniam tipui, tautai — jo žmilgsnis į pasaulį nulemtas kaip tik šios fatališkai nulemtos priklausomybės. Ištirpdamas grupėje, asmuo praranda savo asmeniškumą, jam uždedami tos grupės subjektyvumo akiniai ir jis susitapatina su grupine kauke. Tai, ką jis laiko absoliučia tiesa, iš tikrųjų yra tik grupės prietarai, vadinasi, grupinio solipsizmo fantomai. Taip interpretuojant žmogaus ontologinę situaciją belieka prieiti vieną gana nemalonią

išvadą: žmogus pasmerktas netiesai ir iliuzijoms, jis amžiams uždarytas į kolektyvinio solipsizmo kalėjimą. Paties pasaulio esmė, t.y. objektyvi tiesa jam nepasiekiama, „daiktai savyje" jam neatsiveria ir atsiverti negali. Vadinamasis protas yra tik iliuzijų talpykla ir chimerų kūrėjas. Grupinis subjektyvumas yra ontologinė konstanta, o grupės ideologija — žmogaus alfa ir omega.

Panašios išvados prieinama ir kitu atveju: kai solipsizmas interpretuojamas ne kaip grupinis, o kaip rūšinis. Šios interpretacijos rėmuose tvirtinama, kad asmens žvilgsnis į pasaulį nulemtas jo biologinės prigimties: žmogus gali į pasaulį žvelgti tik pro žmogiškus akinius, o kadangi asmuo yra tik šios biologinės rūšies egzempliorius, jo žvilgsnis yra subjektyvus, todėl regėti pačių daiktų jis negali. Asmuo neturi savo veido, jo tikrasis veidas yra „ne jo"; tai tik rūšinė kaukė. Asmuo neturi savo akių; jis nešioja rūšinius akinius, pro kuriuos matomas žmogiškas-tik-žmogiškas pasaulio ir daiktų vaizdas. Objektyvumas yra monumentali iliuzija; objektyvi tiesa — taip pat. Kiekviena biologinė rūšis turi visiškai unikalų ir visiškai subjektyvų esinijos vaizdą ir žmogiškasis vaizdas nėra niekuo pranašesnis už kitus vaizdus. Jis toks pat iškreiptas, neteisingas ir neobjektyvus kaip ir kitų, konkuruojančių biologinių rūšių konstruojami pasaulio vaizdai. Grupinis solipsizmas tik papildo rūšinį solipsizmą. Ant rūšinės iliuzijos pamato jis pastato grupinės iliuzijos dekoracijas. Žmogaus lemtis — panideologizmas. Bet kokia ontologija yra ideologija. Tokią panideologizmo nuostatą bene raiškiausiai nusakė Nietzsche, ištaręs maždaug tokius žodžius: tiesa yra melas, be kurio negali egzistuoti tam tikra biologinė rūšis (t.y. žmogus). Taigi vienaip ar kitaip, tačiau panideologistinė nuostata paremta tokiu pamatiniu teiginiu: žmogaus lemtis šioje žemėje yra kaukė ir kaukė yra jo tikrasis veidas. Kolektyvinio solipsizmo akiniai žmogui ne tik kad neatveria pasaulio paties savaime, bet priešingai, nuo to pasaulio atskiria taip radikaliai, kad žmogaus žvilgsnio

akiratyje belieka tik jo paties sukonstruoti fantomai, pasaulio vaizdai. Pasaulis apskritai yra tik „vaizdas". Visi žmogaus atvirumo pasauliui būdai yra tik „pasaulėvaizdžiai" ir „pasaulėžiūros", t.y. ideologiniai fantomai. Visa, kas „yra", yra kaukė — toks paskutinis panideologistinės nuostatos žodis.

Tai gal iš tikrųjų žmogus turi Protėjo prigimtį, ir graikai, sukūrę šį įvaizdį, įminė žmogaus mįslę ir atskleidė jo tikrąją, per amžius nekintančią, antlaikišką ir antistorišką esmę? Gal išties žmogaus lemtis — gyventi netiesoje ir statyti panidoelogizmo fatališkai nulemtas fatamorganas? Juk panideologistinė nuostata nėra išlaužta iš piršto; radikalus jos skepticizmas paremtas ilga ir sunkia žmogaus istorine patirtimi. Žinoma, panideologizmo doktrina, mūsų epochoje tapusi beveik nekvestionuojama dogma, kaip ir kitos absoliutistinės doktrinos turi savo Achilo kulną: ji nekritiška savo atžvilgiu. Jos šalininkai nėmaž neabejoja šios doktrinos objektyvumu ir teisingumu, tvirtai tikėdami, kad viskas, ką šioje žemėje kuria ir mąsto žmogus, yra ideologija, išskyrus. . . pačią ideologiją. Visos teorijos, pretenduojančios į tiesą ir objektyvumą, yra melas ir iliuzija, išskyrus vieną — tą, kuri melą ir iliuziją tiki esant absoliučia tiesa. Tačiau nebūkime priekabūs, nes toks pamatinis prieštaravimas dažnai griauna ne tik panideologistinės doktrinos pamatus.

Pripažinkime, kad kaukės sindromas išties giliai įleidęs šaknis į žmogaus egzistenciją. Tačiau ar tai reiškia, kad žmogaus egzistencija fatališkai uždaryta į solipsizmo kalėjimą visada ir visur? Ar proveržis į tiesos ir pačių daiktų regėjimo vietovę apskritai neįmanomas? Ar žmogus visada ir visur yra kaukėtas ir akiniuotas? Tik žmogiškųjų fantomų ir „vaizdų" vergas? Jeigu taip būtų visada ir visur, tada turėtume suabejoti pamatine žmogaus būties dimensija, atrasta dar graikų ir vadinama laisve. Juk kaip tik laisvė yra skiriamasis žmogaus kaip žmogaus bruožas. Kitos biologinės rūšys gali turėti ir savotišką intelektą, ir atmintį, ir jausmus, ir tobulai

organizuotą bendruomeninį gyvenimą, ir net gamintis šiokius tokius įrankius, tačiau nė viena iš jų negali įeiti į laisvės erdvę. Laisvė yra specifiškai ir išskirtinai žmogiškas matmuo, žmogų iškeliantis virš kitų šios žemės padarų ne kaip biologinę rūšį, o kaip antgamtinę būtybę. Jėga žmogų išskiria iš kitų biologinių rūšių tik kiekybiškai, laisvė — kokybiškai. Vadinasi, laisvė apskritai nėra biologinė kategorija. Jeigu aš sakau, kad laisvė yra žmogaus antgamtiškumo ženklas, kaip tik ir noriu pabrėžti, kad laisvė nėra prigimtinis faktas ir rūšinė savybė, egzistuojanti savaime ir paveldima kaip inkstai, kepenys, lytinis potraukis ar poreikis valgyti. Laisvė įsišaknija į žmogų ne kaip gamtinis faktas, o kaip realizuojama arba nerealizuojama galimybė. Žmogus g a l i t a p t i laisvas, nors tai atsitinka tik retkarčiais, kaip savotiškas stebuklas, kurio negalima paaiškinti jokiomis gamtinėmis priežastimis.

Kantas yra teisingai pastebėjęs, kad laisvės sritis skleidžiasi anapus gamtinio priežastingumo. Laisvė yra pamatinė ne žmogaus natūros, o žmogaus būties paslaptis. Į žmogaus pasaulį ji įsiveržia visada netikėtai ir taip pat netikėtai išnyksta. Tai toji tiksliai nelokalizuojama akimirka, kada atskirame žmoguje prabunda asmuo, tai toji metafizinė vietovė, kur anoniminis ir kaukėtas rūšies egzempliorius staiga suvokia savo unikalumą ir vienkartiškumą ir atsistoja prieš pasaulį kaip būtis-anapus-pasaulio; o tokia būtis ir gali būti pavadinta asmeniu. Tai reiškia, kad laisvės esmė yra transcendencija. Asmuo kaip laisvės vietovė pasauliui atsiveria kaip būčiai-anapus-savęs ir būčiai-anapus-žmogaus. Kitaip sakant, laisvė, įsiveržusi į žmogų ir padariusi jį asmeniu, pramuša antropomorfinio solipsizmo kiautą ir atveria būtį par excellence kaip pačių daiktų arba daiktų savyje būtį. Asmuo kaip laisvas žmogus yra žmogus be kaukės ir akinių.

Laisvasis žmogus yra objektyvus žmogus, o laisvės akimirkos yra objektyvumo akimirkos. Laisvė yra metafizinis

nuotykis. Mes nežinome, kiek žmonių, kada ir kur yra patyrę tą didįjį metafizinį nuotykį. Tikriausiai daugiau, negu priimta manyti. Mes apskritai negalėtume žinoti, kada ir kur laisvė įsiveržia į žmogaus pasaulį, jeigu žmogus būtų nebylus, kitaip sakant, jeigu jis nepasakytų ar nebandytų pasakyti kitiems apie savo didžiausią nuotykį — susitikimą su laisve ir buvimą laisvės vietovėje, t.y. asmeninėje egzistencijoje. Tačiau, laimei, tarp laisvės ir sakmės, o platesne prasme — tarp asmens ir objektyvacijos egzistuoja lemtingas ryšis. Laisvė verčia asmenį išsisakyti, t.y. pačią laisvę objektyvuoti kaip tik todėl, kad jos esmė yra transcendencija. Laisvė kaip transcendencija visų pirma yra šuolis anapus grynosios vidujybės, anapus uždaro ir neartikuliuoto „aš". Tikroji laisvės vietovė yra ne pats žmogus, o kita-būtis kaip „kita" bet kokio žmogiškumo atžvilgiu. Bet jeigu laisvė yra asmens proveržis anapus solipsistinės kriauklės, kartu ji yra metafizinis poreikis objektyvuoti, t.y. pačią laisvę paversti kokiu nors daiktu — meno kūriniu, žodžiu, veiksenos forma. Laisvė egzistuoja tik įsiformindama į daiktą plačiąja šio žodžio prasme, taigi susisaistydama jos pačios sukurta objektyviąja esatimi. Laisvė turi formą ir šią formą galima vadinti jos išsisakymu arba asmens ištarme. Štai iš tokių ištarmių mes ir sužinome apie laisvės proveržius į žmogaus pasaulį.

Kartu mes sužinome apie keisčiausią padermę žmonių giminėje — asmenis arba laisvuosius žmones. Šie žmonės gali atsirasti bet kada ir bet kur, netikėčiausioje vietoje ir netikėčiausiu metu. Jų atsiradimas niekuo nepaaiškinamas ir paslaptingas kaip ir pati laisvė. Jų vieta žmogaus istorijoje visiškai unikali, nes patys būdami istoriški, t.y. pririšti prie konkretaus laiko ir konkrečios erdvės, determinuoti savo meto socialinių aplinkybių, vadinasi, kaip baigtinės būtybės, pasmerkti kaukės sindromai, kartu jie pakyla virš istorijos, transcenduoja visus determinuojančius veiksnius, įveikia solipsistinius prietarus ir atsiveria tam, ką metaforiškai priimta vadinti amžinybe — patiems daiktams ir pačių daiktų

tiesai, kuri yra antlaikiška ir antistoriška. Per šiuos žmones laisvė įsiveržia į būtinybės stichiją, amžinybė į laiką, tiesa — į prietarų viešpatiją. Laisvieji žmonės ir tik jie moka pasaulį regėti tiesiai, aiškiai ir paprastai, tokį, koks jis yra iš tikrųjų. Tai vadinamosios klasikinės natūros. Būtų neteisinga manyti, kad šie žmonės pasirenka laisvę. Veikiau priešingai — laisvė pati pasirenka juos. Jie pasmerkti laisvei; o kartu jie pasmerkti tiesai.

Kadangi laisvė perkelia į transcendenciją ir yra antlaikiška, laisvūnai yra visų laikų žmonės. Laisvė atveria pačių daiktų tiesą. Tačiau tiesa nėra kažkas elementaru, skirtingai nuo kaukės, kuri visada yra vienmatė ir turi tik vieną profilį. Kaukė lėkšta. Tiesa yra daugiamatė ir turi daug profilių, nors kartu ji visada ta pati. Kaip baigtinė būtybė, laisvės žmogus atsiveria tiesai, įsižiūrėdamas į vieną jos profilį. Tačiau žvelgdamas į vieną profilį, laisvūnas kartu regi visą tiesą ir stengiasi ją parodyti kitiems. Tuo jis ir skiriasi nuo kaukės žmogaus. Į pastarojo žvilgsnį patenka tik vienas profilis, atitrauktas nuo viso tiesos masyvo, taigi tik tiesos kaukė. Šį profilį, savotišką tiesos fasadą, kaukės žmogus suabsoliutina. Profilis jam užstoja visą tiesą ir atsistoja jos vieton. O tiesos profilis, atplėštas nuo visos tiesos, yra prietaras. Savo ruožtu prietaras visada nugrimzdęs į laiką ir yra tik istoriškas. Jam trūksta gelmės ir antlaikiškumo matmens, o tai ir yra laisvės matmuo. Šiuo požiūriu prietaras visada yra ideologinis, t.y. nulemtas konkrečių epochos aplinkybių arba vadinamosios „laiko dvasios". Kadangi „laiko dvasia" panirusi į laiką, ji pati visada yra laikina ir mainosi kartu su laiko slinktimi. Štai kodėl kaukės žmogaus prietarai yra netvarūs ir trumpalaikiai; jie išnyra iš laiko upės, trumpai akimirkai tampa nekvestionuojama dogma ir „absoliučia tiesa", o po to vėl nugrimzta užmarštin. Jų vietą istorijos balagane užima kiti prietarai. Štai kodėl taip dažnai mainosi kaukės žmogaus pasaulėvaizdžiai. Štai kodėl tokia marga yra vadinamoji žmonijos istorija: juk ji visų pirma yra

ne kas kita kaip kaukės žmogaus prietarų ir ideologijų kaita. Pridurkime, kad „laiko dvasios" prietarai kiekvieną konkrečią istorijos akimirką pretenduoja į galutinę tiesą, todėl yra nepakantūs kitų prietarų atžvilgiu. Prietaras įsitvirtina tik paneigdamas ir pasmerkdamas kitą prietarą. Kaukė visada agresyvi kitos kaukės atžvilgiu.

Kaukės žmogus priklauso tik savo kartai, susitapatina su savo karta ir savo kartos prietarais. Kartų konfliktai yra ne kas kita kaip vienas kitą išstumiančių prietarų, viena kitai priešiškų „pasaulėžiūrų", vienas kitą neigiančių „pasaulėvaizdžių" grumtynės, dar kitaip vadinamos ideologijų ir pasaulėžiūrų kova. Čia vienas „vaizdas" kovoja prieš kitą „vaizdą", viena iliuzija grumiasi su kita. Tačiau ši kova „prieš" nėra kova už tiesą, nors, žinoma, ji visada prisidengusi „tiesos" kauke. Tokia ideologinė par excellence kova ideologizuoja pačią tiesą. Žinoma, klystume tą kovą suprasdami pernelyg tiesmukai ir tikėdamiesi rasti aiškias chronologines ribas, vieną „kartą" skiriančias nuo kitos, vieną pasaulėvaizdį atpjaunančias nuo kito. Jeigu istorijoje kaip laike išsiskleidžiančiame kaukių balagane yra kažkas pastovaus, tai būtent nesibaigianti ideologinių prietarų kova, galinti vykti ir įvykti bet kada ir bet kur, o ne kartą ir visiems laikams ir tik čia arba tik dabar. Prietarai kinta ir mainosi, tačiau kartą atsiradę, virtę kristalais ir tam tikros gadynės mumijomis, jie gali būti reanimuojami vėlesnėse epochose ir tęsti tą pačią kovą, kurią jie pradėjo, pirmą kartą išnirę iš nebūties — kovą su jau egzistuojančia prietarų sistema. Štai kadaise prasidėjęs „krikščionybės" karas su „pagonybe" vis atsinaujina ir tęsiasi po šiai dienai, nuolat reanimuojamas, persipindamas su kitais prietarais, prisitaikydamas prie kitos „laiko dvasios". Tą patį galima pasakyti pvz. apie „mokslo ir religijos", „socializmo ir kapitalizmo", „materializmo ir idealizmo" ir kitų ideologinių mumijų bei kaukių grumtynes. Praeities kaukės vis ištraukiamos iš istorijos muziejaus, niuansuojamos dabarties kaukių profiliais, bet visada jos

lieka tik kaukės ir jų kova yra tik kaukių kova, kurios tikslas — ne tiesa, o vienos kaukės pergalė prieš kitą.

Kaukių kova nėra kova už tiesą jau vien todėl, kad tiesa atsiranda ne kovoje, o laisvojo žmogaus dialogo su pačiais daiktais ramybėje ir nuolankume. Tiesa ne iškovojama, ji paprasčiausiai regima arba praregima. Vienintelė kova, į kurią įeina laisvasis žmogus, yra jo kova su kaukėmis ir kaukės prietarais. Tokia kova yra kiekvieno laisvojo žmogaus sugrįžimas prie pačių daiktų, vadinasi, sugrįžimas į pradžią. Laisvasis žmogus, kokioje gadynėje jis begyventų, yra pradžios žmogus. Pradžia čia vėlgi turi būti suprasta ne chronologiškai, bet ontologiškai. Grįžti į pradžią laisvajam žmogui visai nereiškia bėgti nuo savo laiko ir savo erdvės, emigruoti į praeities epochas, į istorijos muziejus ir kapinynus ar į praistorinę egzotiką. Laisvasis žmogus nėra romantikas. Jo pradžia visada yra čia ir dabar; jo sugrįžimas yra grįžimas prie pačių daiktų, emigracija iš kaukės stichijos, tačiau emigracija ne iš vienos kaukės į kitą, o bet kokios kaukės ir paties buvimo kaukėje įveika.

Laisvasis žmogus kaip asmuo įveikia kaukės stichiją ne išeidamas į tolumą, o sugrįždamas į artumą. Pradžia yra artuma. Vienintelė laisvojo žmogaus vietovė yra „čia ir dabar", jo pradžia yra jis pats kaip asmuo ir jo paties patirtis kaip egzistencinė artimų daiktų ir artimo pasaulio patirtis. Tiesioginė patirtis yra vieninteliai ir tikrieji laisvojo žmogaus namai. Laisvės vietovė yra vietovė šiapus mirtingojo daiktiškosios patirties horizonto. Laisvojo žmogaus mąstymas visada pririštas prie matymo: tai matantis mąstymas. Taigi ir pradžia yra ne tai, kas atsiveria fantazuojančio prisiminimo idealybėje, o tai, kas regima tiesiogiai, mąstančiomis akimis ir reginčiu mąstymu. Kaip tik kaukės žmogus yra tolumos būtybė: jis tolimas ir sau pačiam kaip asmeniui, ir pasaulio daiktams, nuo kurių jį atskiria kaukė ir solipsistinio ideologizmo akiniai. Bet kartu tai reiškia, kad kaukės žmogus neturi tikros artumos ir niekada

nesugrįžta į pradžią. Jis gyvena ir mąsto kaip pabaigos būtybė; visos jo pradžios yra pabaiga ir kiekvieną žingsnį jis pradeda būtent nuo pabaigos, t.y. nuo to, kas jau duota, mumifikuota ir sustingę anonimiškos kaukės, „laiko dvasios", prietaro pavidalais. O svarbiausia yra kaip tik tai, kad kaukės žmogus prietaru ne tik pradeda, bet juo ir baigia, nes prietaras jam yra absoliuti realybė, o akiniai — fatališka lemtis. Kaip tik todėl istorija laisvajam žmogui yra tik kaukių paradas, pasaulis — kaukių maskaradas.

Čia ir išryškėja pamatinis skirtumas tarp kaukės žmogaus ir laisvūno. Kaukės žmogus turi statuarinę prigimtį; jo gyvenimas, t.y. laiko rėžis tarp gimimo ir mirties, tiksliai išsireiškus, nėra kelias, jeigu keliu laikysime ėjimą iš vienos vietovės į kitą, nuo pirmosios kokybiškai skirtingą vietovę. Pasakius paprastai, kaukės žmogus nesikeičia, nes nesikeičia jo kaukė, kurią jam, vos tik gimus, uždeda „laiko dvasia". Kaukės žmogus turi biografiją, bet neturi likimo. O likimas, skirtingai nuo biografijos, yra esminis persimainymas, kaip iškritimas iš kaukės stichijos ir sugrįžimas į pradžią ir kaip proveržis į laisvės vietovę. Aš jau sakiau, kad laisvė nėra prigimtinis faktas, o yra galimybė. Veikiau priešingai; kaip tik kaukė yra prigimtinis faktas. Vadinasi ir laisvasis žmogus, kiek jis nulemtas prigimties ir faktiškumo, gimsta dar įspraustas į kaukę. Bet jis iškart išeina į laisvės kelią, kuriame įvyksta esminis persimainymas: kaukės pralaužimas ir sulaužymas. O tai ir yra tas lemtingas žingsnis, kuriuo sugrįžtama į pradžią, prie pačių daiktų. Kadangi toks sugrįžimas yra laisvės judesys, atsinaujinantis kiekvieną einančiojo keliu akimirką, tik laisvasis žmogus arba asmuo iš tikrųjų turi likimą. Kelias į pradžią yra jo likimas ir likimas yra jo kelias. Taigi, kad įsiveržtų į laisvės erdvę ir sugrįžtų į pradžią, žmogus privalo pralaužti kolektyvinio solipsizmo kriauklę ir tik taip persimainydamas jis tampa laisvūnu. Laisvė visų pirma yra išsilaisvinimas iš kaukės kalėjimo, arba kaukės destrukcija.

Kaipgi įvyksta žmogaus įsiveržimas į laisvės erdvę, kokiu būdu padaromas laisvės judesys ir sugrįžtama į pradžią, prie pačių daiktų artumos? Kas yra tas likimiškas persimainymas? Graikai jį pavadino nuostaba, tačiau susiaurino šio persimainymo sritį, ją susaistydami tik su filosofija. Tačiau nuostaba yra ne tik filosofijos, bet ir apskritai visokeriopo sugrįžimo prie pačių daiktų pradžia ir net paties sugrįžimo į pradžią pradžia. Nuostaba yra pradžios pradas ir pradžios vietovė. Ji sutampa su laisvės judesiu: juk kaip tik nuostaba atveria transcendenciją kaip būtį anapus žmogiškojo solipsizmo. Nuostaba nuplėšia kaukę ir nuo žmogaus ir nuo daikto, ir net visų pirma nuo daikto esančio artumoje, kurio akivaizdoje ji prabunda. Nuostaba nuima solipsistinius akinius. Ji atveria pačius daiktus kaip daiktus savyje. Kodėl? Visų pirma todėl, kad nuostaba yra asmens pabudimas ir žingsnis į egzistencinės patirties vietovę. Nuostaba yra esminis tos patirties elementas tiek, kad ją su ta patirtimi galima net sutapatinti. Nėra patirties be nuostabos ir nėra nuostabos be patirties. Nuostaba yra tas praregėjimas kaip matantis mąstymas ir mąstantis matymas. Kiek toks matymas yra mąstantis, tiek jis yra ir klausiantis. Nuostaba yra klausiantis paties daikto regėjimas. Vadinasi, nuostabą galima pavadinti klausimu artumos akivaizdoje, arba, dar geriau, klausimu, nukreiptu į artumą, kurioje stovi daiktas kaip būties čia ir dabar fenomenas. Laisvasis žmogus yra klausimo žmogus. Asmuo ir klausimas yra tapatūs dalykai, nes laisvė ir klausimas irgi yra tas pat. Tuo tarpu kaukės žmogus yra atsakymo žmogus, kadangi pati kaukė yra kartą ir visiems laikams duotas atsakymas. Laisvojo žmogaus tiesa yra klausimas; kaukės žmogaus tiesa — atsakymas. Laisvės judesys kaip kaukės sulaužymas yra šuolis iš atsakymo erdvės į klausimo erdvę. Šioje erdvėje laisvasis žmogus užklausia pačius daiktus kaip pradžią ir pasaulį kaip būtį-anapus-kaukės. Klausimas atveria transcendenciją, nes pats klausimas jau yra kaukės transcendavimas. Taigi mes vėl

sugrįžtame prie transcendencijos ir dabar galime pasakyti, kad laisvųjų žmonių padermė gyvena vietovėje, kurios vardas — transcendencija.

Kaip tik šis žodis yra raktas į Heideggerio filosofiją. Jo didžiosios knygos, kurios pavadinimas *Būtis ir laikas*, pradžioje stovi paprasti ir monumentalūs žodžiai: būtis yra absoliuti transcendencija. Jie pasako, kad Heideggeris priklauso keistajai laisvųjų žmonių padermei. Aš minėjau, kad laisvūnai, jau vien todėl, kad laisvės judesiu nusimesdami „laiko dvasios" kaukes, jie atsiveria antlaikiškai transcendencijai, gali atsirasti bet kada ir bet kur. Įžengdami į istoriją, istorijai jie nepriklauso. Laisvųjų žmonių vietovė yra ne istorinė, ne „fizinė", o metafizinė vieta. Šioje vietoje susitinka visi laisvūnai, nes daiktai savyje, prie kurių jie skverbiasi, visada ir visur yra tie patys, nes ta pati, antlaikiška ir antistoriška, yra pradžia, nors tai visai nereiškia, kad pradžia atsiveria kaip grynoji abstrakcija. Priešingai, pradžia visada yra konkreti ir susijusi su žmogaus kaip baigtinės būtybės ribomis. O kadangi mirtingojo ribos nulemtos jo daiktiškumo, toji metafizinė vieta visada artikuliuota daiktiškai ir laisvė yra ne kas kita kaip asmens susitikimas su daiktais egzistencinės patirties vietovėje. Šią vietovę aš vadinu vietove šiapus matomo horizonto.

Žinoma, laisvųjų žmonių keliai, vedantys į metafizinę vietą, gali būti ir yra labai skirtingi, tokie skirtingi, kad laisvūnai gali neatpažinti vienas kito ir, neigdami kitų laisvųjų žmonių kelius, nepastebėti, kad visi, einantys į metafizinę vietą, yra giminės ir priklauso tai pačiai padermei. Toks neatpažinimas, sukeliantis net vienų laisvūnų kovą prieš kitus, yra kaukės kerštas laisviesiems. Grįžti į pradžią laisvasis žmogus gali tikinčiojo, menininko, politiko, filosofo arba mokslininko keliu. Kokiu keliu einama į metafizinę vietą, yra atsitiktinis dalykas, nulemtas laisvūno prigimtinių polinkių ir tos faktiškosios kaukės stichijos, į kurią jis yra bloškiamas tą akimirką, kai ateina į šį pasaulį. Tačiau visi tie

iš pirmo žvilgsnio skirtingomis, net priešingomis kryptimis vedantys keliai laisvuosius žmones veda ten pat, į pradžią, prie pačių daiktų, į metafizinę vietą, arba, tarus Heideggerio žodžiais, į absoliučią transcendenciją, pasirodančią vietovės šiapus artumoje ir esančioje šiapus visų žmogiškojo solipsizmo laukų.

Filosofija yra tik vienas iš tokių kelių. Bet dabar šis kelias mums yra svarbiausias, nes filosofijos keliu į metafizinę vietą ėjo Martynas Heideggeris. Kuo gi šis kelias yra savitas? Tuo, kad einantieji šiuo keliu turi du vedlius: mąstymą ir kalbą. Į metafizinę vietą laisvasis filosofas eina mąstymo ir kalbos keliu. O kadangi nėra mąstymo be kalbos ir kalbos be mąstymo, galima tarti, kad filosofo laisvė prabyla kalbančiu mąstymu arba mąstančia kalba. Ir tai yra pats sunkiausias kelias į pradžią, pats sunkiausias būdas įveikti kaukės solipsizmą ir ideologijos stichiją. Filosofo kelias aiškiausiai atskleidžia visų laisvųjų žmonių tragizmą: kaukę jie turi įveikti, naudodamiesi tais įrankiais, kurie atsinešami iš kaukės stichijos ir paženklinti kaukės stigma. Juk galų gale kaip tik kalba yra gimtieji kaukės namai. Visos hominističinio solipsizmo ideologemos ir mitologemos anksčiau ar vėliau įsitaiso į kalbą ir virsta kalbos mumijomis bei mumifikuota kalba. Štai kodėl didžiausias Heideggerio rūpestis buvo kalba.

Labai anksti, dar savo kelio pradžioje Heideggeris aiškiai suvokė didįjį pavojų, slypintį kalboje. Minėtoje knygoje, pačioje jos pradžioje, jis skundžiasi, kad didžiausia kliūtis kelyje į metafizinę vietą, kurią jis vadina būtimi, yra kaip tik kalba. Tarp mąstytojo ir pačių daiktų stovi mumifikuotos kalbos siena, kurią reikia nugriauti. Tačiau ta pati kalba mąstytojui yra ne tik siena, bet ir vienintelis kanalas į metafizinę vietą. Kalba yra lemtingai dviprasmiška: tai prakeikimas, o kartu išganymas. Vadinasi, reikia pralaužti kaukės kalbos sieną, pasipriešinti jos anonimiškumui ir iš nuolaužų sukurti kitą, nekasdienę, individualią kalbą, kuri ir

būtų ne kas kita kaip tiesioginis atvirumas pradžios vietovei. Todėl Heideggeris kuria savo kalbą, iki šiol gluminančią net jo mokinius, neįprastą, konvulsyvią, keistą, tačiau nepaprastai intensyvią ir tikslią. Toji kalba turi išsakyti absoliučią transcendenciją, Heideggerio vadinamą būtimi, o kartu transcendenciją atverti ir parodyti. Kalba mirtingąjį pastato prie pačių daiktų ir įstato į pradžios vietovę.

Visa Heideggerio filosofija yra titaniška pastanga apmąstyti ir išsakyti tai, ką jis vadina būtimi, todėl jo mąstymas gali būti pavadintas būties mąstymu. Heideggerio kelias vingiuoja link metafizinės vietos, pavadintos būtimi. Kodėl „būtimi"? Kodėl kaip tik „būtis" yra vienintelis Heideggerio apmąstymų dalykas? Juk tradicinės filosofijos požiūriu „būtis" yra pati abstrakčiausia ir tuščiausia kategorija, apimanti tarsi ir viską, o kartu nepasakanti beveik nieko. Kadaise Hegelis yra išsitaręs, kad grynoji būtis ir grynasis niekas yra tas pat, o Šopenhaueris tiesiog tyčiojosi iš tų filosofų, kurie iš šio žodžio-chimeros tikisi išgvildenti kokį nors kiek konkretesnį turinį. Būtis yra chimera. O gal ir monumentali kaukė. Ar Heideggeris šito nežino? Akivaizdu, kad žino labai gerai. Negana to, jis pats nuolat pabrėžia, kad tradiciškai, t.y. kaip kaukę, suvokiant būties kategoriją, ji yra visiškai tuščia ir nebyli. Tad kodėl vis dėlto „būtis"? Kaip tik šis žodis atskleidžia Heideggerio kelio į metafizinę vietą unikalumą.

Jau sakyta, kad laisvųjų žmonių šuolis į laisvę visų pirma yra kaukės sulaužymas. Šiaip ar taip, tačiau visada ir visur kaukė yra tas tramplinas, nuo kurio atsispiriama, šokant į pradžios vietovę. Kadangi kaukė visada istoriška ir paženklinta „laiko dvasios" antspaudu, kiekvienas laisvūnas turi įveikti tik jam primestą kaukę, lemiančią jo kelio į metafizinę vietą unikalumą, šiuo atveju — filosofinę kalbą. Heideggeriui irgi teko gyventi istoriškai konkrečios kaukės stichijoje ir iš tos stichijos išsiveržti. Istoriškai konkrečios kaukės stichiją aš vadinu situacija. Tą situaciją, kurioje gyveno Heideggeris, galima pavadinti panhominizmo arba

hominističinio solipsizmo epocha. Joje gyvename ir mes su jumis. Tai mūsų epocha. Šios situacijos formulė labai paprasta: visa, kas „yra", yra žmogus. Dvi monumentaliausios šios epochos kaukės vadinamos mokslu ir technika. Tačiau pabrėžkime, kad šie pavadinimai yra būtent kaukės, slepiančios tikrąją šios epochos prigimtį, tik apgaulingas paviršius, maskuojantis nuo to paviršiaus atitrūkusią ir paprasta akimi neregimą gelmę. Panhominizmo epocha yra perdėm apgaulinga, nes ji yra totalinės ideologizacijos metas. Panhominizmas sutampa su panideologizmu. Šioje gadynėje kaukė tampa absoliutu ir visuma; kaukė yra šios gadynės „substancija", tikroji jos gelmė.

Baisiausia yra kaip tik tai, kad kaukė nebėra tik paviršius; baisiausia, kad kaukė prasismelkia į giliausius esinijos gelmenis. Kaukė yra ir tai, kas regima, ir tai, kas neregima, kaukė yra reiškinys ir esmė, tikrovė ir galimybė, imanencija ir transcendencija, artuma ir toluma. Kaukės totalumas visų pirma pasireiškia tuo, kad Žmogus, suvoktas grynai biologiškai, kaip anonimiška rūšis, yra laikomas absoliučiu esinijos pradu ir pagrindu. Esinija hominizuojama nuo viršaus iki apačios, agresyviai sunaikinama bet kokia transcendencija, nebeleidžiama būti niekam, kas būtų kaip ne-žmogus. Nebepaliekama vietos jokiam transcendentui, kaip būčiai-anapus-žmogaus. Visa, kas nori atsispirti panhominizmo monstrui, kas stengiasi išsaugoti savo ne-žmogiškumą, vadinasi, transcendentiškumą, paskelbiama esant tik regimybe ir netiesa, t.y. tik iškreiptos sąmonės padariniu, ideologija. Panideologistinė gadynė ideologijos kaukę uždeda net tam, kas yra ideologijos priešingybė — transcendencijai, arba būčiai-anapus-žmogaus. Visa, kas dar yra nežmogiškumo modusu, paskelbiama esant „vertybe", t.y. potencialiu žmogiškumu, anoniminio hominizmo simboliu. Viskam leidžiama būti tik tiek, kiek tai naudinga panhominizmo monstrui, Žmogui-apskritai kaip Didžiajam

anonimui. Šiam monstrui aukojamas ir paskiras žmogus kaip individas ir asmuo; jis tampa Didžiojo Anonimo vergu ir „medžiaga".

Panhominizmo girnos sumala ne tik daiktus-anapus-žmogaus, bet ir tuos metafizinius daiktus, kurie praeities žmonėms tarsi simbolizuodavo metafizinę vietą, o kartu parodydavo kelią į transcendenciją kaip būtį anapus žmogiškojo solipsizmo kriauklių. Net Dievas tampa tik panhominizmo kauke ir Didžiojo Anonimo simboliu, taigi, Žmogaus vergu ir žaisleliu. Dievui dar leidžiama būti tik kaip Žmogui naudingai funkcijai, t.y. kaip vertybei. Visa esinija, buvusi, esama ir būsima, matuojama tik žmogiškuoju mąsteliu. Viskam per prievartą uždedama tik-žmogiškumo kaukė; visa, kas yra, uždaroma į agresyvaus hominizmo kalėjimą. O tai ir reiškia, kad visi daiktai, atsiveriantys dabartyje ir vadinami „gamta", ir visi esiniai, atsiveriantys iš praeities ir vadinami „istorija", tampa tik kaukėmis. Monumentaliausia kaukė, kaip Didžiojo Anonimo simbolis bei metafora, yra vadinama „pasauliu", o pasaulis suvokiamas tik kaip žmogaus nuosavybė ir žmogaus pasaulis; pasaulio tapsmas — kaip Welt-Geschichte, pasaulis-istorija. Visi panhominizmo gadynės transcendentai yra tik Žmogaus gaminiai, vadinasi — pseudotranscendentai. Bet keisčiausia yra tai, kad panideologizmo epocha tariasi esanti tokia gadyne, kurioje įveiktos visos ideologijos, taigi, ant kaukės uždeda dar vieną kaukę. Kaip tik šiuo požiūriu ir ypač šiuo, kaukė yra ir šios gadynės paviršius, ir jos gelmė.

Dabar bus kiek aiškesnis ryžtingas Heideggerio posūkis į tuščiausią realybę ir abstrakčiausią kategoriją, vadinamą būtimi. Jei visi galimi esiniai yra kaukės, proveržis anapus solipsistinės kriauklės į metafizinę vietą turi būti suvokiamas kaip žingsnis anapus visų esinių, į gryną, išdaiktintą transcendenciją. Užtat visai neatsitiktinai savo transcendenciją Heideggeris vadina a b s o l i u č i a, t.y. nesusijusia su kokia nors daiktiškąja ar pseudodaiktiškąja

esatimi. Heideggerio būtis visų pirma yra negatyvi; ją reikia suprasti kaip šuolį anapus visų galimų kaukių ir anapus kaukės-apskritai. Transcendencija kaip būtis paprasčiausiai yra kaukės paneigimas ir kaukės antipodas. Užtat visos Heideggerio filosofijos ašis yra vadinamoji būties ir esinio dvisklaida (Zwiespalt). Kadangi visi esiniai yra kaukės, būtis neturi būti sutapatinta su jokiu esiniu. Būtis nesutampa su esiniu. Ji transcendentiška esiniui apskritai, koks jis bebūtų, kokios kaukės jis nedėvėtų. Būtis turi būti atskirta nuo esinio ir suvokta kaip ji pati — tokia pamatinė Heideggerio mintis.

Bet kodėl gi taip, kodėl būtis taip radikaliai priešstatoma esiniui? Kodėl Heideggeris suformuluoja savo kategorinį imperatyvą, reikalaujantį išgryninti pačią būtį? O tai galima padaryti, tik ją atskyrus nuo esinio. Ar jau savaime neaišku, kad būtis yra ne tas pat, kas esinys? Ne, atsako Heideggeris, būtis pačia savo prigimtimi yra linkusi susitapatinti su esiniu ir užsidėti esinio kaukę. Būtis slepiasi ir slepiasi būtent po esinio kauke. Pačia savo esme būtis pasvirusi esinio pusėn, nes būtis mirtingajam visada pasirodo tik kaip esinio būtis (Sein des Seienden). Pamatinis būties bruožas yra paslėptis (Verbergung), taigi, tas mūsų jau minėtas kaukės sindromas ir kaukės ilgesys. *Būtyje ir laike* Heideggeris bando atskleisti būties slėpimosi mechanizmus, juos interpretuodamas žmogaus atvirumo būčiai horizonte. Būtis pasislepia nuo žmogaus visų pirma todėl, kad žmogaus egzistencija skleidžiasi viduje pasaulio, kuriame jis susiduria su įvairiausiais daiktais, jam pasirodančiais reikmeniškumo, t.y. instrumentinio vartojimo horizonte. Žmogaus egzistencijos pamatinis bruožas yra rūpestis (Sorge). Susirūpinęs savo, visų pirma savo ir tik savo egzistencijos išsaugojimu, žmogus nupuola į pasaulį prie manipuliuojamų ir vartojamų reikmenų ir užmiršta pačią būtį, kuri niekada neatsiveria ir negali atsiverti instrumentinio vartojimo horizonte ir sutapti su tokio vartojimo objektu — daiktu kaip reikmeniu.

Taip būčiai uždedama vartojimo objekto kaukė. Bet tai

dar ne viskas. Pačiame žmoguje slypi tarsi kokia baimė atsiverti pačiai būčiai. Ši baimė ir sukelia kaukės sindromą ir pažadina kaukės ilgesį. Žmogus bijo laisvės, bijo akistatos su pačiais daiktais; jis bijo įsiasmeninti, tapti asmeniu ir praregėti būtį-anapus-žmogaus savo akimis, be anoniminių akinių. Kaip baigtinė ir ribotų galių būtybė, suvokianti savo baigtinumą, žmogus jaučia siaubą nežmogiškos ir nesužmogintos realybės akivaizdoje. Kadaise ši baimė buvo vadinama Dievo baime. Būtis — absoliuti transcendencija — prieš jo akis iškyla kaip grėsminga tuštuma ir kaip stingdanti Nieko praraja, nes mirtingajam Niekas sutampa su tuo, kas nėra koks nors vidupasauliškasis daiktas arba esinys. Bėgdamas nuo akistatos su transcendencija, žmogus slepiasi nuasmenintoje kasdienybėje, das Man stichijoje, t.y. godžiai užsideda anonimiškai žmogiško solipsizmo kaukę, mąsto ir elgiasi kaip „visi kiti", pasineria į mumifikuotos kalbos — šnekalų (Gerede), akiniuoto, todėl neregėtinio spoksojimo — smalsulio (Neugier) ir bet kokią asmeninę atsakomybę nusimetančio lengvumo — dviprasmybės (Zweideutigkeit) būseną ir veikseną. Būtis nuo žmogaus pasislepia todėl, kad pats žmogus slepiasi nuo būties. Laisvės baimė kartu yra ir būties baimė. Kaukės ilgesys lemia tai, kad pati būtis užsideda kaukę ir susitapatina su esiniu. Kasdienybės žmogus ir žmogus kasdienybėje praranda būtį ir ją užmiršta. Mirtingojo lemtis šioje žemėje — būties užmarštis ir neautentiška egzistencija. Žmogaus veiksmo ir žiūros horizonte lieka tik tarsi-būties fantomai.

Bet jeigu būties negalima surasti kasdienybės pasaulyje, jeigu bet koks esinys tik paslepia būtį, tik ją iškreipia ir žmogų bloškia būties užmarštin, jeigu esinių visuma nėra toji vieta, kur būtų galima sugrįžti į pradžią, prie pačių daiktų, kyla klausimas, ar būtis išvis kažkaip pasiekiama, ar ji kaip nors gali pasirodyti, būti pamatyta ir apmąstyta. Šiaip ar taip, aišku yra viena: pamatyti būties apskritai neįmanoma, nes tai, kas matoma, visada yra koks nors daiktas arba koks

nors esinys. Žiūra gali būti juslinė, ir tada mes matome juslinius daiktus; bet žiūra gali būti ir antjuslinė ir tada mes regime antjuslinius daiktus. Abiem atvejais — daiktiškai įformintą realybę, o tokią realybę Heideggeris ir vadina esiniais. O esiniai paslepia būtį; vadinasi bet kokia žiūra žmogų atitveria nuo būties. Žiūros koreliatas visada ir visur yra ne būtis, o solipsistinė kaukė. Mąstymas, orientuotas į žiūrą, taip pat negali atverti būties, nes toks mąstymas neišvengiamai yra daiktiškas. Būties mąstymas neturėtų būti įsižiūrintis mąstymas. Tad koks jis turėtų būti?

Į šį klausimą Heideggeris atsako visai aiškiai: būties mąstymas turėtų būti įsiklausantis. Tik klausa mums atveria nedaiktišką realybę ir nuo pasaulio ekrano nutrina bet kokio esinio kontūrus. Žinoma, Heideggeris turi galvoje ne kasdieninę, juslinę, klausą, kurios erdvėje mes girdime tik pasaulio daiktų triukšmą ir šnekalus, taigi liekame pririšti prie esinių ir nepasiekiame būties kaip absoliučios transcendencijos. Kad išgirstume būties bylojimą, privalome įsiklausyti į kalbą. Kaip tik kalba yra būties namai — toks pamatinis Heideggerio teiginys. Bet vėlgi, jeigu įsiklausoma į kasdienybės kalbą, būties balso neišgirstama, nes toji kalba, išsiskleidžianti das Man ir pasaulio anonimikos stichijoje, byloja tik apie esinius, tiksliau pasakius, tik apie žmogaus santykius su esiniais. Tai kaukės kalba. Vadinasi, reikia įsiklausyti į nekasdienę kalbą, į tuos žodžius, kuriuos ištaria žmonės, nuolat gyvenantys kalbos namuose, t.y. tie, kuriems kalba yra ne paprastas instrumentas, perduodantis pragmatinę informaciją, o tikslas savaime. Tokie žmonės yra filosofai ir poetai. Kaip tik jiems kalba yra ne priemonė, o tikslas, ne gatavų, sudaiktėjusių šablonų rinkinys, o nuolat gyva sakmė. Tik tie žmonės prašnekina kalbą, ir užuot uždariusi į kaukės kalėjimą, ji praneša apie būtį. Filosofo ir poeto sakmė atveria absoliučią transcendenciją.

Štai kodėl brandžiajam Heideggeriui vienintelis kelias į būtį yra hermeneutika, kaip įsiklausymas į didžiųjų

mąstytojų ir didžiųjų poetų sakmę. Sugrįžimas į pradžią suvokiamas kaip žingsnis į filosofijos istoriją. Ten, praeities mąstytojų rašmenyse galima tikėtis išskaityti ir atgaivinti įšaldytus prabilusios būties pėdsakus. Ir žinoma, tokie pėdsakai turi būti ryškiausi pirmųjų, vadinasi, pirmapradiškų mąstytojų sakmėje, nes kaip tik istorinėje pradžioje turėtų ryškiausiai byloti ontologinė pradžia, dar neužgožta sukauptos, sustingusios, vadinasi, kaukėtos kalbos masyvo. Sakmės daugiausia ten, kur mažiausia kalbos. O tokia yra graikų kalba ir visų pirma pradžios graikų, ikisokratikų, Anaksimandro, Heraklito, Parmenido ir kitų didžiųjų sakmės meistrų filosofemos. Įsiklausydamas į šių filosofų sakmę, Heideggeris tikisi išgirsti pačios būties bylojimą.

Ir ką gi jis išgirsta? Deja, labai nedaug. Pasirodo, kad filosofija prasideda būties užmarštimi. Būties mąstymo istorinė pradžia pasirodo esanti ne kas kita, kaip atotrūkis nuo ontologinės pradžios, o kartu emigravimas iš tos vietovės, kurioje gyvena patys daiktai ir absoliuti transcendencija, t.y. tariant Heideggerio žodžiais, pati būtis. Būties mąstymas iškart virsta metafizika. O metafizikos istorija yra vis gilėjančios būties užmaršties istorija. Toks didysis tradicinės filosofijos paradoksas. Visi didieji mąstytojai stengėsi atsiverti būčiai ir mąstyti būtį. Negana to, visi jie gerai suprato, kad būtis yra transcendentiška šio pasaulio daiktams, kad esinio būtis nesutampa su pačiu esiniu, kad mąstytojas, ieškantis pačios būties, privalo peršokti esiniją, juslinį pasaulį, orientuodamasis į „meta", „trans" arba anapusę realybę. Tačiau, deja, įsiskverbdami į anapus, visi metafizikai ten rasdavo iš esmės tą patį, ką turėdavo jau šiapus — esinį. Fizinį esinį arba juslinį daiktą jie pakeisdavo metafiziniu esiniu arba antjusliniu daiktu, tačiau visada ir visur likdavo pririšti prie esinio ir prie daiktiškai orientuotos žiūros.

Būtis buvo sutapatinta su metafiziniu esiniu. Taigi būtis buvo suvokta kaip transcendencija, bet ne kaip

a b s o l i u t i transcendencija. Bet jeigu metafizika būties neišdaiktino ir nesuvokė būties skirtingybės nuo esinio, jai buvo lemta likti kaukės viešpatijoje, nes esinys, koks jis bebūtų, juslinis ar antjuslinis, vis tiek yra tik kaukė, paslepianti būtį, bet ne pati būtis. Tos kaukės buvo įvairios ir mąstytojų įvardinamos nevienodai. Tai Platono idėja, Aristotelio forma, Viduramžių filosofų Dievas, Dekarto substancija, Leibnico monados, Kanto „patirties objektai", Nietzsches „vertybės" ir t.t. Tačiau visada ir visur būtis pasirodydavo ne kaip ji pati, o tik kaukės pavidalu. Štai kodėl metafizikos istorija esanti lemtinga būties užmarštis išsklaida, ir vis gilėjanti būties užmarštis yra Vakarų filosofijos ir net visos Vakarų kultūros likimas. Kaukė nugali būtį, atsistoja jos vieton ir paslepia transcendencijos vietovę. Mirtingajam belieka klaidžioti solipsizmo klystkeliais. Įsiklausęs į didžiųjų mąstytojų sakmę, Heideggeris išgirdo ne būties bylojimą, o kaukės veblenimą. Teisybė, kai kur, ypač pirmapradėje graikų kalboje jam pavyko surasti keletą žodžių, lyg ir išsaugojusių pačios būties bylojimo aidą. Visų pirma tai žodis a l e t h e i j a, graikams „tiesa", o Heideggeriui — nepaslėptis (Unverborgenheit).

Taigi: nepaslėptis. Štai kur vedė Heideggerio, š i o laisvojo žmogaus kelias. Štai kaip jis sugrįžta į pradžią, prie pačių daiktų, į absoliučios transcendencijos vietovę. Keisčiausia, kad šioje vietovėje nebėra jokių daiktų. Tai būtent be-daiktė vietovė, vadinasi, tokia vietovė, kurioje, tiksliai išsireiškus, nieko nėra. Vadinasi, tai išvis ne vietovė. Tai pripažįsta ir pats Heideggeris, primygtinai pabrėždamas, kad būtis ir niekas yra tas pat. Būtis yra niekas. Grėsmingi žodžiai, nejaukiai skambantys tiems, kas į juos gerai įsiklauso. Panideologizmo gadynėje, kur visa, kas „yra", yra tik panhominist inio solipsizmo fantomai ir transcendencijai aklo žmogaus kaukės, visi keliai į būtį užkirsti. Jie apaugę nihilizmo ir tarsi-būties piktžolėmis. Negana to, panhominist inė agresija sunaikina pačią būtį: žmogus ne tik

užmiršta būtį, bet ir paverčia ją niekingu Niekiu. Žmogus krenta į nebūties prarają, šį baisų kritimą užmaskuodamas tarsi-būties kaukėmis. Šioje epochoje laisvasis žmogus gali padaryti tik vieną judesį, vedantį į pradžią: demaskuoti tarsi-būties iliuzijas, nuplėšti tarsi-būties kaukę ir parodyti, kad už jos nieko nėra, kad anapus kaukės driekiasi nebūties dykuma. Juk Heideggerio „nepaslėptis" neatveria nieko pozityvaus ir šia prasme — nieko būtiško. Tai tiesiog demaskavimas, kaukės kaip paslėpties sulaužymas ir žingsnis anapus kaukės. Nepaslėptis yra paprasčiausiai ne-kaukė ir nieko daugiau, nes kaukė, pasirodo, nedengia kažko, kas būtų k i t a kaukės atžvilgiu, kas pavyzdžiui būtų tikrasis veidas. Pasirodo, kad to tikrojo veido išvis nėra, kad kaukė ir yra panhominístinio pasaulio tikrasis veidas.

Tai kurgi veda Heideggerio parodytas kelias? Kad jis kažkur veda, yra akivaizdu, bet taip pat akivaizdu, kad jis niekur neatveda, arba atveda į Nieką. Žinoma, tai ne paties Heideggerio kaltė, nes jis, kaip laisvasis žmogus, buvo pasmerktas tiesai, o panhominístinio pasaulio tiesa yra kaip tik tokia: žiojinti tuštumos praraja ir iš jos dėbsinčios niekingo Nieko akys. Panhominístinio pasaulio prigimties nihilistinis neigimas pats gali būti nihilistinis. Toks nihilistinis kaukės neigimas tapo Heideggerio (ir ne tik jo) lemtimi. Ją galima suprasti. Kaip kaukės žmogų kausto laisvės baimė, taip laisvąjį žmogų kausto kaukės baimė. Ir ta baimė gali atvesti prie tuštumos, tapti negatyvi ir destruktyvi. Susisaistymo su kauke neigimas gali virsti bet kokio susisaistymo neigimu ir paversti karikatūra pačią laisvę. Juk laisvė nuo kaukės, kaip ir apskritai laisvė-nuo, negatyvi laisvė, dar nėra tikra laisvė, nes tikroji laisvė šiaip ar taip yra susaistyta ir galų gale yra ne kas kita kaip asmens susisaistymas. Laisvasis žmogus pats susaisto savo negatyviąją laisvę ir padaro ją pozityvia, t.y. ją apriboja ir įformina. Tikroji laisvė transcenduoja visas kaukes, visus anoniminius, prievartinius saitus, bet paties transcendavimo

ji neabsoliutina. Grynojo transcendavimo absoliutinimas yra destrukcija. Transcendavimas turi būti įformintas, įdaiktintas ir virsti savo priešingybe — daiktiškai įformintu transcendentu. Tik tokio transcendento vietovė gali tapti mirtingojo būties namais.

Tad ne kalba, o daiktai ir daiktiškai artikuliuota vietovė yra mirtingojo būties namai. Ir ne klausa, o būtent žiūra, atverianti tiesiogiai regimus, artimus ir pažįstamus daiktus, yra tikriausias saitas, mirtingąjį surišantis su būtimi. Vienintelė pozityvi transcendencija panhominístinio solipsizmo kaukės atžvilgiu yra daiktai ir visų pirma artimi daiktai, atsiveriantys egzistencinės patirties vietovėje. Tik tuose daiktuose mes galime rasti absoliučią metafizinę vietą, kuri yra ir tiesa ir gėris ir grožis. Transcendencija atsiveria čia ir dabar, kaip daiktų artuma ir artimų daiktų būtis-anapus-žmogaus. Visos kitos transcendencijos yra tarsi-būties fantomai, pseudotranscendentai, žmogų pasmerkiantys metafizinei vienatvei ir jokių ribų, jokio saiko nepripažįstančios savivalės siautėjimui. Pozityvi mirtingojo laisvė išsiskleidžia kaip savivalės apribojimas transcendentiškais daiktais, vadinasi, kaip daiktiškojo būties fenomeno statyba. Būtis be daiktų ir tiesiogiai regimų daiktiškųjų formų kosmoso iš tikrųjų yra niekingas Niekas, vadinasi, tik nihilistinė laisvės karikatūra, paneigianti ir nuprasminanti pačią mirtingojo laisvę.

Eidamas savo keliu Heideggeris nepriėjo iki pozityvios laisvės vietovės, nes laisvė irgi turi tėvynę. Tai reiškia, kad jis nepriėjo ir prie būties kaip būties fenomeno būties mirtingojo pradžios ir artumos vietovėje. Laužydamas panhominístinio solipsizmo kaukes, Heideggeris žengė tik pirmąjį, nihilistinį žingsnį, todėl jo metafizinė vieta pasirodė esanti visiškai tuščia. Žinoma, šis žingsnis yra būtinas, jį privalo žengti kiekvienas laisvasis žmogus, pralaužiantis kaukės kalėjimo sienas. Bet jei šis žingsnis užtrunka, patenkama į klystkelius.

Antrasis žingsnis turėtų būti toks, kuris įveiktų nihilizmą ir kaukės dykumoje pastatytų būties oazę. Ši oazė ir yra metafizinė vietovė. Tokioje vietovėje būtis įstatoma į daiktus-anapus-žmogaus, taip įgyjančius substancinį svorį ir formos individualumą. Tik tokie, substanciniai ir individualūs daiktai (ir daiktai-žmonės) gali būti mirtingojo kaip asmens dialogo su būtimi partneriai.

Mirtingojo laisvės ir būties vieta yra substancinių individų kosmosas. Mirtingojo santykis su šiuo kosmosu yra nuostaba, tiesiogiai, mąstančiai-matančios patirties ribose atverianti jusliškai akivaizdžius daiktus. Tik daiktai yra absoliučios transcendencijos vieta. Daiktai be žmogiškųjų kaukių. Daiktai kaip būties fenomenai.

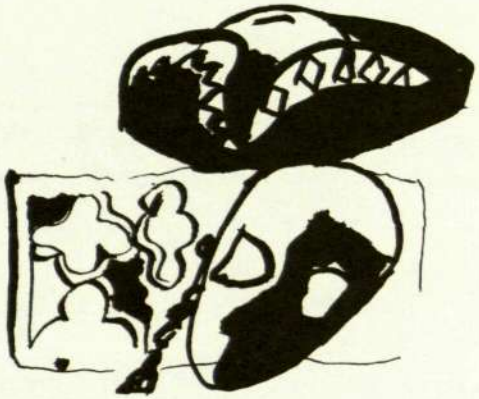

MIRIAM MERAS:

„Gimiau Lietuvoje,
mokiausi Izraelyje,
kuriu Paryžiuje".

Portretinė nuotrauka.
(Ši ir sekančios nuotraukos Daniel Anizon).

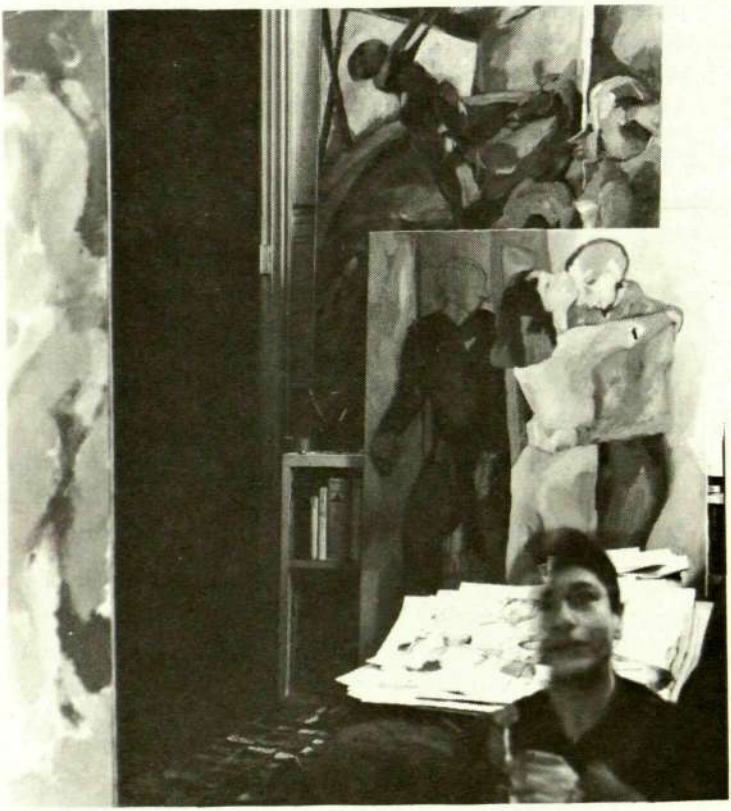

„Čelistas", 61x50cm, spalvota litografija.

„Don Žuanas", 64x50cm, juoda-balta litografija.

„Moteris ant kilimo", 62x47cm, spalvota litografija.

„Galantiškumas (su plėmu)", 55x45cm, spalvota litografija.

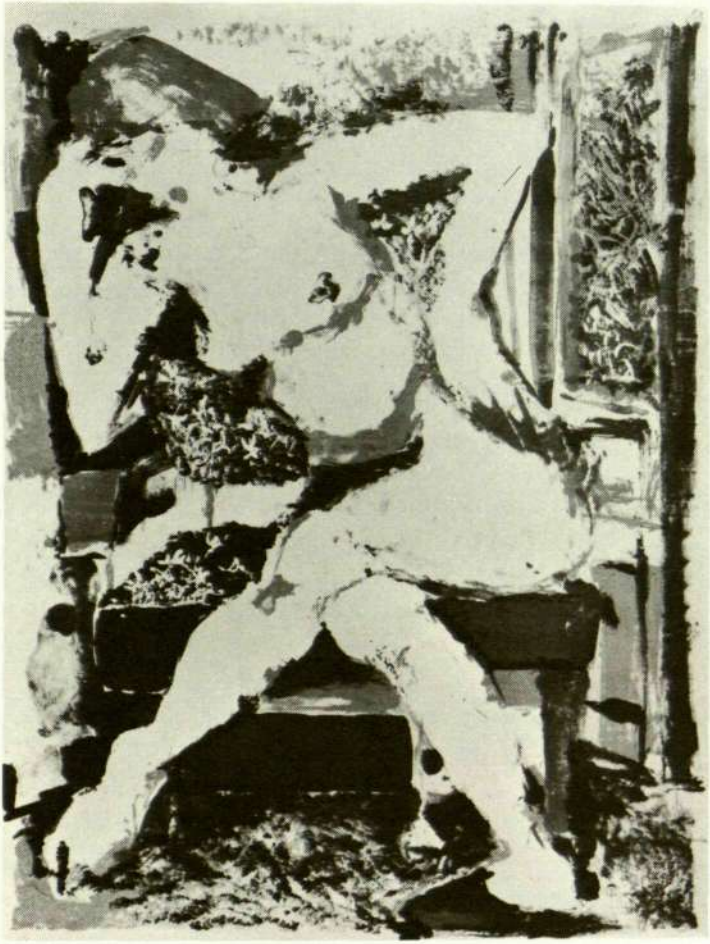

„Baltasis kūnas", 62x47cm, spalvota litografija.

„Žmogus, asilas ir šuo", 50x41cm, splavota litografija.

„Tango", 50x34cm, spalvota litografija.

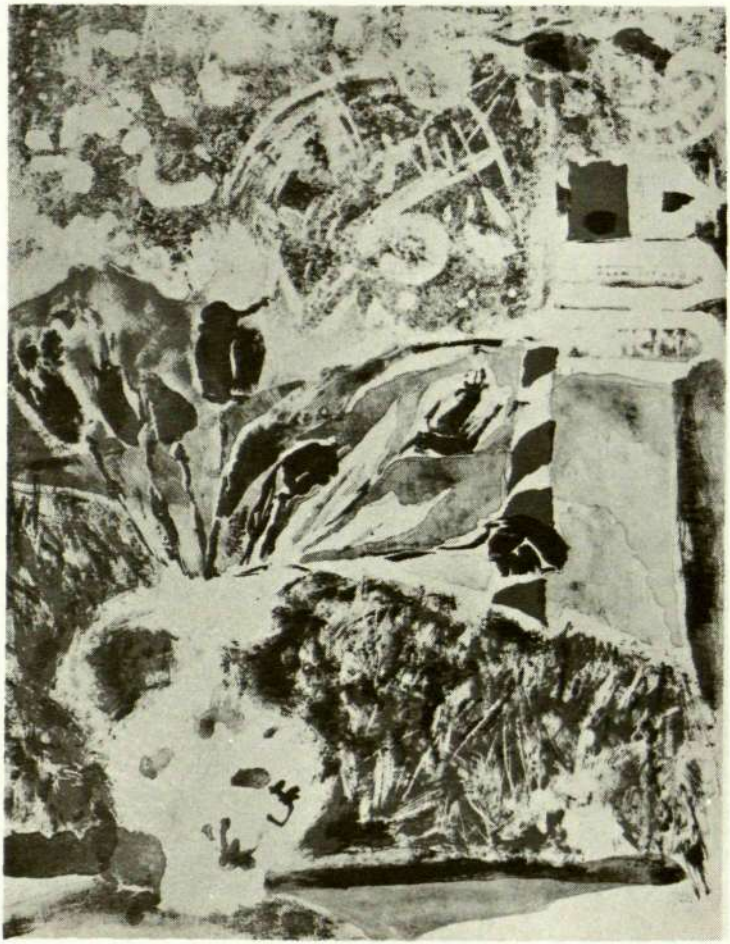

„Dirbtinės tulpės", 65x50cm, spalvota litografija.

IŠ NAUJESNIOSIOS ITALŲ POEZIJOS

UMBERTO SABA (1883-1957)

MOTERIS

Kada buvai
jauna mergaitė, durdavai
kaip gervuogės dyglys. Net kojos
tau buvo ginklas, laukinuke.

Buvai sunki paimti.

Ir dabar
tu tebesi jauna,
graži. Skausmai
ir metų žymės surišo mūsų sielas
į vieną. Ir aš nebebijau po tavo
juodžiausiom garbanom, kurias
pinu tarp pirštų, kyšančios baltos,
smailos kipšiukiškos ausytės.

DINO CAMPANA (1885-1932)

STOGLANGIS

Padūmavęs vasaros vakaras
Pro aukštą stoglangį maišo šviesos dėmes su
/šešėliais,
Palikdamas degantį antspaudą mano širdy.
Bet kas (terasoj prie upės užsidega lempa), kas
Mažajai Tilto Madonai, kas, kas uždegė lempą? — čia,
Kambary, puvimo kvapas; čia,
Kambary, negyjanti žaizda raudona.
Žvaigždės yra perlamutro sagos ir vakaras dėvi aksomu:
Ir vakaras virpa užburtas: užburtas virpantis vakaras;
/vakaras; bet čia,
Vakaro širdy, visad yra
Negyjanti žaizda raudona.

GIUSEPPE UNGARETTI (1888-1970)

AGONIJA

Mirti kaip vyturiai ištroškę
viršum miražo

Arba kaip putpelė
perskridus jūrą
pirmose šakose
nebeturėdama noro
skristi

Bet negyventi rauda
nelyg apakintas dagilis

LAIVO SUDUŽIMO DŽIAUGSMAS

Ir vėl staiga tu leidies
kelionėn
kaip
po laivo sudužimo
prietaringas
jūros vilkas

EUGENIO MONTALE (1896-1981)

DORA MARKUS

I

Tai buvo ten, kur medinis
Porto Orsini tiltas išsikiša į jūrą,
kur vos įžiūrimi vyrai meta
ir traukia tinklus. Tu rankos mostu
parodei į kitą — nematomą — krantą, —
tikrąją savo tėvynę.
Po to mes ėjome kanalo pakraščiu prie dokų,
į žvilgantį nuo suodžių miestą,
kurio lomoj nerangiai skendo
pavasaris be atminimų.

Ir čia, kur antikinis
gyvenimas apraibsta
nerimu švelniu iš Oriento,
tavo žodžiai mirgėjo vaivorykšte,
kaip mirštančios saulžuvės žvynai.

Man tavo nerimastis mena
praskrendančius paukščius, kurie
audringą vakarą atsimuša į švyturį: tavo
švelnumas taip pat yra audra,
siaučianti nematoma,
kuri nurimsta dar rečiau.
Nežinau, kaip tu, išsekusi, nesugniužti
šioje abejingumo
jūroj — savo širdyje; galbūt
tave apsaugo amuletas, kurį visad laikai
su lūpų pieštuku prie pudros pagalvėlio
ir dildės: dramblio kaulo
balta pelytė; ir taip tu egzistuoji!

II

Dabar Karintijoje, tavo
tvenkinių ir mirtų žydinčių šaly,
pasilenkusi per kraštą tu stebi
baugštų karpį, bekandantį jauką,
arba aukštai tarp šiurkščių
liepų viršūnių seki
kylantį vakarą ir vandeny atsispindinčių molų
padangčių ir pensionų ugnis.

Tvyrantis virš drėgno
baseino vakaras
motorų burzgesy teatneša
žąsų dejavimą, ir tartum sniegas baltas
majolikinis interjeras pasakoja
pajuodusiam ir mačiusiam tave kitokią
veidrodžiui šaltų ir abejingų
klaidų istoriją, įrėždamas ją ten,
kur valoma kempinė nepasiekia.

Tavo legenda, Dora!
Bet ji jau užrašyta
žvilgsniuose žmonių
su žandenom retom ir išdidžiom,
žiūrinčių iš portretų auksinių, —
ir grįžta su kiekvienu
išgverusios armonikos akordu,
temstant, visados vėliau.

Ji užrašyta ten. Visad žaliuojąs
lauras išsilaiko
virtuvei, balsas nesikeičia,
Ravenna toli, plėšrus
tikėjimas nuodais rasoja.
Ko jis nori iš tavęs? Legendos,
balso ir lemties neatiduoda niekas. . .
Bet jau vėlu, visad vėliau.

SALVATORE QUASIMODO (1901-1968)

LAIŠKAS MOTINAI

„Mater dulcissima, *dabar migla jau leidžias;*
į užtvankas neaiškiai plakasi Naviglio;
medžiai brinksta nuo vandens ir dega
nuo sniego; man neliūdna šiaurėje: aš dar nesusitaikiau,
su savimi pačiu, iš niekieno nelaukiu,
kad man atleistų; daugis man skolingi
ašarų — kaip žmogui. Aš žinau, kad negaluoji,
kad gyveni kaip visos motinos poetų,
beturtė ir teisinga, pagal meilės matą jų
toli gyvenantiems sūnums. Šiandieną aš esu tasai
kuris tau rašo". — Pagaliau — sakysi — pora
/žodžių
iš vaiko, kurs apsiaustėliu trumpu pabėgo naktį
su keleta eilių kišenėj. Vargšas, ir tokios
/staigios širdies,
užmuš kur nors jį vieną dieną. —
„Tikrai, atsimenu, tai buvo iš tos pilkos stoties
su judančiais lėtai jos traukiniais, gabenančiais
apelsinus ir migdolus į šarkų, druskos ir eukaliptų
pilnos Imeros upės žiotis. Aš tau dabar dėkoju,
tikrai dėkoju, už ironiją, kuria tu pažymėjai
ramias kaip tavo mano lūpas.
Tasai šypsnys išgelbėjo nuo skausmo ir raudų.
Dabar nebesvarbu, jei aš dar vis turiu kiek ašarų
tau ir visiems, kurie, kaip tujen,
laukia ir nežino ko. Ak, miela mirtie,
nelieski laikrodžio, kuris virtuvės sienoj tiksi, —

visa vaikystė man praėjo jo emalio veidu
su išpieštom gėlėm;
nelieski rankų ir širdžių seniesiems.
Gal atsakys kas nors? Mirtie gailestingumo.
mirtie kuklumo. Lik sveika, mano brangi dulcissima
/mater".

CESARE PAVESE (1908-1950)

[*MIRTIS ATEIS SU TAVO AKIMIS*]

Mirtis ateis su tavo akimis,
mirtis, kuri mus lydi
nuo ryto ligi vakaro, bemiegė,
kurčia kaip senas sąžinės graužimas
arba beprasmė yda. Ir tavo akys
bus tuščias žodis,
užgniaužtas riksmas, tyluma.
Tu šitaip jas matai kiekvieną rytą,
kuomet viena lenkiesi
veidrodyje į save. O brangi viltie,
tą paskutinę dieną mes taip pat žinosim,
kad gyvenimas ir niekas tu esi.

Mirties žvilgsnis nieko neaplenkia.
Jinai ateis su tavo akimis.
Ir bus lyg nusimestum ydą,
lyg veidrodyje vėl regėtum
išnyrantį negyvą veidą
arba klausytum lūpų užčiauptų.
Į sūkurį mes leisimės nebylūs.

Vertė Andrius Sietynas

KETURI ESKIZAI

ILONA GRAŽYTĖ-MAZILIAUSKIENĖ

Lietuvos prozoje, nors ir lėtai, pradeda keistis žvilgsnis į moterį. Moteris — objektas virsta save apsprendžiančiu vienetu. Ji nebepristatoma tiktai kaip dukra, žmona, motina šeimos kontekste, socialinio gyvenimo iliustracija, jai tenka ir pasirinkti savo likimą. Ji mažiau valdoma aplinkybių, daugiau bando jas valdyti, nors dažniausiai pralaimi. Svarbiausia tai, kad ji jau sąmoninga būtybė. Jei tradiciniai rašytojai jai priskiria jausmų pasaulį ir neįveda jos ten, kur sprendžiami „rimti dalykai", ji pradeda savo jausmus ne vien išgyventi, bet ir juos suprasti.

Naujas, dinamiškesnis moters portretas dar tik eskizo formoje, bet gal verta trumpam sustoti prie keturių personažų, atspindinčių ryškesnius bruožus. Jie iš prozos, parašytos 1981-1986 metų laikotarpiu. Tai Monika iš Romualdo Granausko *Gyvenimas po klevu* (1986), Kristina iš Vidmantės Jasukaitytės *Stebuklinga patvorio žolė* (1981), Stela iš Broniaus Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliai* II dalies (1985) ir Amelija iš Jolitos Skablauskaitės *Tik šviesūs paukščiai naktyje* (1986).

Įvairumo jiem pakanka: du prozininkai vyrai, dvi prozininkės moterys; vyrai atstovauja vyresnei viduriniajai kartai, moterys jaunesniajai ir jauniausiai. Dvi apysakos, du romanai. Sąlyginis realizmas ir psichologinis realizmas.

Romualdo Granausko *Gyvenimas po klevu* susilaukė kartu ir kritikų ir šiaip skaitytojų entuziastingo priėmimo. Ne vien dėl Granausko prozos meistriškumo, bet ir todėl, kad senoji Monika, užsispyrusi ir kilni kaimietė, yra toli nuo kenčiančios motinos stereotipo. Miręs senasis kaimas tebegyvena jos bekompromisiniame vidiniame pasaulyje. Į jį raktai — darbas ir pagarba žmogui. Monika su pasigailėjimu žiūri į nesibaigiančius rugių laukus — tamsesnės vietos liudija ten kadaise buvusį kaimą, žemaičių „gyvenimus". Žemė prisimena. Jai nesuprantama, kaip galima gyventi gyvenvietėj be vardo, pilkoj nuasmenintoj dvasinėj dykumoj, kur žmogaus balsas nustelbtas mašinų triukšmo.

Dar skaudžiau tai, kad žmonės nebemoka dirbti. Monikos vyras sunkiai dirbo laukuose, bet jis mylėjo darbą. Konstantinui darbas buvo vertybė savyje, davė jo gyvenimui rėmus, vientisumą, prasmę. Jos anūkas Darius dirba kiek galima greičiau, kad tik to darbo atsikratytų. Jam darbas našta, jame jis nemato jokios prasmės, išskyrus medžiaginį atlyginimą. „Žvėris traktorius", kuris sutriuškins Darių ir Moniką yra to naujojo pasaulio, tos dehumanizuotos darbo jėgos įsikūnijimas. Alkoholis pražudo Monikos sūnų ir anūką, apsvaigimas, į kurį pabėga žmonės, praradę pagarbą darbui.

Dar daugiau Moniką įskaudina pagarbos žmogui išnykimas jos aplinkoje. Kenčia ji ir alkį ir šaltį, didžiuasias malonumas jai pieno puodelis. Kenčia savo sūnaus ir anūko žmonių moralinį smurtą. Kenčia nuovargį ir tylą, kurioje girdisi tik laikrodžio tiksėjimas ir jos pačios pasenęs alsavimas. Kenčia begalinį vien į mirtį vedantį vienišumą. Ir visa tai ji pakeltų, bet baisiausia yra tai, kad nėra kas išgirstų jos balsą. Monika tragiška todėl, kad ji atliekamas, nereikalingas žmogus, kurio balso niekas nebegirdi. Vienintelis kontaktas su praeitim, jaunyste, jos draugė Onelė dar žiauresnėj padėtyj. Ji negali net ramiai su Monika pakalbėti, jai reikia rūpintis kiaulėmis, kitaip ji kentės nuo šeimos.

Seno žmogaus gyvenimas vis dėlto turėtų būti svarbesnis už kiaules, pagalvoja Monika ir grįžus iš gyvenvietės jaučia, kad ji laimingesnė — bent ji nekenčia nuolatinės paniekos. Jos artimieji mato ją užsispyrusia, šykščia sene, slepiančia pinigus, kurie jai, jų manymu, nereikalingi. Jie nėra vien gobšūs. Jie visai paprastai nesupranta Monikos noro pastatyti paminklą mylimiems mirusiems, nes jie neturi dvasinės dimensijos, praeitis ir tradicija sumaterialėjusiam žmogui bereikalingas balastas.

Monika kovoja su šiais lietuviškais mankurtais, kad mirusieji nepaskęstų nežinomybėje. Ji nemaldauja ir nesižemina, ji bus palaidota ne iš jų malonės. Jei jie neturi pagarbos jai, ji turi savigarbą. Granausko herojė, panašiai kaip Hemingwajaus Santiago, gali būti sunaikinta, bet ne nugalėta. Savotišku būdu ji laisviausia iš visų personažų, nes jai nereikia kitų nuomonės, pritarimo ar pasigailėjimo, kad žinotų, kas ji yra.

Todėl ir skaitytojas ją mato ne vien kaip aplinkybių auką. Monikos likimas pasirinktas. Troba po klevu, atitolusi nuo bevardės gyvenvietės, yra jos nepriklausomumo nuo kitų tvirtovė.

Dar daug būtų galima apie Moniką pasakyti. Apie jos įžvalgumą, motinos meilę, jautrumą aplinkai, bet norėjau ypatingai pabrėžti jos vidinį stiprumą ir valingumą. Šios rašytojo meistriškai sukurtos moters negalima vien gailėtis, ją reikia gerbti. Dėl jos šis Granausko kūrinys nėra niūrus ir slegiantis — iš jo sklinda, J. Grušo žodžiais pasinaudojant, rūstybės šviesa.

Vidmantės Jasukaitytės *Stebuklinga patvorių žolė* įveda mus į kitą pasaulį. Trijų skirtingų epochų moterys, jungiamos kraujo, panašaus likimo ir dvasios ryšiais, skirtingai įprasmina pasirinkimą sukurti savo asmenybę. Brūkštdvario panelė ir prosenelė Malvina autorės pristatomos praeities horizonte. Jų dvasiniame pasaulyje egzistuoja gyvųjų ir mirusiųjų bendravimas, „gyvenimo šventimas", individo

amžinybė ateinančiose kartose, bekompromisinė meilė. Jos gyvos Kristinos, stovinčios ant tilto, pasąmonėje. Kristina — modernioji genties atstovė. Ji negyvena apsupta gamtos gyvastingumo, jai tenka gyventi mieste, kur gamta yra jau nuskintas amarilio žiedas. Jai reikia dirbti nuobodų, monotonišką darbą, mieste paslaptingumas išnyksta aštrioj dirbtinoj šviesoj, ir jos egzaltuotos meilės troškimas atsitrenkia į jos vyro Eugenijaus bukumą. Tai jos realusis, bet ne tikrasis pasaulis.

Tiltas, ant kurio stovi Kristina, jungia dvi tikroves, realistinę ir vaizduotinę. Kristinos vaizduotė leidžia jai būti laisvai — vaikščioti tilto turėklais, kitais žodžiais tariant, tikėti, kad viskas, kas reikšminga, verta rizikos, totalaus savęs implikavimo. Kitu aspektu tai reiškia, kad Kristiną laiminga padaryti gali tik pati Kristina. „Esu laiminga", ji kartoja ir pasakoja kelią nuo jos vyro Eugenijaus ir kitų globos narvelio iki momento, kai ji gali atsisakyti ir mylimo Ingaus idealizuotos globos.

Kristinai nereikia nieko kito kaip tik supratimo ir priėmimo jos tokia, kokia ji yra. Tokia turėtų būti meilė, ji leistų jai augti iš vidaus. Deja, Eugenijų veda iš proto „zuikučio kvailystės", o iš pelkių atklydęs romantiškasis Ingus, Kristinos sielos brolis, niekados neprilygtų Kristinos vaizduotėj sukurtam Ingui. Tai žinodama, Kristina pasirenka likti viena.

Kristina nori būti priimta su visais savo bruožais, kurie kelia neramumą, erzina nuolatiniu keitimųsi, neleidžia definuoti visam laikui, kas iš tikrųjų ji yra. Ji nevengia pavojaus, dažnai gyvena fantastiniame pasaulyje, nori išbandyti savo galimybes ir pasiekti jų ribas. Tikrasis Kristinos išsilaisvinimo momentas ateina tada, kai ji pradeda rašyti apie savo genties moteris, keliauti jų sielos keliais ir pajunta, kad praeitis saugo ją nuo didžiausio pavojaus — atsisakyti savo vidinio pasaulio, leisti jam subanalėti. Kūrybinis aktas leidžia jai sukurti save.

Tradiciškai romantiška herojė pirmon vieton stato meilę. Jai leidžiama blaškytis, ilgėtis, būti keistuole, kristi į desperaciją. Galų gale jos likimą išsprendžia mylimas vyras, kartais mirtis, kartais rezignacija. Tai vienas „amžinojo moteriškumo" aspektas. Kristinos charakteris netelpa šiame vaidmenyje. Jasukaitytė sukuria moterį, kurios pirmoji ištikimybė yra savo sukurtam „aš", tada praeičiai. Visi romantikai bando taikyti pasaulį prie savęs, o ne save prie pasaulio. Jasukaitytė nedaro kompromisų kurdama Kristiną. Skaitytojui gali būti nepatrauklūs daugelis jos bruožų. Jos saviegzaltacija, dvasinė arogancija, nepaprastai dideli reikalavimai — galima visa tai pavadinti Kristinos įsimylėjimu į save. Minėtosios silpnybės daugiau sutinkamos vyrų charakteriuose, kuriuos pataiso „švelni, moteriška globa". Jasukaitytė apverčia formulę: maksimalistinę Kristina nori prijaukinti ir saugoti vyrai. „Amžinojo moteriškumo" sąvoką yra sukūręs vyrai. *Stebuklingos patvorių žolės* moterys atskleidžia kitą dimansiją.

Broniaus Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliai* neiškelia moters pirmaujančion vieton. Romanas, kuris savo gaivalingumu, autoriaus atvirumu skaitytojui ir minčių bei jausmų diapazonu iškyla virš visos mūsų prozos, skirtas atskleisti Juozo Daukinčio bandymą padaryti iš šio pasaulio sau namus. Moterys, dalyvaujančios šiame bandyme, matomos jo akimis ir gyvenimo, nepriklausomo nuo jo žvilgsnio, neturi. Jos visos jį įtakoja, bet viena išsiskiria — Stela.

Daukintį kankina nuolatinis klausimas, ar moteris yra išganymas ar pragaištis. Pirmoji meilė Nijolė, jaunystės mūza, yra tipingas jaunystėj idealizuojamos merginos variantas. Palikdama Juozą, ji prisideda prie jo menkavertystės komplekso, kentėjimo. Lengvabūdiška Kristina kelia nepasitikėjimą visomis moterimis. Valė atstumia jį „nešvaraus jaukumo" vilione, Vlados meilė galėtų duoti jam saugumo jausmą, bet ji dusina Juozą dvasiškai. Visos jos Juozo suprantamos ir nors bando jį manipuliuoti, labai gilių

randų jame nepalieka. Stela yra jam tikroji „femme fatale", ne banalioj romantiškoj, bet psichologinėj plotmėj.

Stela negali jam būti nei išganymas nei pragaištis, nes ji jam lieka paslaptis. „Artistė iš sudeginto teatro", nualinta jam nepažįstamų jausmų, nuolat viliojama kažkokios tamsios gelmės, nuolat kelianti abejones, koks bus sekantis jos veiksmas, niekam nepriklausanti, nieko, atrodo, nesitikinti, Stela tampa Daukinčio obsesija. Juo daugiau jis bando ieškoti joje savo idealios moters, tuo daugiau jis kenčia nuo jos nepastovumo ir nepermatomumo. Daukintis ieško moteryje fizinio ir dvasinio artumo, mylima moteris turėtų būti kartu žmona ir meilužė, draugė ir motina. Nei vienos iš šių rolių Stela negali išpildyti taip, kaip to reikalauja Daukintis. Nuolatinė įtampa tarp jų psichiškai nuvargina jį tiek, kad nors iš dalies nustojęs apie ją galvoti, jis jaučiasi atgavęs save.

Kokia iš tikrųjų yra Stela? Skaitytojui ji irgi lieka paslaptim. Matome ją tik Juozo akimis. Maksimalistas, liguistai jautrus, jis sukuria vaizduotėje tokią Stelą, kuri negali egzistuoti konkrečioj tikrovėj. Ar ji tikrai kenčia, ar vaidina kenčiančią, dvasinga, abejinga, žiauri, maldaujanti meilės, pabėganti ir vėl sugrįžtanti ir tuo naikinanti Daukintį, Stela yra nuolat fascinuojantis personažas. Todėl, kad ji netelpa jokioj formulėj. Įeinanti ir išeinanti iš herojaus pasaulio, klaidžiojanti miesto panoramoj, Stela yra tartum atėjusi iš Antonioni filmo. Jos pasaulis kažkur už įprastų socialinio žaidimo taisyklių, už nusistovėjusio meilės katastrofos kadro. Stelos personaže Radzevičius įkūnija ryškiausią jo herojaus dilemą: be galo trokšdamas meilės, jis sukuria beveik mitinį meilės deivės įvaizdį ir kartu gerai žino, kad nusileidus į tikrovę, ji neišvengiamai taptų įprasta, kasdieninė moteris. Tokia, kaip kitos — jaukios ir saugios.

Radzevičius nesistengia Stelos charakterio paaiškinti, jam rūpi per ją atskleisti herojaus vidinį konfliktą, bet ji, toli gražu, ne vien tam sukurta, kad parodytų Daukinčio

palinkimą į įvairias obsesijas. Stelos elgesys gali būti kompulsyvus ar planuotas, jis veikia herojų, bet nepriklauso nuo jo. „Pasibaisėtinas nemylinčio žmogaus nejautrumas — toks žmogus niekada nesupranta, į kokią bedugnę menkiausiu žodeliu įstumia savo auką", sako Daukintis. Gal ir tiesa. Gal Stela ir nėra jautri visiems jo dvasios niuansams. Esmė ta, kad Juozo ir Stelos dialoge ne pasakyti, o nepasakyti žodžiai patys svarbiausi. Abu individualistai, abu egocentriški, abu savaip laisvi nuo visuomenės dvasinės cenzūros, jie nemoka mylėti ir būti laisvi vienas nuo kito.

Radzevičiui pavyko sukurti personažą naudojant palyginti mažai informacijos apie jos buitį, bet nepaprastai intensyviai naudojant jos dvasinį poreikį. Dažnai mūsų prozoje buitinių detalių labai daug ir jose nuskęsta charakterio unikalumas. Stalą sunku pamiršti.

Amelija, Jolitos Skablauskaitės *Tik šviesūs paukščiai naktyje* herojė, geriau sakant, antiherojė, neturi savęs išpildymo, nei savo likimo pasirinkimo principo. Jauna rašytoja įveda mus į pasaulį, ryškų, konkretų, materialinį, grubų, be moralinių imperatyvų, kur nėra tikrų gilių jausmų, tik jų ilgesys. Nėra tikrų sprendimų, tik plaukimas pasroviui. Kritikai šį pasaulį nelabai nori ir analizuoti. Jis inertiškas, abejingas, lėkštas ir vulgarus. Neturi tikslo, neturi dvasingumo.

Amelijos santykis su Tadu atsitiktinis. Jų neriša nei stipri fizinė patrauka, nei bendri interesai, nei noras turėti, nors keliom valandom, kažką artimo prie savęs. Galima pakeisti Ameliją kita moterimi ir Tadą kitu vyru — niekas nuo to nepasikeis. Amelija leidžia Tadui pasilikti ir vėliau jį išvaro, skirtumo jis jai jokio nepadaro, gal tik dar pagilina pilką kasdienišką beviltiškumą. Amelija slapta myli savo viršininką, jis ir gelbsti ją nuo totalaus vakumo: naktį ji gali keliauti mintimis į įstaigą, ji tada laisva ir lengva, ir ta kelionė reikominga, „o tikras kūnas guli šalia ir tik tiek".

Amelija gyvena tuštumoje, dvasiniame T.S. Eliot „The Wasteland" ekvivalente. Apie ją sukasi žmonės kaip plastikinėj, girgždančioj karuselėje. Jie bando nužudyti laiką tuščiom kalbom ir tuščiais žestais. Iš jų tarpo Amelija išsiskiria dviem bruožais. Aplinkoje, kur, atrodo, viskas leistina (nors iš tikrųjų taip nėra), Amelija vistiek nepritampa, nežinodama laužo nerašytas taisykles. Todėl ji „laukinis žvėrelis". Antra, ji myli grožį. Egzotišką ir trapų grožį. Apysakoje daug pigių ir dirbtinių detalių, kuriomis Amelija *nori nuspalvinti savo buitį, bet jos siela nei pigi nei banali*, jau vien todėl, kad ji ilgisi grožio.

Skablauskaitės antiherojė nėra amorali. Ji labai gerai žino, kad dažnai vaidina tik patelės rolę, kad egzistuoja meilė, kuri yra daugiau negu fizinis pasitenkinimas arba praktiškas išskaičiavimas. Ji *norėtų ją rasti moraliai* dezintegruotoj jos aplinkoj, beždžionės narve. Tik Amelija nemoka su aplinka kovoti. Kovai ji per gležna ir neturi, kas jai padėtų. Tadas jai nereikalingas. Komunikacija tarp jų neegzistuoja. Arčiausiai jos yra Tado mintis, kad gal priderėtų ką nors Amelijai apie save pasakyti. Nieko jis jai ir nepasako. Tėvo surogatas Jokūbas prisirišęs prie jos, bet ji jam jaunystės nostalgijos, graudžios simpatijos objektas. Sutepto balto paukščio įvaizdis. Amelijos draugės užsiima patelių žaidimais. Amelija lieka viena. „Esu tik žvėriukas, tupiu nykioje saloje, pririšta prie kuoliuko, atsukusi pasauliui gauruotą nugarą — — —".

Amelijos tipo moterų vis dažniau sutinkame mūsų prozoje. Iš dalies todėl, kad rašytojai pradeda suprasti, kad pririšti žvėriukai žino, kad jie pririšti. Iš to žinojimo kyla ir jų skausmas. Galima siūlyti jiems nupjauti virvę, atsistoti ant kojų, ieškoti naujų horizontų. Skablauskaitė neteisia savo herojės, jai svarbu tikrovė, kaip ją mato Amelija, ne tokia, kokia ji galėtų ar turėtų būti. O Amelijos nereikia gailėtis ar bandyti reformuoti. Pirmiausia supratimas, tada atjautimas,

gal tik tada patarimas. Tik visa tai jau tikrojo gyvenimo sferoje.

Apysakos Amelija mums atveria charakterį, kurio neišnaudota dvasinė energija atsisuka vien į save, tampa nepakeliama vidine įtampa ir veda į visišką alienaciją, kartais į savęs sunaikinimą. Ivanauskaitės „mėnulio vaikai", Rudoko *Autodafe* herojus — tai vėlesni jos variantai. Paviršutiniškai žiūrint, jie nepririšti prie jokio kuolelio, bet lieka uždavinys surasti ne kitų duotą, bet savo tiesą, dėl kurios vertėtų gyventi. Kelias į tą tiesą dažnai tamsus ir šaltas.

Amelijai nereikia daug — trupučio šviesos ir šilumos. Skablauskaitė nenori Amelijos prijaukinti, tik duoti jai daugiau erdvės.

Sunku lyginti šiuos keturius personažus. Tai būtų dirbtinis dalykas. Psichologiškai jie visi įtikinami, nei vienas iš jų nėra autoriaus manipuliuojamas dirbtinai piktinti ar graudenti skaitytoją. Keturių moterų buitys labai skirtingos ir skalė plati. Ką bendro turi principinga senoji Monika ir visus principus atmetanti Stela? Kristina, kuri kūrybiniame akte gali įprasminti savo dalią, ir Amelija, kuri net nežino, kur ta prasmė galėtų slėptis, ir neturi žodžių tai išreikšti?

Dviem atžvilgiais jos turi daug bendro. Visos keturios ištikimos, visos keturios nesuprastos.

Monika ištikima savo praeičiai, savo vertybėms, savo klevui. Kristina — savo gyvenimo supratimui, bekompromisinei meilei, gyvenimo vientisumui, pasiryžimui nebijoti rizikos. Stela savo pasirinktai laisvei — kiekvienu momentu būti ta, kokia ji nori būti. Amelija savo grožio ilgesiui, šviesiem paukščiam naktyje.

Visos keturios lieka ištikimos sau. Jos visos nesuprastos ir todėl išskiriamos iš kitų. Niekas nesupranta Monikos užsispyrimo likti ten, kur ji priklauso. Kristinos pasirinktas kelias kitiems atrodo fantazijų mišinys, išsigalvoti, besiblaškantys žingsniai. Stelos nesupranta ją adoruojantis ir viską

dėl jos norintis paaukoti vyras. Niekas neatpažįsta Amelijos ilgesio, kuris ją naikina.

Nei viena iš jų nėra vien iliustracija. Visi autoriai traktuoja jas kaip personažus-individus. Visi išvengia daugiausia moterų personažams kenkiančio sentimentalumo. Jei jos dar nėra pasiekusios visiškos autonomijos (išimtis čia tėra Monika), jos nėra interpretuojamos kaip kaprizingi dideli vaikai.

Nepriklausoma moteris ateina į mūsų prozą dar vis atsargiais žingsniais. Artėja laikas, kai apie ją rašys nebe vien kaip apie vyro „gerąją" ar „blogąją" pusę.

GLOBALIZACIJOS AKIVAIZDOJE

VYTAUTAS KAVOLIS

Kaip „funkcionuoja" dabarties kultūra? Ką įžvelgiame bendriausiomis jos kaitos kryptimis? Kas suteikia pagrindo visą šiandieniniame pasaulyje besireiškiančią žmogiškų pastangų įvairovę laikyti „kultūra" — t. y. tarpusavyje suprantamomis reikšmėmis veikiančia visuma?

Prieštaringiausios tendencijos, momento eksperimentai, visko kritika, desperatiškos abejonės. Daugybė „racionalios", bet specializuotos, tik ekspertams prieinamos akumuliacijos. Užmojai sustingti kovingai ginamuose vystykluose. Kaip visa tai tarpusavyje santykiauja?

Virškinimo traktų metafizika

Ir sociologinėje analizėje, ir praktinėje politikoje „kultūrinė integracija" dažnai būdavo suprantama kaip įvairiausių kultūros reiškinių orientacija į vieną, juos kontroliuojančią vertybių hierarchiją. Tokia integracija vargu ar bet kada atitiko empirinį bet kurios istorinės civilizacijos kultūros stovį, o šiandieniniame pasaulyje ji netinka net ir „idealiu modeliu". Kas dinamiškame XX amžiuje atsitinka, taip suvokiant kultūrinę integraciją, pakankamai aiškiai parodė sovietų, nacių ir kai kurių islamiškų kraštų patirtis.

Pažangusis XIX amžius bandė pakeisti vienas simbolių

hierarchijas kitomis: racionalumas ar prigimtis Dievo vietoje. Šiandieninėje kultūroje esminis dalykas nebėra kova tarp „viską apimančių" galvosenų ar bandymai skirtingas vertybių sistemas neutralizuoti jas iš dalies inkorporuojant savin (kaip krikščionybė elgėsi su graikų filosofais ir pagoniškom mitologijom, o kai kurie XIX a. sekuliaristai, lygiai draugiškai, bandė pasielgti su krikščionybe). Ideologiniai skilviai nebesijaučia pajėgūs „viską suviršKinti". Pakitę kultūrų virškinamieji traktai.

Šiandieniška kultūra visų pirma yra daugelio diferenciuotų ir tarpusavyje nepavaldžių diskursų susitikimo laukas. Vien kalbėjimas — polilogas — tamprėja, virsta žmogišku ryšiu, jungiančia kultūra — tačiau ne „universu", o „pliuriversu" — tiek, kiek šiuos susitikimus motyvuoja, daugiau negu atsitiktiniais paverčia tarp diferenciuotų reikšmės kūrybos žanrų atsirandąs tarpusavio rezonansas, t. y. moralinio angažamento, estetinės vaizduotės ir empirinės analizės sąskambiai. Nuo polilogo į pliuriversą — kultūros brendimo kryptis.

Tokių daugiau negu atsitiktinių polilogų rezonansiniai momentai (ir interpretacinis jų iššniukštinėjimas) yra kiekvienos šiandieniškos kultūros gyvybės branduoliai. Tik jie gali jungti kultūrą kaip specializuotų veiklos krypčių ir jose panardintų sistemų visumą. Ankstyvesni hierarchiniai principai tampa tik kai kurioms kultūros dalims, bet nebe jos visumai galiojančiais konstruktais. Prasmingųjų centrų patirtis išsigelbėja nuo galios žaidimų užmojo. Tradicijos reliatyvėja, prasmės atgimsta. Tarp jų.

Ar tai žvaigždyno fragmentai, kurio centre — juoda skylė? (Šiandieninės kultūros vaizdas žvelgiant iš viduramžių.) O gal greičiau tarp visų kultūros „sistemų" — nuo buvusiųjų iki būsimųjų — visada ir traukiančios, ir atstumiančios jėgos. Jas į visumą suglaudžia ir tų „sistemų", ir tarp jų veikiančių jėgų tarpusavio suprantamumo (tik iš dalies — bet ko daugiau norėti?) intuicija. Visa kita —

reikšmių kosmoso interferencijos. Kartais visai galingos, bet nekūrybiškos. Ilgainiui jomis nusikratoma.

Nesibaigiančio įvairumo kultūros formų tarpusavis suprantamumas reiškia, pirma, kad niekad neteks nuobodžiauti ir, antra, kad galima surasti esmingesnį ryšį su žmonėmis, įkūnijančiais savąsias kultūros formas, negu kasdieninės banalybės, sentimentalumo liūnas ar totalizuojančios prievolės.

Kalbėjimas pasaulyje ir prikabinti piliečiai

Plačiausieji rėmai, kuriuose nuolat ir „įsipareigojimo link" — ne vien „svečio teisėmis" — vyksta tokie moralės, vaizduotės ir analizės sąskambiai, vis dar yra istorinės civilizacijos. Tačiau šiandieninės civilizacijos dalyvauja ir globaliniame, visos žmonijos polilogе. Jame jų simbolinės struktūros įgyja naują, anksčiau net techniškai neįmanomą „visų su visais" sąveikos sluoksnį, įvairiai komunikuojantį su tuo, kas kiekvienai civilizacijai lieka „iki kaulų smegenų" specifiška. Komunikacijos tarp to, kas visuotina, ir to, kas sava, paviršiuje matome tarpusavį skolinimąsi, gelmėje — tarpusavę kritiką.

Intercivilizacinis polilogas ilgainiui turbūt labiausiai praturtins tuos, kurie, išsaugodami gyvą savo pačių skirtingumo sąmonę, išmoks laisvai dalyvauti globaliniame kultūros sluoksnyje, jo turinį kritiškai vertindami savo pačių (nebūtinai „tradiciniais") standartais, bet ir iš savęs reikalaudami, kad jų elgesiai būtų universaliai suprantamu būdu — t.y. atsižvelgiant į jų empirines (socialines ir emocines) pasekmes — intelektualiai apginami globalinio polilogo plotmėje.*(1)*

Problemos pramatytinos dviem atvejais. (1) Kai kuri nors civilizacija save sutapatina su visuotinumu, atsisakydama pripažinti savo reliatyvumą kitų civilizacijų tarpe, ji negali netapti vis labiau nuo pliuralistiškai bendradarbiaujančio pasaulio atsiliekančiu anachronizmu (Sovietų Sąjunga,

islamiški kraštai). (2) Kai kuri nors civilizacija savyje išvysto daug elementų, kurie tampa ir kitur spontaniškai priimami kaip „universalūs", jai gali nelikti pakankamai įtikinančių pagrindų savo pačios kultūriniam balansui užtikrinti. Šis kultūrinės deidentifikacijos pavojus gresia kai kuriems „avangardiškiausiems" Vakarų civilizacijos daliniams.

Globalizacijos akivaizdoje tautas vis labiau teks suvokti iš principo nepriklausomai nuo gyvenamos vietos, pilietybės, biologinės kilmės ir net nuo kasdieninio socialinio bendravimo tinklo. Iškeliaujanti į pasaulį tauta tampa visuma žmonių, kurie, nesijausdami „pašaliečiais" ar „svečiais", dalyvauja vienos istorinės patirties komunikaciniame lauke t.y. viename ir kultūrinę, ir politinę reikšmę įgijusiame polilogų ansamblyje, kurio branduoliuose nuolat ir spontaniškai tarpusavyje rezonuoja moralinis angažamentas, estetinė vaizduotė ir empirinė analizė.*(2)* Tautą galima laikyti kultūriškai integruota tiek, kiek patys šie komunikaciniai branduoliai tarpusavyje susišaukia: kiek jie tampa „intertekstualūs", kiek tarp jų cirkuliuoja specifiniai kalbėjimo apie moralinius angažamentus, estetinę vaizduotę ir empirinę analizę būdai.*(3)* Galima, žinoma, ir perdaug glaudi integracija, kad tauta pajėgtų kūrybiškai atsinaujinti.

Tauta šiais laikais funkcionuoja ir kaip archaiška bendruomenė su savo ritualais, ir kaip modernus diferenciuotų grupių ir organizacijų rinkinys su konsultantų spiečiais, ir kaip postmoderni iš anksto nepramatomų komunikacinių sąskambių (su prie jų prikabintais žmonėmis) erdvė.*(4)* Kai kur vyrauja viena, kai kur kita tautos samprata. Labiausiai modernizuotuose kraštuose „tautiškumas" reiškia dalyvavimą tautoje visais trimis būdais. Kartais tarp šių dalyvavimo būdų (ir tarp juos priimančių žmonių) atsiranda konfliktai, net padaliną tautą į skirtingos savivokos stovyklas. Ypač sunku tarpusavyje susiprasti tiems, kurie konstruoja tautos

sąvoką *ex toto* (archaiškai) arba *ex parte* (moderniai): jie vieni kitus veikia tiesiog iššaukiančiai.

Tautinis polilogas, kuriuo jame dalyvaujančiųjų asmeniniai pergyvenimai pertirpdomi į jų kolektyvinės patirties inventorių, yra civilizacijos, kurios apimtyje tauta muistosi, polilogo variantas, dalyvavimo istoriškai „tarpusavyje priklausiusių" tautų ir jų literatūrų šeimoje būdas. Toje šeimoje, be abejo, yra artimesnių ir tolimesnių draugysčių. Artimesnieji susiglaudžia į intracivilizacinius regionus, kaip Pietų Amerika ar Vidurio Europa.

Tačiau tautinis diskursas dalyvauja ir „globalinėje plotmėje", t. y. susitikimuose tarp civilizacijų. Šioje plotmėje tautinis diskursas yra civilizacijų universalumo-partikuliarumo problemos sprendimų vyksmo aktyvi dalis.

Kiekviena šiandieninė tauta, iki savo pajėgumo ribų, dalyvauja ir savo civilizacijos kritikoje visuotinės žmonijos patirties požiūriu, ir to, kas laikoma universaliu, kritikoje savo civilizacijos kriterijais (ir savo pačios istorinės patirties požiūriu). *(5)* Universalumo nebegalima sutapatinti su vienos civilizacijos mitu arba su viena kuria intercivilizacine religija. Universalumu žymima nebe kuri nors vertybių sistema, bet visų su visais polilogo galimybė, tampanti neišsemiama — bet ir neabsoliučia — „transcendencija" kiekvienam savitumui pakedenti.

(Čia, aišku, ne koks archaiškai modernus receptas kultūrai viena linkme kreipti. Užtenka empiriškai aprašyti naują jos veržlumo tendenciją, vieną potencialių jos energijos — atsinaujinimo — šaltinių. Argumentai, kad visai kultūrai privalu preparuotis kurioje nors didžiausioje pasaulyje vėdinamoje patalpoje, nebetrenkia į galvą.)

Visų su visais polilogas — ne „kitų supažindinimas su savo dvasios turtais" (ar vien savo kentėjimais), bet pokalbiai — iš kurių niekas nėra iš anksto išjungiamas —, per kuriuos kituose ieškome atsakymų į savo problemas arba provokacijų

persvarstyti, ką reiškia būti savimi pasaulio akivaizdoje. Toks polilogas disciplinuojamas kritiškumu ir sau, ir kitiems.

Įdomūs laikai projektų sankrovoje

Už šios postmodernios problematikos kiekvienoje šiandieninėje kultūroje įvairiais pavidalais veikia dar niekur neužbaigtas — bet kai kur labiau išsivystęs — „modernybės projektas". Kai kurie jo elementai, kaip teisinė valstybė su visiems lygiai galiojančiais, individo laisvę, medžiaginės gerovės minimumą ir gamtinę aplinką realiai saugojančiais įstatymais, daug kur (o gal ir visur) tebėra aktualiausias siekis.

Modernybės projektui ir kenkė, ir buvo reikalingas standartizuojantis pasitikėjimas žmogaus galios neribotumu, leidęs atsirasti daugiau deformacijų, bet įgalinęs ir greičiau prieš jas pasipriešinti. „Bendražmogiškos vertybės" jam dažnai redukavosi į Vakarų, vienos civilizacijos (ar net vieno jos regiono) vertybes. Vakarai buvo dosnūs tuo, ką ir kiti pripažino vertybėmis, bet visvien „modernesniųjų" (t. y. anglosaksų ir prancūzų) santykyje su „mažiau moderniais" (visais kitais) tenka klausti: Kur baigiasi dovana ir prasideda dominavimas, t. y. kitų individualybės redukavimas į žaliavą sau?

Gal sakykime, kad dovana — kas iššaukia gaunančiąją kultūrą toliau savaip vystytis, nepasitenkinant tuo, kas ji jau yra, dominavimas — kas gavėją standartizuoja, skatina būti banalesniu, siūlomąją prekę vartojančiu daiktu. Pseudomodernizatoriai, šia prasme, vien dominuoja. O tai, kuo dominuojama — „netikroji kultūra". (Netikra arba pati savy, arba tuo, kaip ji naudojama.)

Daug kur patrauklios „restoracinės", kokį nors archaišką, modernybės sugriautą ar radikaliai pakeistą kultūros elementą atstatyti siekiančios programos. Jei modernybės projektas ieško „racionalių", visuotinai suprantamų, tarpusavę taiką

įgalinančių bendravardiklių ar sutarčių, tai restoracinės programos žmones išdalina į gentis, tarpusavyje atsitveriančias psichologiškai neperžengiamais barjerais. Šiaurinė Airija, Azerbaidžano tipo nacionalizmas, Izraelio konservatyvieji, „radikalūs" moslemai: visur abi pusės taip pat šaukia *už*, visur taip pat laužo rankas vien prie savo žuvusiųjų. Kultūros žurnaluose nuolat pergromuluojamas savasis totieminis gyvulys.

Archainėje kultūroje empirinė analizė, estetinė vaizduotė ir moralinis angažamentas dar nėra tarpusavyje diferenciuoti. Postmodernioje kultūroje rezonansas tarp jų atsiranda „netikėtai", peržengiant šiuos reikšmių kūrybos žanrus modernioje kultūroje atskyrusių logikų (mokslo, meno, dorovės) ribas, nepaneigiant tačiau šių logikų esminio — ir reikalingo — skirtingumo.*(6)*

Nuo to, kas šiandien dar tebėra postmodernios *laikysenos,* kurias tačiau laikome galinčiomis maitinti funkcionuojančią *kultūrą,* atskirtume antimodernistines apraiškas. Atmesdamos moderniojo projekto „racionalias" ir „universalias" aspiracijas, jo polinkius į diferenciuotą, dažnai dualistinį ir hierarchinį galvojimo būdą,*(7)* antimodernistinės apraiškos pernelyg pasitiki estetine vaizduote, leidžiasi jos dominuojamos. O ji, palikta pati sau, atsišviežina, bet pasirodo nepajėgi atlikti dvi kitas kiekvienai normaliai kultūrai irgi būtinas funkcijas: kaupti ir saugoti.

Postmodernistai skiriasi nuo antimodernistų tuo, kad jie priima moderniąją kultūrą (ir ne vien kaip *Vernunft-Modernisten,* iš reikalo) ir siekia joje surasti patirties harmonizacijos — kritinio susitaikymo su pasauliu — galimybių. Tai, kas literatūros teorijoj vadinama „postmoderniu diskursu", žymia dalimi yra antimodernistinis reiškinys, nuo kitų šios rūšies reiškinių išsiskiriąs visišku — ir todėl kritikuotinu — archainio sluoksnio represavimu.

Archainių kultūros pradų restoracija įmanoma tik arba nuo gyvenimo atitrauktuose muziejuose, indėniškuose rezer-

vacijose galvojimui ir kaliošams, arba juos išreiškiant kokia nors „šiandienine" idioma. Tokios restoracijos XX amžiuje pasirodė itin pavojingos, kai jos buvo suvoktos politiškai ir užmaskuotos kai kurių *modernio*jo sąmoningumo kategorijų (pažanga, nacionalizmas) imitacijomis. Politine veikla nevirstančios, postmodernaus sąmoningumo reliatyvuojamos kultūrinės restoracijos neturėtų atnešti nieko kenksmingo.

Postmodernus sąmoningumas — trapus reikalas ir nepergeriausia priemonė galios žaidimams. Žymia dalimi jis kilo iš bandymų surasti kultūrą, kuri — ne taip kaip archaiška ir modernistinė — nesileistų konsoliduojama į „dvasinės" ar „visuomeninės" galios hegemonijas. Todėl tokios galios ieškantieji, vadovauti pasišovę postmoderniam sąmoningumui liks priešiški. Bet, nors moderniosios politinės institucijos žmonėms saugiausios, vienintelės patikimos, vadovauti gali, net geriau už kitus, ir postmodernieji: Vaclav Havel. Tik ar „normalios" demokratijos prie to priaugusios? Gal čia istorinė „post-totalitarinių" kultūrų galimybė?

Moderniuosius ir archainius projektus šiandieniniame pasaulyje galima laikyti stratifikuoto kultūrinio proceso sluoksniais. Abu jie turi savo skirtingas ontologijas, ir abu daugiau ar mažiau yra (ar bus) „gaubiami", bet ne kontroliuojami, vienur stipriau, kitur silpniau, bet visur išnyrančio postmoderniojo, poliloginio sluoksnio.

Ar įsivaizduojamas pasaulis, kuriame bendruomenės archaiškos, visuomeninės institucijos modernios, o tose bendruomenėse ir institucijose klajojanti „dvasia" (menas, religija, psichoterapija, sociologija, visa, kas kalba į sąmoningumo struktūras ir srautus) — postmoderni? Tokiame pasaulyje daug kas jau gyvename. Tik ne visi tai žinome.

Ryšiams tarp šių reikšmių patirties sluoksnių ieškoti, kultūrai ir jos žmogui balansuoti pasaulis turi tris priemones: universitetus, masinės komunikacijos sistemas ir (svarbiausia) kultūrinius sąjūdžius, t. y. kultūrą keisti siekiančias spontaniškas grupuotes.

Šiandieniniai kultūriniai sąjūdžiai — nuo feminisčių iki Atgimimo — įsirašo istorijon skirtingais santykiais su dar vaikišku postmoderniu pliuriversu, neužbaigtais modernybės projektais, archaiškom restoracijom. Visa tai juose kunkuliuoja: skirstosi ir jungiasi.

Dialektiniuose — solidarumo ir ginčo — santykiuose su tokiais sąjūdžiais bręsta ir žmonės. Sąjūdžiai turi galią deformuoti tuos, kurie, juose dalyvaudami, su jais nesiginčija. Sąjūdžiuose nedalyvavusiuose (moteryse ir vyruose) lieka kažkas kritiškai neišbandyto, anksti supelėjusio.

Užbaigiamieji išsišokimai

Tai, kuo šiandieninėje kultūroje galima šiek tiek tikėti, yra ir istoriškai stratifikuota, ir atvira „visam pasauliui". Tik postmoderni kultūra, kuri būtų daugiau negu kalbėjimo būdas — ne „vien literatūra", bet ir „atsakomybių žaizdras" — pajėgtų spręsti, kaip suderinti specifinę istorinę stratifikaciją su globaliniu komunikaciniu lauku.

Modernybė — save skaldanti energija, stebuklinga destruktyvumo koncentracija ir daugiau rūpesčio žmogumi negu bet kada anksčiau, iškart vizionieriška ir komiška — stambiausia mūsų egzistencijos įkrova. Užvis svarbiau ją suprasti, joje surasti atsakingos veiklos raktus.

Susikaupimas, kaip ir bendruomenė, įsišaknijęs archaiškoje kultūroje. Nebūtinai joje pražuvęs.*(8)*

IŠNAŠOS

1 Nepaisant jų nesavikritiško etnocentrizmo, japonai šiuo metu atrodo geriausiai pasiruošę šia galimybe pasinaudoti.

2 Šia prasme moksliniai kongresai, kaip profesionaliai diferenciuotos veiklos forumai, yra kultūros funkciniai mazgai, bet ne jos gyvybės branduoliai, kokiais laikytini kultūriniai sąjūdžiai bei intelektualiniai žurnalai.

3 Šiuo kriterijumi išeivija ir Lietuva vis labiau kultūriškai integruojasi, bet išeivija tampa mažiau integruota negu ji anksčiau buvo, gal net mažiau integruota savyje negu su dabartine Lietuva. Menkėjanti kultūrinė integracija siejasi ir su kultūrinio gyvybiškumo (ne vien kūrybos, bet ir domėjimosi ja) išsekimu.

4 Jeigu pasitenkintume S. Šalkauskio 1923 m. tautos apibrėžimu — „žmonių masė, sujungta bendros kolektyvinės, arba sutelktinės, individualybės lytimi" —, liktume archainiame pasaulyje. Kaip lietuviai tarp XVII a. antrosios pusės ir XIX a. paskutinio ketvirčio. Vienalytė tauta — iš anksto pasmerkta.

5 Antano Škėmos „Ataraxija", Ričardo Gavelio „Jauno žmogaus memuarai" gal labiausiai lietuvių literatūroje priartėja prie šios kultūrinės atsakomybės sampratos.

6 Postmoderniame kultūros sluoksnyje religinės ir ideologinės tradicijos tampa „formų" rinkiniais, kurių viduje atsiranda „turinių" įvairovė, o „turiniai" laisvai cirkuliuoja tarp vieno formų rinkinio ir kitų, dažnai daugiau bendrumo surandant „kituose" negu „savuose". Muitininkams pikta.

7 Modernybės projektui esmiška yra racionalumas, universalumas, individualybė ir istoriškumas. Jie visi gali būti įvairiai suvokti, ir dėl to kyla konfliktų dėl modernybės reikšmės. Bet dualistinis ir hierarchinis galvojimo būdas yra modernybės projekto perimtas iš graikiškų ir krikščioniškų tradicijų. Nors jis modernybės buvo sekuliarizuotas ir suintensyvintas, vis dėlto jis (kaip ir totali sekuliarizacija) gali nebūti modernybės projektui esmiškas ta prasme, kad be šių galvojimo savybių neturėtume modernios kultūros apskritai — kaip jos neturėtume be pirmųjų keturių čia išvardintų savybių.

8 Analitiškai tai problema, kaip naudotis savosios kultūros balastu (arba kaip savyje, kylančiame į beorę erdvę, balastą rekonstruoti). Be tam tikrų primityvumo sedimentų ir geros skepticizmo dozės su šia problema nė iš vietos.

JULIUS KELERAS

* * *

pirštai slenka senais vandenvardžiais, ir aš
stengiuos pajusti būtą tėkmių ir formų jėgą,
įžvelgti andainykščių dvarų atspindžius,
išsklidusius judriuos tvenkinių paviršiuos,
karklynus, supdavusius grakščius vandenų sambūrius

tarsi perryškintoj fotografijoj iš pradžių
nieko negali regėti, tik nuspėti juodų
kontūrų prasmę, figūrų veidus (kaip tobulai
jie sūpuojas vilnyse, nemąstydami apie
ateitį, kuri niekam nėra nuolaidi)

bet sąmonė įsiterpia ir nurodo visas klaidas:
užakęs prieš pusšimtį metų ežeriūkštis,
išdilus erotika, valčių dėmės, pasilikusios
išgulėtoj žolėj; nieko nėra, tik seni vandenvardžiai,
švinu įspausti vandenženklių neturinčiam popieriuj

ŽIEMOS RETORIKA

rogės girgžda kažin kur už kalno; vėjas neklystančiu
ir abejingu judesiu beldžia į neišvengiamą vienatvę,
kuri prasideda nelauktai kaip žiema — vienui vienintele
diena; neištirpdomas sniegas graužias į obelų dreves,
kiškių urvus, keisdamas mano vakarykštę kardiogramą

nenoriu ieškoti dabar nei moteriškų, nei vyriškų rimų!
varnos sukyla prieš plūstantį sniegą, ir miško kirtėjas
pajunta, jog laikas namo prie čiauškančio židinio, basos
šeimininkės, glaudžiančios savąjį veidą prie jo visiškai
apsnigto apsiausto, kuris netrukus garuos pakabintas
/ant vagio

kokios tobulos sniegenos pėdos ant užšalusios slyvos!
vėjo mūša grąžina mane į pradžią, — nelyg tramvajaus
/kontrolė
Rygoj, vieną sykį važiuojant be bilieto, — sausis, sausa,
/saulė;
girdžiu, kaip kažkur toli vakaruos sekmadienį dūzgia
lentpjūvė, ir vėl ūžia laisvamanis vasario sniegas

PETERBURGAS 1824 M. VASARĄ

cerkvių varpai skalambija vidurdienį,
nors neturtingi priemiesčių gyventojai
gaudo žuvį Nevos kanaluose ir vis dar
sapnuoja išsipūtusius skenduolius; šunis
ir žmones praeitą žiemą po potvynio

Mickevičius regi rėkalojančius krautuvininkus,
apytuštėse gatvėse pardavinėjančius sūrį
ir dešrą, girdi karietas ir bričkas, lekiančias
per pusnynus, merginas Jakaterinos prospekte
fligeliuose pliaukčiojančias padažytais
liežuviais

jis ką tik atvyko: Vilniuje, Antakalnyje
dar girgždėdamos sukinėjasi jį regėjusios
vėtrungės, o lapai nukritę, praūžus jo karietai,
dar guli nesutrypti parko takeliuose
kaip nenudžiūvusios ašaros

Peterburgas: vienoj gatvėj sugniužęs burlaivis,
nulūžę stiebai, įlaužtas denis, statinės,
išleidusios raudoną, nelyginant virti vėžiai,
kurių jau čia seniai nėra, seną burgundišką
vyną

Peterburgas — nubaustas už neteisingai
ištremtus, įkalintus, paniekintus. . .
Varge, kiek jėgų atėmė neteisėtos
kaltės pojūtis! Kiek sykių skaitydamas
Bibliją juto, kaip plaučiuose tvinksi
mėnulio šviesa

* * *

senoji vaško technologija, bronza švyti saulėje,
ir berniukas atsigėręs iš upelio lekia į ateitį
trumpom atraitotom lininėm kelnėm; aš negaliu
prisiminti tavo šypsenos, pasilikusios valties
dugne drauge su keliom, netyčia užkibusiom, žuvytėm

bronzos liejikai spindi prakaitu, šnabždėdamiesi
apie naują imperatorių, kurį vėl neilgtrukus
reikės atlieti iš naujų vaško formų; berniukas,
perskaitęs Romos žynių kadaise imperatoriui
sudarytą horoskopą, joja stirninu į saugų pusiasalį

giljotina suvirškina liejikų kūnus, neatspėjusius
naujo imperatoriaus formų; berniukas iš tolo stebi,
kaip žmogus meta miniai saują aukso, o mes lenkiamės
prie dulkėto atspindžio, kur spindi senovinis tirštas,
niekieno nepavergtas, Daukanto aprašytas, žaibuojantis
/miškas

PRISIMENANT HAMLETĄ

išdavystė ir sąmokslas; sulenktas benamis laikraštis,
parke nešamas vėjo, lėkštėj sauja medaus, palikta bitėms,
kurios jau seniai miega: sausis džiovina burną,
ir tolimas bliuzas lyg naujiena įspėta chiromanto
plazda kažkur rytuose, kur stiebias išblyškę našlaitės

jūra, pramušus žiemos ribą, ištrykšta lengvai
kaip ašara, laiminga kaip vyro sulaukusi moteris
pabalusia kakta, išsiplėtusiais vyzdžiais, nuplautom
rankom, tvarkingai sudėtom parapijos salėje,
kur įskridęs balandis kaip Dievo ranka palyti viršugalvį

viskas tačiau keistai užsitęsę: šerkšnas pamilęs kalbą,
voratinklių iždas kopose pilnas atšalusių ašarų;
kur tu esi, jei žinočiau, žiūrėčiau kantriai ton pusėn
lyg Dievulis nuo aukšto koplytstulpio iki pat
tavos kūdikystės, mieloji; tačiau išdavystė ir sąmokslas

DOVILĖ ZELČIŪTĖ

Tą alkaną baimę birželio alsuojančią kaitrą prisimenu
praeinančių nuovargį alsų praėjo praėjo praėjo
bespalvė žiema andai jau vasara žaidžia
kregždės nuojautų siūlais dangų išsiuvinėjo

atšipinu žirkles į žvirgždą idant nieks negalėtų
sukarpyti to audeklo rytmečio geliantis aukštis
erdvių šulinio kalbą kartoja
tą alkaną baimę — pamiršti —
ji bežvaigždėm naktim prie svetimo draskos ir loja

atsikvėpti nuo drebulio kad nėra nebebus artimųjų
kol besielių pilka intonacija vinguriuoja per radiją
atsibusti bent vieną sekmadienį —
šventai ir be įtūžio —
čia tavo namai ir skalsus tartum duona — birželis

Nepraeina valandos, nepraeina —
tavo motina grįžta namo,
pirkinių prikrautam krepšy —
knygelė su paveikslėliais. Tėvas
važiuoja su tavimi į Seredžių.
Jūs visą kelią tylite. Laukia kelionė
išklibusia valtim per Nemuną.
Ak, koks povas vaikšto Belvedery, —
ar ne jis braukia uodega per tavo rankas,
ar ne mirtis
šitaip glaudžias,
ar ne ji
supa valtį, kai plaukiat su tėvu
per Nemuną
ir tyčia nugirdo irkluotoją?
O tos valandos
ar nėra kitas krantas,
į kurį
išklibusia valtim sugrįžtate? . .

KOL PAREISI

Tu pareisi penktą valandą
skaudės akis
mansardoj į drėgnus lapus
suguls miesto pranašo eilės
penkios moterys senojoj ligoninėj
vaikus pagimdys
po dvidešimt metų
Pravieniškių Kapsuko ir Vilniaus
tamsiuose izoliatoriuose
voliosis sukandžioti blakių
iškankinti nesprogusio geismo
jų kūnai
bukomis nuožmiomis akimis

Kol pareisi
kol išvirsiu tau vakarienę
bus suvaidintas „Moljeras"
ir amžiams pražus
ant kelių klūpąs režisierius
senoje fotografijoj
kol pareisi
mylės ne mane
bus nyku svetimuos kambariuos
nepažįstamą kvapą įtraukus
kol pareisi — pasensim
bet aš
jau mokėsiu
galėsiu
išlaukt

O sutrupėję prarasti atvaizdai
ateina mergaitės virpančiais pirštais rūko
dūmai raitosi aplink plaukus kaip artumo iliuzija
tvankiose leidyklose muziejų drėgnuose rūsiuose
o sutrupėję prarasti atvaizdai
vienišuose mergautinių dainų motyvuose
jų byrančios valandos
bijau ką įvardinam žodžiais
žinau andai kėlėmės rytmetį
pynėmės plaukus kartojom
naivius ir juokingus eilėraščius
virpėjom iš jaudulio prieš fotografą
o sutrupėję prarasti atvaizdai
ar begrįšime ar pakartosime

Dar žalia dar žalia dar žalia
iš po sniego — pernykštė žolė
ir lašais nuvirpėjusios šakos

dar šalia dar šalia dar šalia
mūsų miegančios rankos veidai
ir balkšva rytmetinė šviesa
neprašapo

nebegrįžtamai jungianti mus
tartum skiemenis apvalius
į kartojamą žodį

dar žalia ta žolė dar tyla
negyvoji grėsminga banga
šito žodžio reikšmės nenuplovė

MARKSIZMAS IR PERSITVARKYMAS

JULIUS ŠMULKŠTYS

Kalbėti apie marksizmo pritaikomumą dabartinėms sąlygoms nebūtų lengva, net jei komunizmas šiuo metu ir nepergyventų globalinio masto krizės. Filosofijos, kurios, kaip marksizmas, pretenduoja į universalumą ir amžinumą, jau nekalbant apie turėjimą tiesos monopolio, turi nemažai problemų, kylančių iš reikalo persiorientuoti laikui bėgant ir sąlygoms keičiantis. Tik patys bendriausi principai gali iki tam tikro laipsnio išlaikyti savo integralumą istorijos raidoje.

Markso teorija apie žmogaus socialinę prigimtį, nors ir nevisiškai originali, šiandien gali būti laikoma tiek pat dalykiška kaip ir devynioliktojo amžiaus viduryje, kai jis ją pradėjo formuluoti. Kita vertus, Markso pozicijos daugiau specifiniais ir konkrečiais klausimais kaip klasių kova ir kapitalizmo krizė bei jos pasekmės turėjo būti vėlesniųjų marksistų pakeistos, kad atitiktų pasikeitusių sąlygų reikalavimus.

Dar viena unikali marksizmui problema, tai šios filosofijos kūrėjo ar kūrėjų, jei įskaitysime ir Engelsą, literatūrinis palikimas. Šiuo metu ruošiama visų Markso ir Engelso raštų laida anglų kalba. Jau išleisti trisdešimt du tomai ir greičiausiai dar bus bent dvidešimt. Šioje studijų, polemikų, straipsnių, pamfletų, essay, kalbų, pareiškimų ir kitų rašinių masėje galima surasti medžiagos, kuri leistų

prieštaraujančias pozicijas vienodai įtikinančiai laikyti integraliomis marksizmo dalimis.

Savo ankstyvesniuose raštuose Marksas primygtinai kalbėjo apie neišvengiamą, jėga ir smurtu paremtą klasių kovą. Tačiau po Paryžiaus Komunos nugalėjimo Marksas, o ypač Engelsas, pradėjo sugestijonuoti, jog buržuazinė santvarka gali būti nuversta ir be jėgos panaudojimo *(1)*. Čia kyla klausimas, kuri Markso ir Engelso pozicija, ankstyvesnė ar vėlesnė, išreiškia „tikrą" marksizmą? Kai kurie mokslininkai mano, jog vėliau pareikštos pažiūros svarbesnės, nes jose atsispindi didesnis intelektualinis subrendimas ir pilnesnis istorinio proceso pažinimas. Kita vertus, galima argumentuoti, kad jėga paremtos revoliucijos neišvengiamumas yra logiška Markso ir Engelso istorinio materializmo koncepcijos pasekmė ir, kaip tokia, niekada nebuvo jų kategoriškai atmesta.

Norint dalykus dar labiau sukomplikuoti, galima pastebėti, jog mokslininkai nesutaria ir tuo klausimu, ar tarp Markso ir Engelso yra esminių filosofinių skirtumų. Jei tokių skirtumų yra, tai turbūt nebūtų tikslu kalbėti apie Markso ir Engelso filosofiją, o tik apie Markso marksizmą ir ką nors kita, galbūt engelizmą.

Taigi, kyla klausimas, ar iš viso verta kalbėti apie marksizmą ir persitvarkymą Lietuvoj. Mano manymu, šis klausimas visai vietoj, nes yra rimtų argumentų, jog marksizmas mažai ką gali pasakyti apie dabartinius įvykius. Jei mokslininkai nėra vieningos nuomonės, kas yra marksizmas, tai greičiausiai jų nuomonės skirtųsi ir klausimu kuri versija geriausiai tiktų šiandieninių problemų vertinimui ar net sprendimui. Man atrodo, kad marksizmui verta skirti dėmesio daugiausia dėl to, jog Lietuvoje per keturiasdešimt su viršum metų valdžios buvo kalama, kad ši filosofija yra nepamainomas metodas egzistuojančių sąlygų supratimui ir vienintelis švyturys kelyje į geresnę ateitį. Toks oficialus marksizmo pristatymas, aišku, buvo grindžiamas prielaida,

jog nėra daug marksizmų, o tik vienas, valdžios aprobuotas, tikrasis, nekomplikuotas ir palyginti mažai besikeičiantis.

Po Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos tarpe marksizmas buvo iš viso ignoruojamas kaip gimtąjį kraštą okupavusios valstybės ideologija ir dėl to neverta mokslinio arba bet kokio kito dėmesio, nebent tik kaip būdas geresniam komunizmo pažinimui ir efektyvesnei kovai prieš jį.

Nei viena, nei kita pusė nematė, ar nenorėjo matyti, marksizmo komplikuotumo, paradoksiškumo, prieštaringumo bei kitų savybių, kurios neigia šios filosofijos labai suprastintas ir vienapusiškas interpretacijas. Kaip ir kitos filosofijos, marksizmas neturi tiesos monopolio, bet jis taip pat nėra visų dvidešimtojo amžiaus blogybių šaltinis. Nebandysiu pažvelgti į marksizmo visumą ir vengsiu polemikos su įvairių interpretacijų autoriais ir jų pasekėjais. Mano dėmesys bus nukreiptas į Markso ir Engelso idealios/utopinės bendruomenės, arba komunizmo, koncepciją ir jos ryšius su šiandieniniais įvykiais Lietuvoje ir visoje Sovietų Sąjungoje. Marksizmą traktuosiu kaip bendrą Markso ir Engelso kūrinį, tačiau paminėsiu atvejus, kur jų nuomonės filosofiniais klausimais nevisiškai sutapo.

Pagrindinis marksizmo tikslas buvo žmonijos išlaisvinimas iš savo pačių užsidėtų pančių. Šia prasme jis nesiskyrė nuo daugelio kitų moderniųjų filosofijų. Marksas ir Engelsas esmines žmogaus pavergimo priežastis matė ekonominiuose ir socialiniuose santykiuose, kuriuos neišvengiamai apsprendė istorinis procesas. Marksizmo esmė ir yra tas procesas, vykstąs specifinių materialinių dėsnių kontekste: jo variklis — autodinamiška jėga, susidaranti iš nuolatos esančio konflikto; jo kryptis — palaipsnis kelias į pažangą ir tobulėjimą, kulminaciją pasiekiantis komunizme, arba bendruomenėje, kurioje žmonių santykių konfliktas yra pakeistas harmonija, pagrįsta savanoriška individų kooperacija, siekiant socialinių ir asmeninių tikslų.

Idant pilnai supratus Markso ir Engelso istorinio proceso paskirtį, pirmiausia reikia susipažinti su jų žmogaus sąvoka. Marksizmo kūrėjų žmogus yra laisvas, sąmoningas, kūrybingas, socialus gamintojas. Jis savo žmogiškąją prigimtį išreiškia laisvais santykiais su kitais žmonėmis ir kūryba, kuri nėra apibrėžta materialiniais, tai yra pragyvenimo reikalavimais. Tokie santykiai ir kūryba gali pasireikšti darbu fabrike, įstaigoje, ligoninėje, meno studijoje arba namuose. Jei individas pats nusprendžia, ką jis nori daryti, su kuo santykiauti, ir nėra išorinių jėgų apsprendžiamas, jis, marksistine prasme, yra laisvas *(2)*. Privati nuosavybė žmogų pavergia, nes jis priverstas arba ją turėti ir kovoti dėl jos išlaikymo, kad išvengtų darbininko statuso, arba nuosavybės savininkui dirbti, kad užsitikrintų pragyvenimą. Abejais atvejais, žmogus nedaro sprendimų savo noru, bet verčiamas išorinių faktorių.

Darbo specializacija, kuri kapitalizme pasiekia aukščiausią išsivystymo laipsnį, taip pat varžo žmogaus laisvę. Dešimt valandų prie vienos mašinos dirbdamas fabriko darbininkas neturi jokios progos laisvai išreikšti savo kūrybingumą. Valdžios tarnautojai, laisvųjų profesijų nariai, menininkai ir kiti, kurie nors ir tiesiogiai nesusiję su ekonominės gamybos procesu, taip pat nėra laisvi, nes jų darbas iš esmės nustatomas ir apribojamas pragyvenimo reikalavimų *(3)*. Čia galima pastebėti, kad esant privačiai nuosavybei ir specializacijai visos ekonominės, socialinės, politinės ir kultūrinės institucijos yra pagrįstos apibrėžtų individualinių rolių ir funkcijų varžtais; kitaip sakant, kapitalizmo laikotarpio institucijose atsispindi privačios nuosavybės, pramoninės gamybos ir specializacijos reikalavimai.

Daug rašyta apie Markso ir Engelso pažiūras į paskutinės istorinio proceso fazės prieš komunizmo atėjimą. Kur, kada ir kaip kapitalizmas dezintegruosis ir jo vietoj atsiras komunizmas? Kaip ilgai tęsis ši dezintegracija ir kokiomis sąlygomis galutinai išnyks kapitalizmas? Kas bus po

kapitalizmo ir kiek laiko truks pereinamasis laikotarpis iš kapitalizmo į komunizmą? Kokios institucijos egzistuos tame laikotarpyje?

Apskritai paėmus, nei Marksas, nei Engelsas nėra daug kalbėję apie pokapitalistinį istorinį procesą. Jie, atrodo, buvo daug daugiau susirūpinę *tuolaikinėm problemom, o ne* ateities vizijom. Vizija gal tinkamiausias žodis apibūdinti Markso ir Engelso ateities sistemų, bendruomenių ir institucijų koncepcijas. Kritikuodami kapitalizmą, jie buvo konkretūs ir specifiški; svarstydami ateitį, jie, su mažomis išimtimis, tenkinosi bendrybėmis, kurios neretai tebuvo mokslišku žargonu padengti šūkiai ir mažai kuo pagrįsti spėliojimai. Be to, kaip ir kituose marksizmo aspektuose, čia taip pat buvo apstu priešingybių, neaiškių formulavimų ir daugiareikšmių terminų. Kitaip sakant, norint išsiaiškinti marksizmo pokapitalistinio laikotarpio teorijas, reikia būti pasiruošusiam išspręsti nemažą skaičių sunkokų mįslių.

Viena iš tokių mįslių, tai kiek sistemų/laikotarpių Marksas ir Engelsas pramatė, pereinant iš kapitalizmo į komunizmą. Vienur Marksas kalba apie grubų/nesąmoningą ir subrendusį/sąmoningą komunizmą, kitur apie proletariato diktatūrą bei žemesnį ir aukštesnį komunizmą *(4)*. Tačiau, nepaisant skirtingos terminologijos, abu pramatė dvi komunizmo fazes: pirmąją, arba paruošiamąją, ir antrąją, arba galutinę. Kai kurie mokslininkai proletariato diktatūrą sutapatina su pirmąja komunizmo faze, bet dauguma šį istorinį periodą ir santvarką laiko atskiru komponentu *(5)*. Nei Marksas, nei Engelsas tiksliai nenustatė, kada proletariato diktatūra pasibaigs ir prasidės pirmoji komunizmo fazė, o tai ir buvo pagrindas skirtingoms nuomonėms atsirasti.

Po kapitalizmo seks proletariato diktatūra, apie kurios struktūrą Markso ir Engelso raštuose duodama labai mažai informacijos. Dėl to tarp jų pasekėjų bei mokslininkų yra iškilę daug nesutarimų apie kai kuriuos šios santvarkos aspektus. Kautskis, vienas iš žymiausių Vokietijos marksistų,

įrodinėjo, jog proletariato diktatūra buvo iš esmės vakarietiška demokratija *(6)*. Leninas, kita vertus, buvo įsitikinęs, kad Marksas ir Engelsas turėjo galvoje diktatūrą, kur proletariatas, atstovaudamas piliečių daugumai, vartos prievartą, paruošiant komunizmui dirvą *(7)*. Tačiau visi sutinka, kad proletariato diktatūra — pereinamasis laikotarpis iš kapitalizmo į komunizmą, kuriame darbininkai perims politinę valdžią ir pradės naikinti arba keisti kapitalizmo institucijas, pradedant privačia nuosavybe, gamybos procesu ir klasių santykiais.

Savo ankstyvesniuose raštuose, kaip *Paryžiaus rankraščiuose* ir *Vokiečių ideologijoje,* Marksas gan negatyviai charakterizavo pirmąją komunizmo fazę. Nors nuosavybė jau perėjusi iš privataus sektoriaus į valstybinį, tačiau čia ne daug kas iš esmės pasikeitę, kai kas, palyginus su kapitalizmu, net pablogėję. Savo pozicijai paryškinti Marksas pagalbon griebiasi metaforos apie moteris. Pagal jį, esant privačiai nuosavybei, moteris yra vieno vyro nuosavybė. Pirmojoje komunizmo fazėje, ji iš privačios nuosavybės pavirsta į visuomeninę ir todėl dabar ji gali būti ne vieno, o daugelio vyrų išnaudojama; kitaip sakant, pasidaro prostitute *(8)*. Taigi, nors nuosavybė čia teoriškai visiems priklauso, žmonės dar nėra praradę noro ją turėti. Priešingai, nuosavybė ir su ja susijusios žmogiškos silpnybės, kaip godumas, šykštumas ir savanaudiškumas, pirmojoje komunizmo fazėje įgauna visuotinį pobūdį. Be to, privačią nuosavybę suvisuotinus, visi žmonės tam tikra prasme pasidaro lygūs, o tai, Markso nuomone, reiškia, jog individualaus talento išraiškos šioje santvarkoje dar labiau užgniaužtos negu kapitalizme, kur darbštesni ir talentingesni žmonės savo pranašumą gali išreikšti bent privačios nuosavybės įsigijimu *(9)*. Marksui turbūt buvo svarbiausia tai, kad pirmojoje fazėje darbas dar vis nėra laisva individo valios ir talento išraiška, o išorinių faktorių primestas veiksmas.

Savo vėlesniuose raštuose, kaip *Gothos programos*

kritikoje, Marksas pirmosios komunizmo fazės įvertinimą kiek sušvelnino, bet iš esmės nepakeitė. Ji jam visada buvo santvarka be privačios nuosavybės, bet su nuosavybės psichologija; arba santvarka, kurioje nuosavybės suvisuomeninimas pavirsta į individualų talentą paneigiančią lygybę ir kurioje socialinis darbas vis dar yra ne laisvos kūrybos ir santykių su kitais žmonėmis išraiška, o išorinių jėgų dominuojamas fenomenas. Tokiose sąlygose, aišku, žmonijos išlaisvinimas tėra ateities vizija.

Leninas pirmąją komunizmo fazę vadino socializmu, ir šis terminas dabar yra plačiai tarp marksistų ir nemarksistų paplitęs. Marksas ir Engelsas taip pat dažnai kalbėjo apie socializmą, tačiau ne kaip apie istorinį periodą, o kaip apie teoriją, metodą ar sistemą, ir dažniausiai su būdvardžiais kaip buržuazinis, mokslinis, vokiškas ar dar kitoks.

Pasiekus pirmąją komunizmo fazę, Markso ir Engelso istorinis procesas vietoje nestovi. Kol žmonių santykiuose konfliktas nėra išnykęs, jo dinamiška jėga istoriją neišvengiamai stums į tolimesnę fazę. Tačiau apie konfliktą pokapitalistiniame laikotarpyje nei Marksas, nei Engelsas nesuteikia jokios informacijos. Todėl jų tezę, kad pirmąją neišvengiamai pakeis iš esmės skirtinga antroji komunizmo fazė, reikia priimti be logiškų ar empirinių įrodymų.

Antrojoje ir paskutinėje komunizmo fazėje žmonija pagaliau bus išlaisvinta. Čia žmonių santykiuose konfliktas bus pakeistas visuotine harmonija ir, nors Marksas ir Engelsas to niekada nėra tiesiogiai pasakę, iki šiol egzistavęs dinamiškasis istorinio proceso variklis taip pat išnyks. Kitaip tariant, istorinio proceso pabaiga sutaps su antrosios komunizmo fazės atėjimu. Čia kyla įdomus klausimas, ar visa tai reiškia, kad komunizmas bus paskutinė ir amžinoji santvarka? Pagal pagrindines marksizmo teorijos prielaidas apie istorinį procesą atsakymas į šį klausimą tegali būti „taip", nors Marksas yra retkarčiais sugestijonavęs, kad ir

komunizmas nėra žmonijos tikslas, o tik priemonė jam pasiekti *(10)*.

Vienas iš svarbiausių antrosios komunizmo fazės bruožų yra darbo esmės pasikeitimas. Individas, kurio darbe atsispindi jo kūrybinis talentas ir asmeninės aspiracijos, yra laisvas, tikras žmogus, nes darbu jis išreiškia savo žmogiškąją prigimtį. Privačios ir visuomeninės nuosavybės santvarkose žmogus nėra ir negali būti laisvas, nes čia jis dirba ne sau, bet kam nors kitam: kapitalistui ar valstybei. Antrojoje komunizmo fazėje darbas iš būtino pragyvenimo šaltinio pavirsta į laisvą, kūrybinį, be kompromisų žmogišką veiksmą.

Kad geriau suprastume tokio darbo koncepciją, reikia bent trumpai paliesti Markso ir Engelso kai kuriuos kapitalistinės sistemos kritikos principus. Žmogaus nužmoginimas yra viena iš pagrindinių jų raštų temų. Ji randama pirmuosiuose Markso filosofiniuose bandymuose ir daug vėliau parašytose ekonominėse studijose kaip *Įvade į politinės ekonomijos kritiką* arba *Kapitale*. Jaunasis Marksas 1844 metų *Paryžiaus rankraščiuose* nužmogėjimo problemą bandė spręsti grynai filosofiniame kontekste. Jis teigė, kad žmogus praranda savo identitetą arba susvetimėja, veikiamas dominuojančių išorinių jėgų. Tuo metu Marksas išorines jėgas labai bendrai apibūdino kaip įvairių ekonominių, socialinių ir psichologinių faktorių visumą. Žmogus praranda savo prigimtį todėl, kad jis tarnauja ne sau, o kitam, ir todėl, kad gyvena pagal to kito žmogaus valią.

Pavergtasis žmogus yra darbininkas, proletaras, o jo pavergėjas — privačios nuosavybės savininkas, kapitalistas. Nors proletaro gyvenimas kur kas sunkesnis negu kapitalisto, jie abu nėra laisvi, nes ir kapitalistas negyvena taip, kaip norėtų; jis gyvena taip, kaip privačios nuosavybės sistemos sąlygos jį verčia gyventi. *Paryžiaus rankraščiuose* Marksas detaliai aprašo susvetimėjusio žmogaus psichologines ir fizines charakteristikas bei privačios nuosavybės santvarkos principinius bruožus kaip godumą, šykštumą ir labiausiai

nepasotinamą norą dalykus turėti savo nuosavybėj ir ją plėsti kitų išnaudojimu.

Savo vėlesniuose raštuose Marksas filosofinę terminologiją pakeičia ekonomine ir vietoj žmogaus dėmesio centru padaro socialinę klasę. Žmogaus nužmogėjimas pasilieka pagrindine tema, tik dabar filosofinės koncepcijos kaip susvetimėjimas pakeičiamos ekonominėm ir socialinėm kategorijom: klasių kova ir ekonominiu išnaudojimu. Be to, nužmogėjimo procesas jau ne tik nupieštas konkrečių pavyzdžių forma, bet taip pat paremtas gausia empirine medžiaga.

Kapitale Marksas išsamiai ir dramatiškai aprašo, kaip kapitalistinėje santvarkoje žmogus tampa mašinos dalimi. Už menką uždarbį, vos užtenkantį savęs ir šeimos išlaikymui, tipiškas fabriko darbininkas turi ilgas valandas dirbti sunkų, monotonišką ir pavojingą darbą. Tokiame darbininke Marksas matė aukščiausią žmogaus nužmogėjimo laipsnį. Jo kasdieniniame darbe nebuvo nė lašo kūrybingumo, laisvo pasirinkimo ar asmeninio pasitenkinimo. Čia darbo specializacija buvo svetima žmogaus prigimčiai lygiai kaip ir tas faktas, kad darbas nebuvo laisvai pasirinktas. Marksas ir Engelsas teigė, jog išlaisvinus labiausiai pavergtuosius, išsilaisvins visi; tai yra, ir tie, kurių gyvenimas ir darbas buvo geresni negu fabriko darbininkų, bet kurie vistiek tomis sąlygomis negalėjo laisvai išreikšti savo talento, patyrimo ir aspiracijų. Todėl nėra stebėtina, kad antroje komunizmo fazėje darbas turėjo įgauti visiškai naują turinį ir socialinę paskirtį: darbas turįs pavirsti žmogiškosios prigimties išraiška, o ne viena iš svarbiausių nužmogėjimo priežasčių.

Marksizmo kūrėjai yra daug kartų pabrėžę, kad antrojoje komunizmo fazėje socialinis darbas (pramoninė gamyba, žemdirbystė, transportas, švietimas, sveikata ir t. t.) bus reikalingas kaip ir anksčiau. Kita vertus, jie buvo įsitikinę, kad panaikinus nuosavybę, eventualiai išnyks bet kokie sisteminiai varžtai, stabdantys gamybos, technologijos ir

mokslo klestėjimą, kas labai pagreitins mechanizacijos ir kokybiškesnės produkcijos procesą. Be to, išnyks grynai nuosavybės savininko pelnui skirtas darbas, ir visi pajėgūs bendruomenės nariai, įskaitant ir buvusius savininkus, įsijungs į socialines gėrybes kuriantį darbą. Iš to išplaukia išvada, kad komunistinėje sistemoje materialinių gėrybių kūrimo laikas bus žymiai trumpesnis negu kapitalistinėje. Tačiau kol darbas, nors ir trumpesnis, skiriamas socialiniams poreikiams atlikti, jis marksistine prasme priklauso ne pačiam individui, o kam nors kitam, ir dėl to nėra laisvos kūrybos išraiška.

Marksas ir Engelsas šią problemą suprato ir siūlė būdus, kaip ją išspręsti. Pirmiausia, jie manė, kad po proletarinės revoliucijos švietimas taps visuotinis, ir išaugs nauja, išsimokslinusi karta, kuri galės atlikti įvairias socialines funkcijas po neilgo techninio pasiruošimo. Kitaip sakant, žmonės galės laisvai pasirinkti jiems patinkantį darbą. O kas atsitiks, jei laisvai pasirinkta profesija nusibos ir iš įdomaus bei kūrybingo užsiėmimo pasidarys nuobodus ir neinspiruojantis veiksmas? Tokiais atvejais individai galės nepatinkantį darbą pakeisti kitu, o vėliau pastarąjį dar kitu ir t. t. *(11)*. Ši darbo keitimo sistema tiesiogiai prisidės prie negatyvių specializacijos aspektų, pvz., darbo monotoniškumo, nuobodumo ir nekūrybingumo panaikinimo. Jei iš tikrųjų specialistus būtų galima greitai paruošti, tai plataus masto darbų rotacija būtų realistiška, arba bent taip Marksas ir Engelsas galvojo. Jie neabejojo, kad antroje komunizmo fazėje darbas bus laisvas, trumpas, įdomus, kūrybiškas, nuolatos besikeičiąs: tai yra, veikla, kurioje žmogaus prigimtis yra įkūnyta, o ne paneigta.

Marksas ir Engelsas taip pat teigė, kad nuosavybės išnykimas ne tik iš esmės pakeis darbo sąvoką, bet ir žmonių santykius. Vietoj iki šiol dominavusio konflikto bus savanoriška kooperacija. Antroje komunizmo fazėje santykiai tarp įvairiausių individų nebus apibrėžiami išnaudojimo, kompeti-

cijos, valstybinių, tautinių, religinių, socialinių, ideologinių ir kitų nuosavybės sistemose esamų varžtų *(12)*. Žmogus daugiau nebus mažas atomas, izoliuotas ir atskirtas nuo kitų žmonių, desperatiškai kovojąs už būvį, negaunąs pagalbos iš kitų, kurie taip pat kovoja už savo egzistenciją, ar iš institucijų, kurių tikslas yra jį pavergti ir laikyti vergu.

Iš šitų bendrų ir nesistematiškų Markso ir Engelso pasisakymų galima bandyti suformuluoti jų išlaisvinto, savo žmogiškąją prigimtį atgavusio, antroje komunizmo fazėje išsivysčiusio žmogaus koncepciją. Tokio žmogaus esminis pasikeitimas yra tas, kad jis yra praradęs norą turėti daiktus savo nuosavybe. Netekus noro turėti, išnyksta kiti su nuosavybe susieti bruožai: šykštumas, gobšumas, pavydumas ir pan. Tai reiškia, ne kad komunistas bus altruistas, o tik tai, kad jis savo asmenybę ugdys pagal sugyvenimo ir laisvos kūrybos principus. Socialinės funkcijos bus atliktos darbu, kuriame atsispindės savanoriškas individualių talentų ir aspiracijų įgyvendinimas. Šis darbas bus palyginti trumpas ir dėl to daug laiko liks individualiai kūrybai be jokių socialinių implikacijų. Kūrybinė laisvė klestės ne vien tik naujo socialinio darbo turinio ir plačios asmeninės kūrybos prasme, bet taip pat ir dėl žmogaus kūrybą varžančių institucijų bei kitų faktorių, kaip antai pasiskirstymo klasėmis, tautomis, religijomis, ideologijomis ir t. t. išnykimo. Antrojoje komunizmo fazėje visas pasaulis susidarys iš vienos ir nedalomos bendrijos, kur individualinė kūryba nebus antagonistinė materialinei gamybai ir kur nebus jokių varžtų laisvam idėjų, patyrimo ir žinių pasikeitimui globalinėje plotmėje *(13)*.

Kitas antrosios komunizmo fazės bruožas tai primestos lygybės nebuvimas. Tokia lygybė, kur visi pasidaro darbininkai, arba suvisuomenintos nuosavybės samdiniai, egzistuoja pirmojoje komunizmo fazėje. Marksas gerai žinojo, kad talento, patyrimo, darbštumo, energijos ir kitais atžvilgiais žmonės nėra lygūs, ir visos sistemos, kurios bando individus traktuoti lygiais, yra priešingos žmogaus prigimčiai. Vienintelė lygybė,

kurią jis be kompromisų gynė, buvo laisvai ir nevaržomai leisti pasireikšti individo kūrybinėms galimybėms*(14)*. Šia prasme ir garsusis Markso-Engelso komunistinės visuomenės vadovaujantis principas, „iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal poreikius" suponuoja primestos, individą varžančios, lygybės atmetimą.

Socialines, ekonomines ir politines institucijas, ideologijas, religijas, meno formas ir tautas Marksas ir Engelsas laikė tiesioginėm arba netiesioginėm gamybos proceso, nuosavybės sistemos ir klasių struktūros išraiškomis. Kai kuriose iš jų, pvz., politinėse arba socialinėse institucijose, valdančios klasės įtaka buvo tiesioginė ir lemianti; kitose, kaip meno formose arba tautų interesuose, ta įtaka buvo netiesioginė ir mažiau reikšminga. Tačiau visais atvejais šie ekonominiai ir socialiniai faktoriai didesniu ar mažesniu laipsniu ribojo individų kūrybos laisvę. Išnykus privačios nuosavybės gamybos bazei ir klasių struktūrai, išnyks ir laisvę ribojantieji varžtai, kurių pagrindinė paskirtis buvo tarnauti privačios nuosavybės interesams. Paskutinėje komunizmo fazėje nebus senųjų institucijų, idėjų sistemų ar tautinio susiskaldymo. Tačiau nei Marksas, nei Engelsas nepasakė, kas senąsias institucijas ir formas pakeis, ir išvis, ar bus kam jas pakeisti.

Aptardami ateities komunistinę bendruomenę, jie daugiausia dėmesio skyrė gamybiniam procesui, kuris bus valdomas pagal tam tikras, bet nespecifikuotas administracines funkcijas *(15)*. Engelsas taip pat kalbėjo apie naują gamybos organizaciją ir planavimą *(16)*. Marksas bandė išaiškinti, kaip už darbą bus atlyginama ir kokia bus kiekvieno bendruomenės nario socialinė atsakomybė *(17)*. Tačiau nei vienas, nei kitas nepateikė išsamios bei specifinės informacijos apie antrosios komunizmo fazės struktūrą. Priešingai, Engelsas yra daug kartų kategoriškai pasakęs, jog spėliojimai apie komunistinės bendruomenės organizaciją neatneštų jokios praktiškos naudos ir tiktai nuvestų į utopinius klystkelius *(18)*. Marksas irgi tvirtai laikėsi tos

pačios linijos, jo žodžiais tariant, nerašyti organizacinių receptų ateities bendruomenių virtuvėm *(19)*.

Markso ir Engelso pažiūras į antrąją komunizmo fazę galima būtų taip apibendrinti. Pirma, žmogaus išsilaisvinimas ir žmogiškosios prigimties atgavimas. Antra, privačios ir valstybinės nuosavybės bei su ja susietų žmogaus ydų, kaip godumas, išnykimas. Trečia, gamybinio proceso esminis pasikeitimas, jo tikslų, produkto ir socialinio darbo su individualia kūryba sutapimo prasme ir, to išdavoje, visuotinis mokslo, meno ir bendros žmonijos gerovės pakilimas. Ketvirta, individualios iniciatyvos iškėlimas ir tikrojo talento, o ne primestos lygybės išvystymas. Penkta, visų anksčiau egzistavusių ekonominių, socialinių, politinių ir kultūrinių institucijų bei tautinių, ideologinių ir religinių pasiskirstymų, kaip priešingų laisvo žmogaus sąvokai, išnykimas arba esminis pasikeitimas. Šešta, nenoras pasisakyti specifiniais būsimosios bendruomenės struktūros ir atskirų institucijų klausimais.

Dabar galima paklausti, kaip ši Markso ir Engelso idealios ateities bendruomenės, arba komunizmo, koncepcija gali būti kokiu nors praktišku ir reikšmingu būdu pritaikyta persitvarkymo Lietuvai ir visai Sovietų Sąjungai? Atsakymas į šiuos klausimus gana komplikuotas ir daugeliu atvejų nevisiškai patenkinamas.

Pirmoji ir svarbiausia problema yra ta, kad Marksas ir Engelsas neišdėstė komunizmo organizacinės struktūros. Taigi dažniausiai tegalima kalbėti apie jų sąvokas, principus, logiką ir pažiūras, kurios tik netiesiogiai siejasi su idealios ateities bendruomenės klausimais. Šie komponentai šį tą pasako apie marksizmo teoriją ir įvairias jos implikacijas komunizmui, bet vistiek neturi išsamaus plano ar struktūros aiškumo, preciziškumo ir sistematiškumo.

Kita problema iškyla iš Markso ir Engelso filosofinės pozicijos, jog istorinis procesas iš esmės mažai ką bendro turi

su moralinėmis normomis. Jis nebuvo kova tarp gėrio ir blogio, bet neišvengiamas istorijos žygis į iš anksto žinomus tikslus. Tiems, kurie yra skaitę *Komunistų partijos manifestą, Kapitalą* ar kitus Markso ir Engelso raštus, gali susidaryti įspūdis, jog moraliniai klausimai jiems buvo labai svarbūs. Juk kalbėdami apie kapitalizmą ir kitas privačia nuosavybe pagrįstas sistemas abu yra tiek daug kartų vartoję moralinio turinio terminus kaip išnaudojimas, sauvaliavimas, nesąžiningumas, žiaurumas ir pan. Tačiau, nors Marksas ir Engelsas kapitalizmą laikė iš esmės destruktyvia sistema, jis jiems tebuvo istorinio proceso išdava, kuri eventualiai bus pakeista kitomis sistemomis ir kurios atsiradimas ir laikinas egzistavimas nebuvo atskirų individų ar grupių kaltė ar nuopelnas. Markso ir Engelso retuose ir plačiai jų raštuose išbarstytuose komentaruose apie komunizmą nerasime nurodymų, ką daryti arba kokią alternatyvą pasirinkti, o tik labai bendrus pareiškimus, kas bus ir trumpą paaiškinimą kodėl. Kol abu buvo aktyvūs revoliucinėje veikloje, jie nebijojo duoti patarimų, ypač ideologiškai artimoms grupėms ir individams, bet ir čia jų pozicijos nesirėmė moraliniais, bet istorinio reikalingumo pagrindais. Marksui ir Engelsui kapitalizmas ir kitos privačios nuosavybės sistemos ir visos jas remiančios institucijos bei grupės nebuvo moralios ar nemoralios. Jos buvo tik faktiški, objektyvūs, neišvengiami, tačiau laikini istorinio proceso poreiškiai.

1936 m. sovietinė konstitucija paskelbė proletarinės diktatūros pabaigą ir socializmo pasiekimą; 1977 m. konstitucija patvirtino socializmo pasiekimą ir valstybės įsipareigojimą kaip galima greičiau paruošti dirvą komunizmui, kuriant jam reikalingą materialinę ir technologinę bazę, keičiant socialinius santykius iš socialistinių į komunistinius, auklėjant komunistinį žmogų ir keliant dirbančiųjų materialinę ir kultūrinę gerovę. *(20).*

Taigi, Markso ir Engelso marksizmo prasme, Sovietų Sąjunga šiuo metu yra pirmojoje komunizmo fazėje, kurią

Leninas pavadino socializmu. Kaip žinia, Marksas šį laikotarpį laikė negatyviu, bet reikalingu idant sudarius sąlygas komunizmo sukūrimui. Teorinio marksizmo požiūriu didžiausia problema yra ta, kad proletariato vardu Komunistų partijai įgavus valdžios monopolį, panaikinus privačią nuosavybę ir kapitalistinę klasių struktūrą, įvedus visuomeninės nuosavybės ir valstybės kontroliuojamos gamybos ir atlyginimų sistemą, nebuvo daugiau nieko esminio padaryta, kad pradėjus ruošti dirvą antrajai komunizmo fazei. Vietoj tokios dirvos ruošimo, Sovietų Sąjungoje išsivystė viena iš didžiausių pasaulyje valstybinių biurokratijų, kuri prievartos būdu stengėsi užgniaužti bet kokį reikšmingą individualios kūrybos poreikį socialinės, ekonominės, politinės ir kultūrinės veiklos sferoje. Nors Marksas ir Engelsas specifiškai nenurodė, kaip ilgai pirmoji komunizmo fazė tęsis, jie tikrai neturėjo galvoje situacijos, kur po penkiasdešimties metų dar nematyti jokių tendencijų pereiti į komunizmą.

Nuo 1940 metų Lietuvos gyventojai buvo totaliai dominuojami išoriškai primestos santvarkos, kuri individui neleido laisvai kurti ar kitu būdu išreikšti savo žmogiškąjį potencialą. Viskas priklausė nuo Maskvoje išleistų įsakymų, kurie, jei prireikdavo, respublikose buvo vykdomi jėga paremtomis priemonėmis. Šį periodą Lietuvoje ir visoje Sovietų Sąjungoje net nebūtų galima laikyti Markso ir Engelso vadinama proletariato diktatūra. Aš jo nevadinčiau ir partijos diktatūra, nes Komunistų partija, tiesiogiai ar netiesiogiai, svarbesnių sprendimų nedarė, o tik juos vykdė. Nuo 1940 metų Lietuvoj valstybinė politika buvo nustatoma diktatoriaus arba mažo partijos, saugumo ir, iki tam tikro laipsnio, valdžios ir kariuomenės elito. Proletariatas, eiliniai partijos nariai ir, aišku, likusi visuomenė turėjo labai mažai įtakos krašto tvarkymosi reikalams. Nuomonės, nesutampančios su oficialiomis valdančiojo elito pozicijomis, pareiškimas bet kokiu klausimu buvo labai pavojingas. Stalino valdymo metais dažnai nebuvo net žiūrima, ką kas sakė ar

darė, nes užteko melagingo apkaltinimo, kad būtum nuteistas už priešvalstybinę veiklą.

Šiandien marksistams vienas iš svarbiausių klausimų vis dar būtų, kokios sąlygos reikalingos pereiti į antrąją komunizmo fazę Sovietų Sąjungoje ir tuose kraštuose, kur pirmoji fazė jau yra seniai pasiekta. Iš įvairių Markso ir Engelso komentarų aišku, kad jėga paremtos priemonės galėjo būti taikomos tik nuverčiant kapitalistinę sistemą, įvedant proletariato diktatūrą ir naikinant kapitalizmo liekanas. Socializmas yra tas laikotarpis, kuriame kapitalizmo ekonominės, socialinės ir psichologinės liekanos galutinai išnyksta. Taigi, šio laikotarpio pradžioje, kol dar privati nuosavybė ir tradicinė klasių struktūra nėra panaikintos, marksizmo kūrėjai greičiausiai nebūtų buvę priešingi jėgos vartojimui. Čia ir yra paradoksas, apie kurį anksčiau kalbėjome. Po penkiasdešimt trejų oficialaus socializmo metų Sovietų Sąjungoje pilna kapitalizmo liekanų, nors privati nuosavybė ir tradicinė klasių struktūra čia jau seniai panaikintos. Valdantieji elitai vis dar gali teigti, jog besitęsianti kova su kapitalizmo liekanomis reikalauja griežtos, iš centro diktuojamų įstatymų politikos tęstinumo. Gi tautinės mažumos ir visi tie, kurie po septyniasdešimt dvejų metų pasigenda asmeninės laisvės, iniciatyvos ir atsakomybės, gali argumentuoti, kad po tokio ilgo pereinamojo laikotarpio, kuriame diktatūrinės priemonės neatnešė marksistinės teorijos prasme pageidautinų rezultatų, jau pats laikas ieškoti kitų kelių į komunizmą.

Vienas iš tokių naujų kelių yra Gorbačiovo pradėtas persitvarkymas. Reikia iš anksto pastebėti, kad kai kuriais atžvilgiais šis reformos procesas yra priešingas Markso ir Engelso antrosios komunizmo fazės koncepcijai. Pirmiausia, bet koks privačios nuosavybės atkūrimas ekonominėje gamyboje paneigtų vieną iš jų pagrindinių teoretinių principų. Nuosavybė, kaip materialinis objektas ir žmogaus gyvenime motyvuojantis faktorius turi *bekompromisiš-*

kai išnykti. Jos suvisuomeninimas, proletariatui paėmus valdžią, yra tiktai dialektinis momentas kelyje iš privačios nuosavybės tezės į niekam ir visiem priklausančių materialinių objektų sintezę komunizme. Kol yra privati nuosavybė, tol nėra laisvo žmogaus.

Antra, Marksas ir Engelsas buvo įsitikinę, kad antroje komunizmo fazėje tradicinės institucijos kaip valstybė, šeima ar religija, įskaitant ir žmonijos pasiskirstymą tautiniais pagrindais, išnyks kartu su nuosavybe. Prieš komunizmą egzistavusios institucijos tebuvo gamybinio proceso, privačios nuosavybės ir valdančių klasių interesų išraiškos. Jose taip pat atsispindėjo įvairūs išoriniai varžtai riboją laisvą individualinę kūrybą ir valią. Taigi, kol tradicinės institucijos ir tautinis pasiskirstymas nėra išnykę, žmogus, marksistine prasme, negali būti laisvas.

Trečia, Lietuvoje pats svarbiausias persitvarkymo aspektas yra krašto tautinis atgimimas. Marksas ir Engelsas neturėjo pastovių ir sistematiškų pažiūrų tautų, tautiškumo ir nacionalizmo klausimais. *Vokiečių ideologijoje* jie įrodinėjo, jog buržuazija, bent pradžioje, buvo suinteresuota savo ekonominę sistemą išvystyti tautinės valstybės rėmuose *(21)*. Vėliau abu teigė, kad ši klasė nacionalizmą naudojo kaip įrankį proletariato suskaldymui ir jo revoliucinio kovingumo prislopinimui. Kita vertus, Marksas ir Engelsas taip pat argumentavo, jog besiplečianti kapitalistinė sistema palaipsniui įgaus globalinį charakterį, kuris silpnins ir eventualiai sunaikins tautinius skirtumus ir jais grindžiamas valstybes (22). Bendrai paėmus, Markso ir Engelso teorinės pažiūros į tautas ir tautiškumą iš esmės buvo negatyvios; tai yra, jie juose matė arba bekylančios buržuazinės klasės instrumentus arba žmoniją skaldančius ir individo laisvę ribojančius faktorius, kuriems jie neskyrė jokio vaidmens antrojoje komunizmo fazėje.

Tačiau praktikoje tautiniai klausimai buvo daug komplikuotesni, negu marksizmo kūrėjai tikėjosi. Pirmiausia, jie

neužtenkamai įvertino modernaus nacionalizmo įtaką. Europoje devynioliktasis šimtmetis buvo tautų atgimimo ir išsilaisvinimo amžius. Marksas ir Engelsas ilgainiui turėjo tą faktą pripažinti ir padaryti tam tikras išvadas / kompromisus savo teorinėse pozicijose. Beveik be išimties, jie rėmė tuos tautinio atgimimo sąjūdžius, kurie buvo naudingi proletariato revoliucijos interesams. Tai praktikoje reiškė palaikymą didesnių, su aiškia politine istorija, tautų, kaip lenkų ar italų. Viena iš išimčių buvo airių kova už tautinę nepriklausomybę. Šią mažą tautą, be įspūdingos politinės praeities, Marksas ir Engelsas entuziastiškai rėmė, nes tuo tikėjosi susilpninti kapitalistinės Anglijos įtaką pasaulyje *(23)*. Kita vertus, jie griežtai ir kategoriškai pasisakė prieš mažųjų slavų tautų, kaip čekų, slovakų, slovėnų ir kroatų nepriklausomybę nuo Austrijos/Vengrijos imperijos. Čia Markso ir Engelso motyvai buvo trejopi. Pirmiausia, minėtosios tautos neturėjo savo valstybinės istorijos kaip, pavyzdžiui, lenkai. Antra, jos buvo mažos, primityvios ir dar neatsikračiusios feodalizmo, o tai reiškė, kad šių tautų interesai buvo priešingi istoriniam progresui, kuris efektingiausiai vystėsi dideliuose, centralizuotos, kapitalistinės ekonomijos vienetuose. Trečia, čekai, slovakai, slovėnai ir kroatai buvo Rusijos sąjungininkai (Marksas ir Engelsas juos vadino caro batlaižiais), tuo prisidėdami prie šios Europoje reakcingiausios valstybės užmačių sunaikinti Vakaruose vykstantį ekonominį, socialinį ir politinį progresą, be kurio sėkminga proletariato revoliucija nebūtų imanoma *(24)*.

Bet ne viskas, ką persitvarkymas šiandien atstovauja, yra priešinga marksizmui. Anaiptol, jis daugeliu atžvilgių artimesnis Markso ir Engelso komunizmo dvasiai negu senoji Sovietų Sąjungos santvarka. Decentralizuota ekonomija ir visas valstybinių sprendimų procesas; politinio ir tautinio, kad ir riboto, bet iki šiol neegzistavusio savarankiškumo plėtojimasis; galimybė išreikšti nuomonę ne tik žodžiu, bet ir spaudoje; religinės laisvės grąžinimas; naujų metodų eksperi-

mentacija įvairiose ekonominėse ir socialinėse srityse; valstybinės biurokratijos sumažinimas ir saugumo organų veiklos apribojimas — visa tai turi anksčiau ar vėliau turėti įtakos žmonių galvosenai ir praktiškam gyvenimui tais Marksui rūpimais žmogiškosios egzistencijos klausimais kaip asmeninė kūryba, iniciatyva, atsakomybė, pažiūra į žmogaus esmę, jo santykius su kitais žmonėmis ir t. t. Net ir mažų tautų atgimimas marksistinėje teorijoje gali būti iki tam tikro laipsnio pateisinamas kaip dalis bendrojo žmonijos išsilaisvinimo. Jei kiekviena tauta pasidarytų tikrai laisva, tautų egzistencija derintųsi su individo laisve ir ilgainiui pasaulio pasiskirstymas tautinių valstybių pagrindais nebūtų reikalingas.

Persitvarkymą galima interpretuoti kaip bandymą artėti į Markso ir Engelso laisvo žmogaus idealą dar nesukūrus marksizmo teorijoje numatytų reikalingų sąlygų, kad įgyvendinus tokį idealą. Čia ir yra persitvarkymo paradoksas. Jo bandymai Tarybų Sąjungoje pakelti asmeninį kūrybingumą, iniciatyvą ir atsakingumą decentralizuojant ekonominę, socialinę ir politinę sistemą, mažinant biurokratiją ir partijos bei valdžios organų įtaką kasdieniniame gyvenime ir pagaliau, suteikiant tam tikras laisves, individui yra suderinami su Markso ir Engelso komunizmo idealu. Tačiau kai kurie kiti persitvarkymo aspektai, ypač tam tikros privačios nuosavybės sugrąžinimas ir tautinis atgimimas, su tuo neturi daug ko bendro.

Baigiant reikia pabrėžti, kad keičiantis sąlygoms, Marksas ir Engelsas dažnai keitė metodus, kad efektyviau galėtų savo teorinius tikslus pasiekti (jų pažiūrų evoliucija jėgos vartojimo prieš kapitalizmą ir tautų atgimimo klausimais yra tiktai du iš daugelio pavyzdžių). Iš to galima padaryti išvadą, kad marksizmo kūrėjams tikslai buvo svarbesni negu priemonės ir kad jie persitvarkymą greičiausiai būtų rėmę arba bent laikę pozityvesne alternatyva kelyje į komunizmą, negu iki šiol čia egzistavusi sistema. Taigi, nors Markso ir

Engelso marksizmas šiandieninei Lietuvai ir Sovietų Sąjaungai neduoda aiškaus ir kategoriško vaizdo, kaip šios teorijos rėmuose žengti į visuotinį žmonijos išlaisvinimą, jis tačiau suteikia keletą teorinių argumentų tiem, kurie nori, kad laisvėjimo procesas tęstųsi ir plėstųsi santvarkoje, kuri save vis dar vadina marksistine.

IŠNAŠOS

1 Karl Marx, "Speech at Amsterdam," *Marx-Engels Reader,* Robert C. Tucker, ed., 2nd ed. (New York: Norton, 1972), p. 522-4; Friedrich Engels, "Introduction to the Class Struggles in France, 1848-1852," ten pat, p. 556-73.
2 Marx, Engels, *The German Ideology, Karl Marx, Frederick Engels, Collected Works,* v. 5 (New York: International Publishers, 1976), p. 87-8.
3 Ten pat, p. 92.
4 Marx, "Economic and Philosophic Manuscripts of 1844," *Collected Works,* v. 3, p. 294-7; Marx, "Critique of the Gotha Program," *Marx-Engels Reader,* p. 529-31, 538.
5 Robert C. Tucker, *The Marxian Revolutionary Idea* (New York: Norton, 1964), p. 72-3; M. M. Bober, *Karl Marx's Interpretation of History* (Cambridge: Harvard University Press, 1950), p. 268-77.
6 Karl Kautsky, *The Dictatorship of the Proletariat* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1964), p. 4-11, 43-58.
7 Vladimir I. Lenin, *State and Revolution, V. I. Lenin, Selected Works,* v. 2, part I (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1952), p. 245-57, 286-98.
8 "Economic and Philosophic Manuscripts of 1844", p. 294-5.
9 Ten pat, p. 295.
10 Ten pat, p. 306.
11 *The German Ideology,* p. 47; Engels, *Anti-Dühring, Collected Works,* v. 25, p. 186, 281.
12 *The German Ideology,* p. 48-52.
13 Ten pat, p. 48-53, 394.

14 "Critique of the Gotha Program", p. 530-1.
15 Ten pat, p. 529.
16 *Anti-Dühring,* p. 270.
17 "Critique of the Gotha Program", p. 530.
18 "The Housing Question," *Collected Works,* v. 23, p. 330, 386.
19 Cituota John E. Elliott, *Marx and Engels on Economics, Politics, and Society* (Santa Monica, CA: Goodyear Publishing Co., 1981), p. 426.
20 Robert Sharlet, *The New Soviet Constitution of 1977* (Brunswick, Ohio: King's Court Communications, Inc., 1978), p. 73-6.
21 *The German Ideology,* p. 32-5.
22 Marx, Engels, "The Communist Manifesto," *Collected Works,* v. 6, p. 488; The German Ideology, p. 73.
23 Marx to Engels, Nov. 2, 1967, *Collected Works,* v. 42, p. 460; Engels to Karl Kautsky, Feb. 7, 1882, *Ireland and the Irish Question* (New York: International Publishers, 1972), p. 332.
24 Engels, "Democratic Pan-Slavism," *Collected Works,* v. 8, p. 362-78.

SUSITIKIMAI EILĖRAŠTY

JULIJA ŠVABAITĖ

. . .tik vieno šilto spindulio,
saule žiežula,
ir prasikals žolė — — —
Liūnė Sutema

Susitikom eilėrašty —
praradimo namuos,
išpurtėm sąžinę
kaip žiemos drobę,
kaip skarmalų krepšį,
atsineštą iš tamsių akligatvių — — —

Atiduokime skolą,
pasiteisinkim, —
— aš neturiu
kuo pradžiuginti —
linksmam veide
juodos mintys — — —

Nemoku išrinkti raidžių,
sudėti žodžių
tave paguosti, —
erdvė pilna šešėlių,
kurie laukia,
kad tik pavargčiau,
kad tik parpulčiau,
kad tik ištiesčiau
išmaldai delną — — —

* * *

Šildom ir šildom naktį dieną
pieno buteliukus,
paraudusiom rankom džiaustom
vystyklus
ant smegenų virvės,
verda košė, kepa duona,
svyla puodai,
stebuklingai išmiegota vienintelė
naktis, —

juodas drabužis,
baltos kojinės,
rankos po priejuoste,
nulupinėti nagai
šviežiai išdažytam vaikų kambary
geltona, rausva, mėlyna spalva — — —

Kasdien
ieškom užmiršimo ir pamesto
Dievulio
kažkur skalbykloje
tarp neišplautų baltinių,
palėpėje tarp senų laikraščių,
paveikslų,
kur juodi kareiviai laužo surūdijusias
ietis,
kur nebelaša kraujas — — —

* * *

Liūdnoji seserie,
slepianti veidą
minios šurmuly,
nuo beširdės istorijos,
išbraukytų sąsiuvinių
raudonu rašalu. . .

Rašei rašei
tą patį žodį,
tą patį sakinį
tūkstančius kartų
dienomis naktimis
gryndyse, sienose,
languose,
nesulaukdama saulės
patekėjimo,
kartodama ir kartodama
Valandų Knygą — — —

Tik sapnai išgelbėjo,
tik vaikystės dar gyva
lėlė,
aprengta meilės drabužėliais,
neišduota,
nemeluota — — —

* * *

Kokios gražios tavo rankos,
išpuoštos skaudžiomis
mėlynėmis, —
jas išmargino senutė ligonė,
tavo išprausta, sušukuota,
paglostyta,
užmigdyta — — —

Tu myli ją,
šluostai ašaras,
klausai ką ji kalba
nesuprantama savo šneka,
jieroglifų žodžiais,
ką jai skauda,
ko jai reikia,
kad nušvistų užtemusi
saulė — — —

Tu myli tą senutę,
kai virpa siela jos —
smilkstanti žvakės liepsnelė,
kai velka ji skaudančias kojas
į kitą —
lengvesnį pasaulį,
kai meldžiasi švintant
prieš altorių
tik jai vienai
išdabintą — — —

* * *

Mirtis — didžiulė skruzdėlė,
persekiojama,
neišnaikinama, —
ją mušam šlapiais rankšluosčiais,
šutinam verdančiu vandeniu,
užpilam nuodais, —

o ji juokiasi —
gyvena ir gyvena
mikroskopiniu pieno lašu,
daržovių liekanom,
negyvo avinėlio kūno
kraujo krešuliu — — —

Bėgioja slaptais urvais,
po namų pamatais,
per cementą,
per gruodą,
per baltus bijūnų žiedus,
pašiurpusi šildos
prie gazo ugnies,
sekiodama kiekvieną mūsų
žingsnį — — —

O mirtie,
rudam cukruj,
medaus kory,
klastingoj musės medžioklėj,
išganymo vardu
draskanti venų tinklainę — — —

* * *

Šluoja angelai
nuo Katedros laiptų sniegą, —
mes renkame sniegules,
ir geriam geriam
iš dangaus šaltinio,
iš nukryžiuotų
rankų — — —

Perrišam žaizdas kankiniams,
poetams,
atsiklaupiam prieš eilėraštį,
įšalusį Sibiro kapinyne,
sumindžiotą,
suplėšytą,
šiukšlių dėžėje,
pelių apgraužtą rūsio kamputyje,
paslėptą po grindų lenta,
trokštantį
tarp įkaitusių krosnies plytų — — —

Atleiskite mums,
išmokykit meilės,
kad pradėtume viską iš naujo — — —
Meilėje gardi trupinėlių duona,
ir vargas,
ir džiaugsmas,
lygiai pasidalintas — — —

IŠ MŪSŲ TEATRO PRAEITIES

IV. JAUNŲJŲ TEATRAS

JURGIS BLEKAITIS

1. Teatro idėjos brendimas

Į gyvą, dinamiškai besiformuojantį Lietuvos kultūrinį vaizdą nešė savo įnašą vėjai ir iš Rytų, ir iš Vakarų. Domino viskas, kas buvo nauja ir talentinga. Jaunieji dailininkai gal pirmieji veidu atsigręžė į Vakarus, ypač į Paryžių, sukildami prieš savo profesorių paveldėtas, realistines Rusijos dailės tradicijas. Muzikai taipgi Vakaruose ieškojo vaisingų naujovių. O jauniausiam lietuvių meno žanrui — teatrui — Meka buvo Maskva. Iš jos pasiekdavo žinios apie tuo metu Europoje gyvastingiausias, naujausias idėjas, apie naujus vaidybos metodus (kaip Stanislavskio „sistema"), apie drąsių novatorių forminius ieškojimus. Prieš tas naujoves savasis Valstybinis teatras atrodė toks provinciškai pilkas, toks svetimas bet kokiai intelektualinei avantiūrai, kad šviesuomenėje, ypač jaunime buvo jaučiamas nepasitenkinimas ir ilgėjimasis kūrybiškesnio teatro.

Poetas Balys Sruoga, ne aktorius ir ne režisierius, bet pradžioje vienintelis lietuvių tarpe, gilinęsis į teatro istoriją, į naujas jo idėjas bei formas tiek Rytuose, tiek Vakaruose, ne kartą savo straipsniais, čia bardamas, čia paskatindamas, bandė išjudinti Valstybiniame dramos teatre apsnūdusį kūrybiškumą, o nusivylęs svajojo apie kitą, kitokį teatrą. Tuo

gyvo meno ilgesiu jis uždegė ir savo vadovaujamo Teatro seminaro jaunus klausytojus, kurių tarpe buvo ir aktorių, ir jis visada entuziastiškai rėmė kiekvieną kūrybingumo prošvaistę teatre, kiekvieną, nors dar ir žalią naują iniciatyvą, kaip seniau Sutkaus Tautos teatrą bei jo satyrinį Vilkolakį, o vėliau Juknevičiaus ir draugų studentiškąją šmaikščią STEDRĄ bei ateity — Algirdo Jakševičiaus vadovautąją Akademinę dramos studiją.

Norint suprasti, kodėl į Andriaus Olekos-Žilinsko atvykimą iš Maskvos buvo dedamos tokios didelės teatro atsinaujinimo viltys, reikia trumpai prisiminti, kam, kokioms teatro idėjoms jisai atstovavo. Tam tikslui suglauskime iki formulės pagrindines teatro kryptis, kurios reiškėsi Rusijoje jos teatro žydėjimo laikais, prieš revoliuciją ir po jos ligi visiško meno sužlugdymo, nuniokojimo, visu žiaurumu pradėto apie 1937 metus. Toji trilypė formulė apimtų antipodus Stanislavskį ir Mejerholdą ir jų esminę sintezę — Vachtangovą. Stanislavskis: natūralus „žmogaus dvasios" gyvenimas scenoje, emocijų ir psichologijos „tiesa", kurią padeda pasiekti jo unikali „sistema". Dėl formos nereikia rūpintis — ji savaime gims iš tos surastos tiesos. Mejerholdas: scenoj reikia ne pergyvenimo (tai paliekama žiūrovams), bet vaidybos meno, teatrališkumo, juo raiškesnės ir drąsesnės formos. Vachtangovas: šių dviejų tariamų prieštaravimų sintezė: ir emocinė tiesa, ir atviras teatriškumas, išradinga forma, kuri tiesos ne tik nenustelbia, bet ją iškelia, estetiškai išryškina. Trumpai tegyvenęs, šis genialus režisierius-statytojas savo spektakliais įrodė savo tezės teisingumą ir drauge atvėrė duris daugeliui sekusių novatorių savaip siekti tos tiesos ir formos sintezės.

Vachtangovas, kaip ir Žilinskas, buvo uolus Stanislavskio Pirmosios studijos auklėtinis, po to vadovavo Trečiajai studijai, tapusiai jo teatru. Pirmoji studija, virtusi Maskvos dailės teatru antruoju (MDT II), su režisierium Suškevičium ir vadovu, didžiuoju aktorium Mykolu Čechovu savarankiš-

kai ir savitai savo spektakliuose įkūnijo tą vachtangoviškąją sintezę. Tai šio teatro idealistinę, romantinę teatro sampratą drauge su Stanislavskio sistema atsivežė Lietuvon Andrius Oleka-Žilinskas. Jis buvo ištikimas savo pirmojo mokytojo Stanislavskio sekėjas, geras aktorius tarp daugelio gerųjų šiame pirmaeiliame teatre (jis tai įrodė Manfredu, „Dvyliktąja naktimi" ir ypač Hamletu), bet režisūrinės praktikos Maskvoje jis turėjo nedaug, ir drįsčiau tvirtinti, kad tik Lietuvoje atsiskleidė jo tikrasis pašaukimas — režisieriaus-pedagogo ir statytojo. Turbūt ne mažiau negu jo mokymas auklėtinius paveikė jo uždegantis, pilnas temperamento ir vaizduotės menas. Nenuostabu tad, kad nuo pirmųjų pamokų artimiausias Žilinskui dvasia ir polinkiais auklėtinis Algirdas Jakševičius juo susižavėjo, o pasak brolio Vytauto — „stačiai įsimylėjo". Žilinsko studijon įžengus, baigėsi Jakševičiaus klaidžiojimai tarp polinkių literatūrai, ypač dailei, baigėsi netrukus ir teisės mokslai, nors visa, ką buvo patyręs ir išmokęs, jam pravertė, kai pagaliau įsisąmonino, jog jo kelias yra teatras ir tik teatras.

Kokia magiškai patraukli turėjo būti toji teatro vizija, kurią Oleka-Žilinskas išskleidė tarsi vėliavą prieš savo auklėtinių akis — vizija teatro, kuriam jie bus ruošiami! Jis nekalbėjo jaunimui apie aktoriškojo gyvenimo smagumą, garbę, aplodismentus — jis kalbėjo apie visišką visų smulkių, savanaudiškų interesų atsižadėjimą, apie atsidavimą menui, kuris yra nuolat virpančiai gyvas, nuolat atsimainąs; jis kalbėjo apie kiekvieno naujo veikalo mįslę, kuriai pagal autoriaus mintį kaskart reikia rasti tik jam deramą stilių, toną, atmosferą, kiekvienam vaidmeniui — jo užduotį visų kuriamoje naujojo spektaklio visumoje. Jis kalbėjo apie pagarbą teatrui kaip meno šventovei, į kurią aktorius turi nešti geriausia, ką jis savyje turi ir išvysto, apie aktoriaus darbo atsakomybę žiūrovams, į kurių širdis jis turi rasti kelią per juoką ar ašaras, kuriems jis turi pagelbėti gyvenimo painiavose, drauge skatindamas jų humaniškumą ir taurumą.

Prieš tokius uždavinius stovėdamas, aktorius privalo nuolat gilinti savo asmenybės menui reikalingus bruožus, žmonių stebėjimą ir supratimą, plėsti savo dvasinį akiratį literatūros bei dailės kūriniais, niekad netardamas sau — gana, viską žinau ir moku, nes tokios ribos tobulybei išvis nėra. Pagaliau, bet toli gražu ne paskutinėj vietoj, aktorius privalo nesiliaudamas tobulinti savo kūno judesius ir gestus, savo balso ir žodžio valdymą, nes jis pats yra savo meno instrumentas, kuriuo turi išmokti perteikti subtiliausius jausmus ir nuotaikas. Dar daugiau: savo balsu ir kūnu jis turi kurti vaizdą, kurį diktuoja veikalas ir vaizduotė, nors ir kaip jis nutoltų nuo aktoriaus gyvenimiškosios laikysenos. Tokiame teatre aktorius turi jaustis ne vienas, bet glaudžiame deriny su visa teatro aktorių šeima, nes tik tokia darni grupė gali sukurti darnų spektaklio ansamblį. Todėl svarbūs yra geri, jautrūs santykiai. Čia etika susiliečia su scenos estetika, kaip to reikalauja Stanislavskis.

Tokį idealų teatro vaizdą iškeldamas, Žilinskas tikriausia turėjo prieš akis Pirmąją studiją ir MDT II-ąjį, kuris savo pradiniais metais, matyt, buvo priartėjęs prie pasišventimo menui ir vidinio darnumo idealo.

Jauniems aktoriams, į kurių sielas dar nebuvo įlašėjus asmeniškų ambicijų, rivalizacijos bei pavydo rūgštis, siekiamasis teatras — jų teatras — turėjo būti be galo patrauklus. Tačiau prieš jų akis jau buvo ir realybė valstybinio teatro, į kurį jie buvo jau beįeiną, kuriame jie nematė nei tokio švento degimo menu, nei brolišku santykių, nei darnos scenoje ar užkulisiuose. Ir tai tik dar labiau didino jų norą sukurti kitokį, savą, „psichologinės šeimos" teatrą.

Po trejų metų darbo su Oleka-Žilinsku, po savo gražaus ir gerai įvertinto baigiamojo spektaklio „Meile nežaidžiama", jie jautėsi pasiruošę savarankiškam darbui ir tik laukė, kada jų vadovas pašauks į svajojamąjį teatrą. Jų — jaunųjų teatrą!

Toks momentas netrukus atėjo, kai Oleka-Žilinskas, spaudos kampanijos persekiojamas, o Valstybės teatre

įsitikinęs, kad savo reformomis jis nepajėgė iš pagrindų pakeisti padėties, pasitraukė iš direktoriaus posto. Vienintelė viltis į prasmingą teatro darbą jam liko su jaunimu. Taip subėgo į vieną tašką sena Sruogos svajonė, jaunimo troškimas ir jo paties ryžtas. Reikia sutelkt jėgas ir kurti naują teatrą, kuriam jis vadovaus. Reikalas pribrendęs, yra grupė, yra vadovas — reiškia, teatras bus. Kur, kaip, kokiom lėšom — tegu suka galvas kiti, išmaningieji. Menininkų reikalas kurti.

2. Sveikas protas ir romantiškoji konspiracija

Valio jaunimas ir valio jo teatras! — bet kaip į šį žygį pažiūrės teatro veteranai, ypač — jo šeimininkė Švietimo ministerija? Antai, pasitraukęs direktorius, kėsinasi išvesti paskui save iš teatro visą prieauglį. Juk Žilinskui tų aštuoniolikos, kurių galvas pats drumstė, gal neužteks — jis ir iš kitų dėstytojų kėsinsis atimti jų daigintus žiedelius. Juk tai dar blogiau, negu tų pat jauniklių pernykštis streikas, kai buvo belikus valanda ligi „Hamleto" spektaklio. Mat pareikalavo pakelti atlyginimą — penkličio už dalyvavimą jiems negana. Teko „dėl techniškų kliūčių" atšaukt spektaklį, o juos visus griežtai nubausti. Teko paskum dovanot, vėl priimt, nes pačiam teatrui reikia pigių atlikėjų pusiau statistinėms rolėms. Net ir atlyginimus teko padidinti. . .

Tačiau dabar maištas žymiai rimtesnis: visas būrys ruošiasi — nedėkingai, išdavikiškai! — pasitraukti. Ir ko gero — įžūlumo jiems netrūksta — prašys, kad valstybė juos finansuotų. Nesgi nieko neturi — nei lėšų, nei patalpų, nei specialistų techniškiems darbams — nieko! Atseit, malonioji valdžia, mes paliksime tavo svetingą pastogę ir sukursime savo atskirą mandrapypkių grupę, kuri parodys teatrui, kaip reikia vaidint. O tu, valdžia, mums už tai mokėk algas. Kitaip sakant, pati samdykis konkurentą! Nesulauks!

Pabudusios nakčia, sveiko proto galvos bijo tokios reakcijos. Reiktų jai užbėgti už akių. Tegu jaunimas

deklaruoja visą meilę ir pagarbą scenos veteranams, savo mokytojams. Anaiptol neketinama su jais varžytis, kur tau! Taip. O be to, reikia pasidairyti tarp šviesių žmonių, kurie palankūs jaunimo norams, — gal atsiras jų tarpe autoritetingų globėjų. Tegu jų materialinė parama bus minimali, bet jų moralinė parama gali būti svari, gali paveikti ir platesnę visuomenę. Taip, reikia naujam teatrui gero, pasitikėjimą keliančio fasado!

Taigi globėjai ir artistai kartu. Sakysim, steigiame Lietuvių teatro draugiją. Tegu puoselėja teatro meną. O po jos sparneliu, labai kukliai, nesireklamuodama, net nesiskelbdama teatru, tik „studija" — galės veikti Žilinsko grupė. Niekam nebadys akių. Tik tos lėšos, lėšos. . . Didelio meno kūrėjai kiaurom kišenėm. Romantiški konspiratoriai. Donkichotai. (Kai pagalvoji — tikra „Apsiautalo" gauja, kuria taip susižavės Sruoga, — matyt, aptikęs giminystę su Jaunųjų teatru, — kad net visą talentą sudės į jambus, prikeldamas iš mirusių Semo Benelio veikalą. Tiesa, tai įvyks vėliau, bet tai esmės nepakeičia! Sruoga visada prieš establišmentą, visada už jaunus talentus, besigrūdančius priekin, kad prasispraustų saulės atokaiton!).

Ir štai nuotrauka. Balta-juoda. Steigiamasis Lietuvių teatro draugijos susirinkimas. Centre svarbiausieji, visų gerbiami asmenys. Valdžia ir universitetas. Valstybės kontrolierius, buvęs Valstybės tarybos pirmininkas, būsimas ministeris Stasys Šilingas. Greta jo didysis rašytojas, profesorius Vincas Krėvė-Mickevičius. Svarūs ir kiti „studijos" globėjai: pasaulinio masto scenografas Mstislavas Dobužinskis; pirmųjų lietuviškų operų autorius, kompozitorius Jurgis Karnavičius; iš krašto — režisierius Andrius Oleka-Žilinskas (be kurio nebūtų prasmės nė draugiją steigti). O kitam eilės šone — jaunesni teatro talkininkai: Vera Sotnikovaitė (vėliau Radauskienė), plastiško judesio specialistė; jaunas dailininkas Stasys Ušinskas. Visi vienaip ar kitaip artimi teatrui žmonės. O juos supančiame jaunųjų

Nuotraukoje: Lietuvos teatro draugijos, įsteigtos 1933.X.2, steigėjai ir tos draugijos studijos, vėliau vadinamos Jaunųjų arba Jaunuoju teatru, aktorių dalis.

Klūpo iš kairės: K. Kymantaitė, V. Bačiulytė, O. Juodytė (Chadaravičienė), M. Chadaravičius, S. Čaikauskas, už jo — A. Kernagis.

Sėdi: P. Zavadskis, dailininkas St. Ušinskas, V. Sotnikovaitė (vėliau Radauskienė), O. Mažeikytė-Zavadskienė, Stasys Šilingas, Vincas Krėvė-Mickevičius, Mstislavas Dobužinskis, Jurgis Karnavičius, A. Oleka-Žilinskas.

Stovi: R. Juknevičius, O. Petravičiūtė, B. Sruoga, E. Kaštaunas, A. Jakševičius, B. Lukošius, A. Šimkūnas, A. Zdanavičiūtė (Gustaitienė), Pranas Skardžius, J. Gustaitis, J. Grybauskas.

aktorių būry — kalbos klausimais talkininkas Pranas Skardžius. Taippat įsimaišęs į jaunimo būrį, lyg jis čia nieko dėtas, Balys Sruoga. Ar tik ne jis suorganizavo visą šitą steigiamąjį susirinkimą? Sumanė, su Žilinsku pasitarė, sukvietė? O kas gi kitas, jei ne jis? Kieno kito pakviesti būtų atėję visi tie garbingieji ponai, Šilingas, Krėvė ir kiti? Įrodymų nėra, tačiau jam nepavyks pasislėpti *minioj: nėra* tokios nugaros, už kurios jo nesimatytų.

Kaip tikri sąmokslininkai, visi rimtais veidais. Šelmiškai šypsosi tik Romukas Juknevičius, jaunųjų vyriausias, nes tai jo diena, jo svajonių išsipildymas. Vadinkim studija ar kaip nori — vistiek visi vadins šitą talentingą būrį Jaunuoju arba Jaunųjų teatru. . .

Taigi, fasadas geras. Įspūdingas. Bet vėl pabudęs klausia nelemtasis sveikas protas: O kaip su lėšom? Kur gauti teatrui pinigėlių? Ne Amerika, — savo milijonierių-labdarių, kurie išlaikytų visas meno institucijas, Lietuva dar neprisiaugino. Visos lėšos — valstybės rankose, o ji maištininkams neduos. Be to, ji ir savo turimo teatro brangumu skundžiasi, ypač pasaulinei krizei smarkėjant.

Po šimts pypkių, brangieji romantikai, padebesių svajotojai! Lėšų nėra ir nebus. Reiškia, bergždi jūsų susirinkimai — teatro nebus. Uždarytas prieš atidarant!

O, tie nenuoramos menininkai! Laimei ar nelaimei, jie visada niekina sveiką protą. Mes jauni, sako, mums jūros marios iki kelių. Neturim teatro? Rasim. Nėra techninės paramos? Patys viską padarysim. Mūsų teatras bus. Išmeskit pro duris savo „sveiką protą"!

3. „Nuo dūmų virš kamino"

Gerai žinant, kad be lėšų, be patalpų, be paramos, iš nieko teatro sukurti neįmanoma, ir lygiai gerai žinant, kad jis vis dėlto buvo sukurtas — ir ne bet koks, — tuo vistiek sunku patikėti. Pasaulyje, kuris stebuklų nepažįsta, vistik

įvyko kažkas artimo stebuklui. Su nepatyrusiom jaunom jėgom, kurių tik branduolį sudarė jo paruoštieji auklėtiniai, su kukliausiom priemonėm ir nepalankiausioj aplinkoj, Oleka-Žilinskas dar kartą, jau paskutinį, parodė savo kaip menininko didybę: sukūrė šedevrą. Jis parodė, kokį spindintį intensyvumą, kokį spalvingumą, kokį galingą poveikį žiūrovams gali sukelti darni, ansamblinė vaidyba, be žvaigždžių ir garsenybių, kai žymaus menininko orkestruojami jaunieji aktoriai sutelkia visas savo dvasines jėgas, savo tikėjimą ir degimą vienam kūrybiniam tikslui. „Dėdės Tomo lūšnelė" buvo jų visų stebuklas ir triumfas.

Prisimenant, kokiomis beviltiškai skurdžiomis sąlygomis kūrėsi ir dirbo šis jaunų pasišventėlių sambūris, grįžta atmintin girdėti vieno pokarinio lenkų poeto žodžiai, kuriuose kažkaip atsispaudė ir epochos trapumas, ir menininko kelias. Tai lakoniškas eilėraštis ir išvertus jis skamba maždaug taip:

Stačiau namus ant uolos, ir jie sugriuvo.
Stačiau namus ant smėlio — sugriuvo.
Kai aš vėl statysiuos namus,
Pradėsiu nuo dūmų virš kamino.

Ar ne šitaip efemeriškai pradėjo statyti savo teatrą jaunieji? Niekur, jokioj man prieinamoj spausdintoj medžiagoj neradau tokio tikro ir vaizdingo „dūmų viršum kamino" atitikmens, kokį davė du Jaunųjų teatro veteranai, Aleksandra Zdanavičiūtė (poeto Antano Gustaičio žmona) ir Juozas Palubinskas. Susitikę išeivijoj, jau Amerikoj, juodu leidosi į tų tolimų dienų prisiminimus su nostalgija, su pasididžiavimu, bet ir su jaučiamu nusivylimu, pastangų bergždumo pajautimu. Abiejų vardu pokalbį atpasakojo Gustaitienė, ir jos nuotaikingas, pilnas autentiškų detalių rašinys „Jaunųjų teatro atsiminimams grįžtant" pasirodė *Aidų* žurnale (1975 m. nr. 10). Gustaitienės žodžiuose daugiau sentimento arba švelnaus, pastabaus humoro, o Palubinskas — daiktiškesnis, skeptiškesnis.

Jų atminimai nuklysta į dienas dar prieš Jaunųjų teatro gimimą, kada pradedantiems aktoriams, matyt, nemiela būdavo trintis Valstybės teatro užkulisiuose be vilties prasiveržti priekin pro įsitvirtinusį „senimą", kuris, aišku, nerodė noro pasistūmėti į šalį. Ji prisimena menką ir nuolat pavėluotai išmokamą atlyginimą, o Palubinskas sarkastiškai nutraukia: — „Palauk! Tai dar ne viskas! Juk vienas kitas „senųjų" mums dar kartais tėviškai paplodavo per petį ir net pagirdavo: „Brolyti, girdi, gerai šį kartą man atnešei į sceną tacą. Po 50 metų galėsi puikiai vaidinti Hamletą". Bet jau be pašaipos jis priduria:

Ir tik režisieriui Andriui Olekai-Žilinskui įsiviešpatavus, prasidėjo tikras Lietuvos teatro atgimimas (. . .) atėjo Stanislavskio sistema, taigi ir gilus psichologinis vaidmens gvildenimas, studijinės pamokos, sistemingam aktoriaus paruošimui sudėtingi etiudai, priedo pakviesto dar įžymaus aktoriaus ir režisieriaus M. Čechovo kūrybinio darbo pavyzdys. Ir rezultatas — visą Kauną nustebinusieji spektakliai.

O kai Gustaitienė primena, kad teatre prieš Žilinską buvo nukreipta nemaža „pogrindinė veikla", kad net jaunieji sustreikavo. . ."

— Bet ne prieš Žilinską, — nutraukia Palubinskas. Patsai Andrius Žilinskas liko mums nepaliečiamas autoritetas. Iš to besąlyginio juo pasitikėjimo vėliau gimė ir Jaunųjų teatras. Deja, tik jo nepaprastai teigiamas poveikis visam Lietuvos dramos teatro menui ligi šiol liko tinkamai nepanagrinėtas ir neįvertintas.

Gustaitienė pritaria:

Juk iš tikrųjų mūsų žalios jaunystės kūrinys ir žygis tarsi pamirštas. . . Teatras, kuris mus kone visam amžiui sujungė į bendrą giminystę, kuriame jaunieji aktoriai savo širdimis uždegė fakelą ir vėliau nešė jį nuo Klaipėdos ligi Vilniaus, nušviesdami senosios scenos tamsą. (. . .) Gal įvykius ir jų vertę kiek didinu?. Bet ar ne Jaunųjų teatras davė lietuvių dramai neužmirštamąjį režisierių ir aktorių Romualdą Juknevičių? Ar ne jis — režisierių ir aktorių Algirdą Jakševičių? Ir šį patį Juozą Palubinską, ir visą eilę kitų, vėliau išgarsinusių Vilniaus dramos teatrą?

Labai svarbi teatro istorijai prisiminimų dalis, kurioje kalbama apie patį Jaunųjų teatro sukūrimą. Gustaitienė pažymi, kad reikšmingus faktus geriau atsimena Juozas Palubinskas, nes tada „jis stovėjo arčiau prie valdžios". (Atseit, prie Žilinsko, nes buvo jaunesnės jo auklėtinių grupės seniūnu). Štai tas abiejų veteranų atkurtas įvykis:

> Tai buvo 1933 metų vasaros atostogų metu. Jaunųjų grupės seniūnas Romualdas Juknevičius ir Juozas Palubinskas vieną dieną gavo Andriaus Olekos-Žilinsko nurodymą per savaitę surankioti visus jo studijos jaunuosius aktorius, o kitų režisierių studijas baigusius atrinksiąs jis pats. Visi suprato, kad turės įvykti kažkas nepaprasta. Ir visas tas įvairių mokyklų mišinys susirinko prancūzų atstovybės namuose. Visi jauni ir, sakykime, dar gražūs. Visi „apsinuodiję" menu ir svajonėse skrendantieji toliau, negu realybės sparnai neša. (. . .) Pagaliau, po pagraudenančios įžangos — ir pagrindinis šios „konferencijos" tikslas: steigiamas Jaunųjų teatras! To teatro vadovu būsiąs pats Andrius Žilinskas, o techninį personalą sudarys patys čia esantieji aktoriai. Teatras bus globojamas Lietuvių teatro draugijos, kurios branduolys — V. Krėvė-Mickevičius, Balys Sruoga, Pranas Skardžius, M. Dobužinskis, J. Karnavičius, St. Šilingas ir kiti įžymūs vardai ir žmonės.
>
> Galima suprasti, koks apėmė visus entuziazmas! Tuos Valstybės teatro „nuskriaustuosius" ir „nužemintuosius". Ir tuos, kurie pro užkulisines Valstybės teatro duris dar niekada nebuvo nė įžengę. . .
>
> Bet dar ir dabar Juozas Palubinskas kone pažodžiui atsimena ir Andriaus Žilinsko tuo momentu daugelį ir kiek nuliūdinusią sąlygą:
>
> „Jei kuris turite kokį darbelį ir tarnybėlę, — teks jų atsisakyti, nes rytais vyks pamokos, kadangi reikia sulydyti visus į vieną Stanislavskio sistemą, o vakarais bus repeticijos. Jas kartais teks pradėti gal net po 12 valandos nakties Liaudies namuose.
>
> Aišku, čia negalėjo būti jokios kalbos apie algas ar kategorijas. Taigi, turėsime būti gyvi ‚grynuoju menu'. . . ir idealizmu".

Pažymėjusi, kad jai ir tiems, kurie Kaune turėjo giminių globą, toji sąlyga nebuvusi tokia baisi, Gustaitienė tęsia:

> . . .bet kai kuriems kitiems teko tiesigine prasme apsispręsti: už duoną, arba meną? Ir šiandien su pasigėrėjimu galima atsiminti, kad vis dėlto visi kolektyvai pasiryžome žengti į nežinią.

O jų buvo 36: 18 „žilinskiukų" ir tiek pat — prisijungusių iš kitų grupių.

Čia turiu pabrėžti, kad man prieinamuose pokario Lietuvos leidiniuose Jaunųjų teatro įsikūrimas vaizduojamas iškreiptai: esą jie „demonstratyviai" bei „nepatenkinti repertuaru ir bendrąja menine linija" išėjo iš Valstybės teatro ir įsteigė savąjį Jaunimo teatrą, o vadovu „pasikvietė" Oleką-Žilinską. Tokioj versijoj jaunieji aktoriai pastatomi (o gal ir patys pasistato) revoliucingon pozon, kuri nesiderina su jų, tuomet — mažų sraigtelių Valstybės teatre padėtimi. Jie esą patys pasitraukia, patys įsteigia Jaunųjų teatrą, atimdami tą nuopelną (ar kaltę, jei norite) iš savo vadovo. Tuo tarpu Žilinskas, leisdamasis į tą rizikingą žygį, — atkreipkime dėmesį, — pasirūpina tvirtu užnugariu. Tai j a m, j o Jaunajam teatrui remti sukuriama Lietuvių teatro draugija, nes ne tiek jaunimui, kiek įžymiam scenos menininkui savo pasitikėjimą reiškia, prijungdami savo autoritetingus vardus, visi tie šviesuomenės šulai. Savo ruožtu ir jaunieji aktoriai ryžtasi išeiti iš teatro tik dėl to, kad juos į bendrą žygį šaukia vadovas, kuriuo jie besąlygiškai tiki, su kuriuo tikrai žengia „į nežinią".

4. Kūrybos proza

Toji nežinia pasiryžėlius pasitiko sodria realybės proza, nors dabar Gustaitienė piešia ją beveik su ilgesinga šypsena:

> O tie istoriniai Liaudies namai Kauno senamiestyje! Čia kartais būdavo statomos visokių organizacijų pelno mėgėjų „tragedijos", kur prie mirštančio herojaus lovos armonika grodavo polką publikai labiau sugraudinti, Šančių „fakyrai" rijo

kardus, vaikščiojo basi ant sudaužytų alaus butelių stiklų ir beveik pastoviai vaidino žydų teatras, dažniausiai operetę „Motkė von Slabodkė". Mūsų repeticijoms patalpos atitekdavo, išėjus paskutiniam ankstesnių įvykių žiūrovui ir sargui. O tada, nušlavę pašalin papirosų nuorūkas, saulėgražų lūkštus ir krakmolinių saldainių popierėlius, pradėdavome savo šventą apeigą.

Pirmam spektakliui buvo pasirinkta Harriet Beecher-Stowe knygos „Dėdės Tomo lūšnelė" inscenizacija. Kažin, ar kas dar skaito tą aktualumo netekusią knygą — apie negrų vergų padėtį pietinėje Amerikos dalyje praėjusio šimtmečio vidury. Šiais laikais negrų tarpe „dėdė Tomas" tapo paniekinamu terminu — nusižeminimo, nusilenkimo išnaudotojams simboliu. Bet anuo metu Lietuvoje veikalo pasirinkimas atitiko Žilinsko humanizmui, jo reiškiamai užuojautai skriaudžiamam žmogui. Jaunieji aktoriai veikalą priėmė entuziastingai — jame buvo apsčiai vietos visiems pasireikšti. Charakteriai aiškūs, nekomplikuoti — arba labai geri, arba baisūs bjaurybės. Režisieriui veikalas teikė puikią progą „per juoką ir ašarą eiti į žmogaus širdį", žadinti taurius jausmus. O būsimos publikos palankumas buvo beveik užtikrintas, kadangi ir naivesnės už „Lūšnelę" melodramos pas mus visada buvo labai mėgiamos.

Pasinaudota teatrologės A. Bruštein inscenizacija rusų kalba, kurią versdami Juknevičius, Grybauskas ir Kymantaitė *gerokai* apkarpė, kaip Palubinskas tvirtino — „nupolitino ir nubedievino". Toks apvalymas ir rusų autorės nutylėjimas turėjo apsaugoti nuo „bolševikinių tendencijų" priekaišto.

Aplamai inscenizacijų pamėgimą Žilinskas tikrai atsivežė iš Maskvos. Vieton originalių savų veikalų rimtesni teatrai griebdavosi klasikų inscenizavimo — Tolstojaus, Dostojevskio, Gogolio, — kad išvengtų kaip tiktai bolševikiškų tendencijų, šabloniškai sukirptų, prikliai melagingų pjesių pagal socrealizmo principą: realu ne tai, kas yra, o kas turi būti.

„Lūšnelės" repeticijos buvo pradėtos dar vasarą ir truko virš 3 mėnesių, vykdamos pakaitomis su studijinėmis pamokomis. Režisieriui talkino V. Solovjova, kai kuriuos užsiėmimus pravesdavo Juknevičius. Visiems vidaus reikalams tvarkyti buvo sudaryta Meno taryba, į kurią šalia Žilinsko įėjo Grybauskas, Gustaitis, Jakševičius, Juknevičius, Kymantaitė ir Zavadskis. Stengtasi viens kitam pagelbėti tiek meninėj, tiek gyvenimiškoj bėdoj. Gustaičiui buvo pavesta stebėti, kam ko trūksta, kas nepavalgęs, kad laimingesnieji suorganizuotų pagalbą. Materialiai rėmęs jaunuosius ir pats Žilinskas, nors pasitraukdamas iš teatro, prarado atlyginimą. Tačiau visi šie rūpesčiai nemažino atsidėjimo, su kuriuo ir vadovas, ir aktoriai ruošė spektaklį. Oleka-Žilinskas sudėjo į darbą visą energiją, uždegantį kūrybiškumą ir vaizduotę, talentingai kurdamas vis naujus, gyvastingus scenos vaizdus. Jautrus pedagogas, jis iš jaunų, nepatyrusių aktorių sugebėjo išgauti ir vidinę tiesą, ir emocinį kupinumą, ir ryškią sceninę formą. Būsimojo spektaklio magiškas poveikis žiūrovams buvo siekiamas kruopščiu, studijiniu keliu.

Gustaitienė rašo:

> Repeticijas pradėdavome Jurgio Karnavičiaus atrasta ar sukomponuota „Oželio" dainele, beveik giesme, kurios nuotaika turėjo apsemti visą kolektyvą. Visus dvasia ir kūnu sujungti scenoje kuriamam gyvenimui. Be jokio pašalinio žodžio ir netgi minties. Ligi visiško veikalo vaidmeny ir sukurtoje atmosferoje kasdieninio savęs praradimo. O Andrius Žilinskas buvo nepaprastai pastabus ir be kompromisų. Kam nesisekė, reikėjo prie meninės tiesos priartėti atitinkamais etiudais. (. . .) Mūsų darbo dienos pabaiga ateidavo apie 3 valandą ryto.

Kaip Žilinskas buvo įspėjęs, patys aktoriai repeticijų metu ir pačiame spektaklyje buvo techniškuoju personalu. Apie tai kalba Palubinskas:

> Jie buvo siuvėjai, dailidės, rekvizitoriai, apšvietėjai, scenovaizdžio pakeitėjai ir net grimo gamintojai. Taigi, kiekvienas turėjo dar po antrą uždavinį ir jį privalėjo atlikti greitai ir

tiksliai. Be mažiausios klaidos keisti dekoracijas, nešioti baldus, atitinkamon vieton padėti rekvizito reikmenis, reguliuoti scenos apšvietimą, kelti ar nuleisti uždangą ir be to dar tvarkyti teatro administracijos uždavinius.

Manau, dažnas aktorius šiandien pasakytų — kokia nežmoniška pašalinė apkrova! Ar vertėjo tokiom sąlygom teatrą kurti? O aš jiems, — turbūt ne savo vieno vardu atsakysiu, bet ir daugelio bičiulių, su kuriais kartu išeivijos stovyklose per lygiai tokį pat vargą stengėmės juo padoresnį spektaklį sulipdyti, — taip, vertėjo! Vertėjo vardan tokio nuostabaus meninio laimėjimo, kokį jie pasiekė ir kokį šiandien prisimena su vertu pasididžiavimu, kaip galbūt viso gyvenimo brangiausią momentą. Dėl tokio spektaklio net ir jų vargo galima pavydėti!

5. Pasakiškoji „Lūšnelė"

Ir pagaliau atėjo lemiamoji diena,

rašo Aleksandra Gustaitienė apie 1933 metų lapkričio 14-tąją:

— Premjera. Tuose pačiuose Liaudies namuose, kuriuos mes patys pagrindinai iššlavėme, išmuilinome, išmazgojome, nurankiojome nuo salės karnizų voratinklius, nušluostėme nuo kėdžių dulkes.

Prieš uždangą pakeliant — visų susikaupimas nepaprastas. Kiekvienam atrodė, kad spektaklio pasisekimas ar pražūtis priklauso tik nuo jo vieno: kiek jis gerai atliks savo vaidmenį, kiek neiškris iš viso ansamblio, kiek toje ar kitoje scenoje sugebės perteikti bendros sąveikos dvasią. Režisierius Andrius Žilinskas dar kartą praėjo pro visus patikrindamas. Vienam pataisė grimą, kitam aprėdą, trečiam nusišypsojo, sumažindamas nervų įtampą ar tiesiai paralyžuojančią baimę.

Ak, negalima užmiršti ir Stasio Ušinsko dekoracijų, kurios aniems laikams buvo tikra naujiena. Iš tiesų — jų beveik ir nebuvo: tik kiaurai permatomi rėmai. . . Sienas ir duris reikėjo taip apvaidinti, kad realistinį vaizdą mėgstantis žiūrovas patikėtų, jog tai tikrai yra durys ar siena. Patikėtų net tada, kai jis galėjo tuo pat metu matyti, kas dedasi lauke ir kambaryje. O

tos nesamos sienos kartais skyrė ir greta vykstančių epizodų dvasinę atmosferą. Tam irgi reikėjo aktorių „meistriškumo".

Pakilo uždanga. Ir prasidėjo, galima sakyti, ne vaidinimas, o šventoji teatro meno auka. Su nepaprasta rimtimi nuo pradžios iki galo. Ir pertraukų metu ligi paskutinio uždangos nusileidimo.

— Įvyko ne spektaklis, o sprogo mūsų jaunystės ugnies kamuolys,

sako dabar Juozas Palubinskas.

Publikos pilnutėlė salė, net pasieniais pristojusių, aplodismentai nesibaigiantieji, net šūkavimai, Kauno žiūrovams iki tol neįprasti, o gėlių — kaip dabar pas graborių. . .

Taip, lygiai taip ir buvo, kaip prisimena abu spektaklio dalyviai. Žiūrovams delnai kaito nuo karštų plojimų, ir visą salę po spektaklio buvo užliejusi tokia vieninga, nuostabiai džiugi, šventiška nuotaika — būtent, skaidriai džiugi, nors visi tie laimingi, besišypsą žmonės tik prieš kelias minutes šluostė nuo akių susijaudinimo, susigraudinimo ašarą. Jaunieji aktoriai mus visus, senąją ir jauną, buvo visiškai sužavėję savo meno kūriniu, tokiu pilnu žmogiškos šilimos, užuojautos ir drauge sąmojaus, intensyvios gyvybės, gražaus išradingumo. Mus pavergęs jaunasis būrys vertė mus ir juoktis, ir verkti, piktintis vergų pirklių žiauria neteisybe ir žavėtis dėdės Tomo ir kitų skriaudžiamųjų dvasios didybe.

Būtų perdaug reikalauti nuo anų laikų septintos klasės aušroko, nors ir uoliai lankiusio teatrą, kad jis atmintų visą tolimojo spektaklio eigą, ar sugebėtų ją įvertinti. Atminty išliko pirmiausia tas visus apėmęs ūpas, kažko gražaus ir reikšmingo išgyvenimas. Ir prieš akis ilgai šmėkščiojo nesusieti fragmentai — liūdnos, protingos senuko Tomo akys, minia piktų rėksnių, šokoladinis, karštas jaunasis Džordžas, kaprizinga mergiotė Fanny, žaidžianti su nusigandusia negriuke Topsy, lyg toji būtų jos šunytis. . . Arba du labai linksmi, jauni negrai, kurie gyvai nardė po patį scenos kraštą, sverdami kažkokius pundus, ir vienas šaukė kitam — „Septyni kilo, Kvimbo!", ir abu kvatojo. Ir dar: staiga įlekia scenon didelis vilkinis šuo ir neria pro langą — vytis

bandančią pabėgti nuo persekiotojų Elizą (vėliau sužinojau, kad keturkojis artistas buvo paties Žilinsko). Nors prisimenami momentai — padriki, bet atmenu ir nepaprastą vaidinimo vientisumą, iš kurio ir negalėjai, ir nenorėjai nieko išskirti, kaip geresnį už kitus ar silpnesnį. Manau, kad tai tikrai buvo spindinti, neišskaidoma vienuma, kokios dar Kaunas nebuvo matęs, ir ta visuma buvo didesnė, negu visų individualių pastangų suma, kurioje neišsiskyrė net visa suorkestravusio, sudirigavusio Žilinsko meistrystė. Ir jis buvo „ištirpęs" vilnijančioje, pakilioje atmosferoje. Tačiau tai suprantu dabar — tada tik jaučiau.

Pakili nuotaika po spektaklio vyravo ir užkulisy, anot Gustaitienės, „kaip laimėjus Žalgirio mūšį". Žilinskas buvo įsakęs po spektaklio uždangos nekelti, aktoriams į sceną neišeiti ir nesilankstyti — „Jūsų laikas dar nepribrendo" — cituoja vadovą Palubinskas. Gėlės buvo suneštos užkulisin ir tarp jų įvyko kuklios vaišės skurdžioje aplinkoje, dalyvaujant visiems didiesiems Jaunųjų teatro rėmėjams — Krėvei, Šilingui, Dobužinskiui, garsiems ir ne tokiems garsiems. Grybauskas sakė pastebėjęs Balio Sruogos akyse džiaugsmo ašarą: nenuostabu — juk tai buvo ir jo laimėjimas!

Kaip Gustaitienė rašo, vėliau nuotaiką

> . . .dar pagerino spaudos recenzijos, bičiulių ir net mažai pažįstamų sveikinimai, kai kurių net ir per karštas entuziazmas. Atseit, jūsų jauno ir naujo žodžio jau seniai laukėme! Tik dirbkite toliau! Tik nepasiduokite nevilčiai! Tik nusispjaukite į visas kliūtis! Jaunystė — galybė! (. . .)

— Bet, deja, niekas nepaklausė, ką rytoj valgysime ir kur nakvosime? — įterpia šaldančią pastabą Palubinskas". Jis pridūrė, kad teatras nesulaukė „iš aukščiau" materialinės paramos. Ar tokios paramos buvo žadėta? — neseniai klausiau Palubinsko. Taip, sakė jis, valstybės kontrolierius Šilingas buvo pažadėjęs išrūpinti iš valstybės 150,000 litų paramą, jei Jaunųjų teatras gerai pasirodys ir likusias lėšas

pats sutelks savo spektakliais Kaune ir keliaudamas po provinciją.

6. Pagyrimai ir abejonės

„Dėdės Tomo lūšnelės" triumfas buvo pilnutinis, absoliutus. Spektaklis sužavėjo žinovus, inteligentiją, vienu balsu jį gyrė visų pakraipų spauda — nuo kairės ligi dešinės — ir, žinoma, jis patiko bendrajai publikai. Tad, suvaidinę dar keletą spektaklių Kaune, jaunieji aktoriai leidosi į plačias gastroles po Lietuvą. Jie vaidino Šiauliuose, Panevėžy, Ukmergėj, Marijampolėje ir Vilkavišky ir dar kažkur, kartais net po du kartus į dieną. Pokalbio su Gustaitiene straipsnyje Palubinskas sakė:

> — Kartais tuose gastroliniuose spektakliuose nebūdavo net kur persirengti, scena — penkių žingsnių gylio, be jokio užkulisio, tekdavo eiti nusigrimavusiems per kiemą ar daržus, o negrą vaidinusį grimuotą Kaštauną kažkoks gaspadorius būtų net primušęs ir atsivijo ligi salės durų... Ir taip, kol po 34 spektaklių net apdriskome.

Tačiau pasisekimas provincijoje buvo, ko gero, dar didesnis negu laikinojoj sostinėj. Vartau žiupsnį surinktų laikraščių bei žurnalų atsiliepimų — jie net monotoniški savo pagyrimais. Pradėkime nuo oficijozo, kurio teatro recenzentu tapo tuometinis feljetonistas, o išeivijoje parašęs kelias jautrias, lyriškas aukštaičių gamtos ir žmonių knygas, Pulgis Andriušis. Štai keletas sakinių:

> Pastatymo sumanymas aiškus, be perdėjimų, šaržavimų [. . .] ekonomiškas vietos išnaudojimas, griežtai tikslingas veikėjų grupavimas, veiksmo tempas padarė spektaklį ak kaip glaustą, sukauptą. Šitan režisieriaus šaukiman atsiliepė ne aktorių palaidus būrys, bet sceniškai gyvenenti šokęs kolektyvas.

Pastebėjo, kad „sąžinė graužtų nenumalšinamai", jei jis apibūdintų tik kelių, o ne visų 36 duoklę „Lūšnelei", nes vaidinę:

. . .visi jautriai, sąžiningai ir šiltai, vienas kitą papildė ir pildydami padarė pilnatį, kuri vadinasi spektaklio vieningumu. [. . .] Gimė naujas teatras. *(Lietuvos aidas,* 1933/XI/16).

Persimeskim kairiau: karštai sveikina J. Paleckis *(Laiko žodis,* 1933/XI/15): „Bravo, jaunieji, bravo!". Jis patyręs apie jų atėjimą repeticijon 4-tą ryto, apie sumetimą krūvon ir pasidalinimą savo pinigų, iš kurių išėję „algos" po 19 litų 50 centų mėnesiui — „taigi, pasiryžimas nepaprastas, atsižadėjimas didelis, sąlygos sunkiausios". Ne mažiau palankiai atsiliepia j. r. (K. Korsakas, *Kultūra,* 1933 nr. 11/12):

> Niūri, apšiurpusi Liaudies namų salė neblaškė žiūrovo dėmesio. Jis buvo sukoncentruotas tiktai į sceną. O ten buvo paprastutis Ušinskio sukomponuotas scenovaizdis ir talentingiausia vaidyba. Tokių scenų, kaip vergų varžytynės, vakaras teisėjo bute, medvilnės plantacijos savininko išdykusios mergiotės kaprizai, nedaug teteko matyti Kaune; jų galėtų pavydėti ir ne jaunųjų teatrai. Tos scenos buvo įspūdingiausios ir geriausiai pavykusios. Iš jų padvelkė kažkas jauno, kūrybiško, jos pagavo žiūrovą, privertė jį užmiršti teatrą ir gyventi scenoje rodomu gyvenimu. (. . .) Bendras spektaklio įspūdis geriausias.

Žymiai vėsesniu, sakyčiau snobišku, kiek iš aukšto tonu rašo savo trumpą atsiliepimą Simas Miglinas (*Židinys,* 1933 nr. 11):

> Reikia pasakyti, kad pirmasis spektaklis žiūrovų neapvylė. Priešingai, daugelį net nustebino. [. . .] Pačiam pastatyme žymu darbo ir sumanumo: kiekvienas paveikslas ir scena, pagaliau ir visi trys veiksmai kartu, sudarė stilingą vientisą meno kūrinį. Žiūrovas scenoje nematė nieko perdaug, jis nieko ir nepasigedo. [. . .] Gerai sekėsi masinės scenos. Pvz., negrų varžytinės. [. . .] Pažymėtinas Jaunojo teatro ieškojimas sceninės teisybės, kitaip sakant, sceninis natūralizmas.

Su šitaip suprastu „natūralizmu" ir atsisveikinam su šiuo žinovu. O štai balsas iš Marijampolės nusiskundžia, kad į keturis spektaklius ne visi norintys galėję patekti, ir užjaučia aktorius, kuriems ankštoj scenoj, primityviomis sąlygomis teko abi dienas, XII/8-9, *vaidinti* po du spektaklius. Bet savo tikslą aktoriai pasiekę:

Mūsų jaunieji artistai taip sugebėjo nuoširdžiai vaidinti, kad visi jautėmes tikrai matę, rodos, šiam laikui taip tolimą, skurdų negrų vergų gyvenimą. Atskiri tipai tokie ryškūs, reljefingi ir su tikru nuoširdumu sukurti. Kai kurių mizanscenų kompozicija tikrai puiki (. . .) visame veikale jaučiasi ypatingai stipri režisūros ranka. (. . .) Šis meniškas teatras kol kas dar vengia užsiimti pavienių žvaigždžių gaminimu, ką mielai galima pasveikinti: (Virgo, *Suvalkietis*, 1933/XII/17).

Keliais atžvilgiais yra įdomūs „apdūmojimai ‚Dėdės Tomo lūšnelės' pasižiūrėjus", *kuriems autorius* V. Js *skiria* tokį pavadinimą: „Dėl vaidybinio sovietizmo ir orijentalizmo" (*Naujoji romuva*, 1933, nr. 48). Autorius yra neabejotinai plačiai išsilavinęs asmuo, matęs įvairių pasaulio teatrų ir todėl pajėgiąs juos palyginti. Jo „apdūmojimai" yra kritiški — sovietinės rusų įtakos mūsų teatrui jis aiškiai nemėgsta, bet priekaištus remia argumentais, apibendrina ir išbalansuoja, pabrėždamas ir teigiamą įnašą Lietuvos teatrui. Pati „Lūšnelė", — kurią jis aukštai vertina, vadina pirmaeiliu spektakliu, vaidybą laiko puikia, aktorius talentingais, režisūrą stebinančia, — tėra pagrindas jo bendresnėms mintims apie to meto lietuvių teatrą. Autorius mato skirtumą tarp, anot jo, „liguistai iškrypusios" Čechovo ir „sveikesnės, monumentalesnės" A. Žilinsko režisūros, bet įžvelgia ir kas bendra: tai dvi šakos to paties medžio, augusio Maskvoje. Naujovės, kurias V. Js sveikina yra šios: pastatymo idėjos, stiliaus vieningumas. Visos detalės rišasi vienumon. Daug darnesnis kolektyvas, visi vaidina tam tikram stiliuje. Visi ansamblio dalyviai sudaro vieną darnų kūną. Žymiai pakilusi dinamika: „tokių puikių nuotaikos moduliacijų ir kreščendavimų, kaip varžytinių scena „Dėdės Tomo lūšnelėje", mes iki šiol neturėjome mūsų teatre". Objektyviai, net dėkingai pripažindamas šiuos įnašus, autorius verčia įsiklausyti ir į savo abejones, į tai, kas jo manymu nepriimtina ir kas siektina.

Jis primena, kad kiekviena tauta susikuria teatrą,

atspindintį jos būdą ir kultūrines tradicijas, ir todėl saviti yra anglų, vokiečių, rusų ar japonų teatrai. Tačiau mes dar blaškomės, pagrindiniai stiliaus elementai, kaip kalbos intonacija ir judesio pobūdis, mūsų teatre neišplaukia iš lietuvių prigimties. Intonacija — įtempta, nervinga — aidi „sovietų radiofono" tonu, rusiška su — anot jo — „sovietine priemaiša". Tai aiškiai svetima, primesta — gal net ir nesąmoningai — iš Maskvos atvykusių vadovų. Tas pats su judesiu — skubrumas, lakstymas, mostagavimas, kraipymasis esąs svetimas ramesniam, labiau šiaurietiškam lietuvių būdui. V. Js tvirtina:

> . . .mene yra viena aukštai vertinama, branginama ypatybė, kuri labiau tinka šiauriečiams, negu pietiečiams, ir dažniau randama pas senos kultūros tautas, negu pas nekultūringąsias: būtent, taurus išorės pasireiškimo taupumas, susilaikymas. Tartas savo vietoje vienas ramus žodis, už kurio slypi daug vidaus pajėgumo — vertingesnis už dešimtį klyksmų.

Tas pats su judesiu. Klouniškas judrumas yra elementariausia dinamikos forma — tai esanti „barbarų ar baudžiauninkų, trūkstamos savigarbos žmonių dinamika". Anot autoriaus, „raibsta akys ir iš ‚Dėdės Tomo lūšnelės' grįžtant". Susikaupimo trūkumu kalti visi mūsų režisieriai. Teigiamiausias šiuo atžvilgiu bus vis dėlto bene Oleka-Žilinskas. Susidaro įspūdis, kad pas jį „šokinėjančioji" mokykla kovoja su įgimtomis, tauresnėmis ypatybėmis". Autorius ragina lietuvių aktorius Vakaruose pasidairyti sukaupto žodžio, santūraus judesio pavyzdžiu, drauge įspėdamas, kad „savąjį stilių turime patys pagimdyti" — rasti individualų lietuvišką kelią.

Plačiau pacitavau šio straipsnio mintis todėl, kad artimiausias Žilinsko mokinys, kritiškas svetimai maskvinei išraiškos įtakai, Algirdas Jakševičius buvo ar tik ne vienintelis lietuvių režisierių tarpe, kurio rūpestis rasti lietuviui būdingą intonaciją, savitą mostą, buvo ne vien idėjinis, teoriškas, bet jam organiškas, išplaukiąs iš pačių jo prigimties gelmių. Anksti miręs, jis nespėjo savo ieškojimų

realizuoti. O tikrai savito teatro stiliaus ieškojimas turėtų būti aktualus ir šiandien.

7. „Milžino paunksmė" — ir galo pradžia

Neginčijamas „Lūšnelės" pasisekimas paskatino Oleką-Žilinską dideliam užmojui: jis ryžosi su jaunaisiais aktoriais pastatyti savo bičiulio bei teatrinio bendraminčio Balio Sruogos draminį debiutą ir drauge šedevrą — „Milžino paunksmę". Šekspyriško mosto kūrinys kėlė visai naujus reikalavimus statytojui, kuris pirmas drąsiai įžengė scenon į Sruogos dramaturgiją — jam ir teatrui naują meninę teritoriją. O jo jauniesiems aktoriams uždaviniai buvo nepalyginti sunkesni, negu gana paprastoje, tiesmukoje „Lūšnelėje". Jie dar niekad nebuvo prabilę eilėmis, nejudėję sruogiškų jambų diktuojamam ritme, neturėję progos atkelti judesius viršum kasdienybės, rasti jiems tikslią, raiškią formą, nebandę vidinei išgyvenimų teisybei suteikti pakilesnį, poetinį balso toną ir skambesį.

Istoriškoji kronika neturi įprastinio draminio veiksmo vystymo per intrigos peripetijas į kulminaciją bei išrišimą. Veikiau jaučiama tolydinė įtampa, kuri nuo pradinių, aštriai satyriškų scenų auga į tauresnę, poetiškai filosofinę plotmę ir pagaliau — į tragišką finalą. Ypatingas Sruogos veikalo bruožas yra tas, kad pagrindinis veikėjas, Vytautas Didysis, vaizduojamas ne tiesiogiai, bet tarsi galinga „povandeninė srovė", visur jaučiama, dominuojanti visų personažų, jo draugų ir priešų mintis ir santykius. Jo dvasią ir galią, kaip mėnulis saulės šviesą, atspindi regimasis veikalo „antiherojus" Jogaila, karalius — „užkurys". Vytauto mirtis, jam nepasiekus karaliaus vainiko ir tuo būdu neatgavus Lietuvai lygaus suverenumo santykiuose su Lenkija, — tai didžiulė tragedija valstybei, kuri su Vytautu buvo pasiekusi savo galios apogėjų, o su jo mirtimi žengė į smukimo šimtmečius ir pražūtį.

Pasirinkdamas veikalą, taip subtiliai išaukštinantį lemia-

mą Vytauto Didžiojo reikšmę Lietuvos likimui, Oleka-Žilinskas drauge metė iššūkį tai visuomenės daliai, kuri vytautiniame konkurse atmetė Sruogos kūrinį, nesuprato jo idėjos, nepajuto jo dramatiškos poezijos jėgos, nematė jo teatralumo, o įžvelgė tik šiurkštumus ir tariamas aliuzijas į „aukštąsias sferas". Žilinskui rūpėjo parodyti, kas iš tikrųjų yra Balys Sruoga ir koks nuostabus jo kūrinys teatro meistro rankose.

Paruošiamąjį darbą Žilinskas pradėjo 1934 metų pradžioje, vadinas — netrukus po „Lūšnelės". Darbo eigoje pats autorius pagelbėjo jam nurodymais bei patarimais, ypač poezijos klausimais. Nuoširdus Jaunųjų teatro draugas, kalbininkas Pranas Skardžius padėjo tarties ir kirčio reikalais, o aiškinantis istoriją talkino Viduramžių žinovas prof. L. Karsavinas. Kaip man laiške pažymėjo d-rė Vanda Sruogienė, „buvo daug svarstyta, ar remtis daugiau Rytų, ar Vakarų (Bizantijos ar gotikos) ikonografija. Savos medžiagos kaip ir neturėta". Matyt, apsispręsta už gotiką, nes ir viso spektaklio vaizdinę idėją režisierius suvokė kaip gotišką katedrą. Nuo žemų, „žemiškų", šiurkštokų scenų spektaklis tolydžio stiepiasi aukštyn, į dvasingesnes sferas, kaip katedra — į dangų. Matyt, sugriežtindamas ir suglausdamas spektaklio iš dalies architektūrinį, iš dalies muzikinį struktūros pobūdį, Žilinskas kai kurių scenų atsižadėjo.

Atsisakant buitiško istoriškumo, scenovaizdį bei kostiumus sukurti vėl buvo pavesta Stasiui Ušinskui, ir jis parūpino labai ekspresyvius, drąsius eskizus. Palyginus juos su spektaklio nuotraukomis, matyti paprastesnis, kuklesnis jų įvykdymas scenoje — turbūt, palengvinant aktoriams — tiem trijų matavimų padarams, kuriems būtų sunku judėti tarp fantastiškų formų. Įvairiomis pakylomis suskaldytas scenos plotas sudarė puikias sąlygas išradingoms Olekos-Žilinsko aktorių grupuotėms. Įspūdingas giesmes ir vargonų muziką kūrė kompozitorius J. Karnavičius, judesius formuojant padėjo Vera Sotnikovaitė.

Pagrindinių veikalo antagonistų vaidmenis — karaliaus Jogailos ir lenkų vyskupo-politiko Zbignievo Olesnickio — Žilinskas pavedė dviem pirmaujantiems savo auklėtiniams, Romualdui Juknevičiui ir Algirdui Jakševičiui. Kaip savo laiške prisimena d-rė Sruogienė, „Balys stebėjosi, kaip tiedu vyrai uoliai ruošėsi spektakliui, kaip gilinosi į istoriją. Ir Vaclovas Biržiška, ir aš tik spėjom jiems nešti ištraukas iš šaltinių apie Jogailos, Olesnickio charakterius, veiklą, gyvenimą".

Nors, kaip p. Sruogienė sako, Balys Sruoga vėliau buvo patenkintas spektakliu, ir jam labai patiko abiejų šių aktorių vaidyba, „kartu žinojau, kad jis liūdėjo dėl Andriaus. Režisavo paskubomis, nelabai susikaupęs".

Už šio Balio Sruogos „liūdesio" ir Olekos-Žilinsko „nesusikaupimo" slypi pasikeitusi vidinė Jaunųjų teatro situacija — smukusi moralė, nuovargis, pairusi „psichologinė šeima", kurioje jau nebebuvo „vienas už visus, visi už vieną". Viena iš priežasčių, bet toli ne vienintelė, buvo ta, kad nesulaukta materialinės vyriausybės paramos, kuri buvusi sąlyginai pažadėta. Šia proga reiktų pažymėti, kad oficialūs komunistiniai šaltiniai nesiremia jokiais patikrinamais faktais, kai kalba apie Jaunųjų teatro kone revoliucingumą ir valdžios nepasitenkinimą, net persekiojimą, bemaž ir teatro likvidavimą. Taip, tarp jaunųjų aktorių buvo ir kairiųjų pažiūrų žmonių, kaip Grybauskas, Kymantaitė, gal ir Chadaravičius, ir nors tos jų pažiūros buvo žinomos ne vien jų kolegoms, kadangi jie jų neslėpė, tačiau, kiek žinau, režimas aktorių ne tiktai nepersekiojo, nekaltino, bet ir leido ramiai dirbti valstybiniame teatre. Dėl jaunųjų vadovo Žilinsko, idealisto ir humanisto, savo noru palikusio Sovietų Sąjungą, pažiūrų galėtų abejoti tik tie, kurie humanizmą painioja su komunizmu. Romualdas Juknevičius? Jo politinė filosofija išreiškiama vienu žodžiu — teatras, ypač jo paties vadovaujamas teatras. Algirdas Jakševičius? Gerai atsimenu

pirmuosius bolševikinės valdžios metus, kada jam ne juokais buvo pavojingas akivaizdus jo nekairumas.

O dėl valdžios „persekiojimo" — tai mitas, kuris buvo patogus Lietuvoje pasilikusiems Jaunųjų teatro aktoriams. Jei tautininkų vyriausybei būtų užkliuvęs Jaunųjų teatras, ji be jokių ceremonijų būtų jį užgniaužusi (kaip savo metu valdžia uždarė „Vilkolakį"), tačiau to nedarė. Režimo nusistatymus aplamai atspindėjo oficiozas *Lietuvos aidas,* o jo recenzentai itin palankiai rašė apie „Dėdės Tomo lūšnelę" ir apie „Milžino paunksmę", sveikino, linkėjo tolimesnės sėkmės.

Kas kita — finansinės paramos nesuteikimas. Su visa pagarba Žilinskui ir Jaunajam teatrui, norėdamas būti objektyvus, turiu įsivaizduoti ir Švietimo ministerijos poziciją: ar privalėjo paremti „dezertyrus" iš Valstybės teatro? Ir Žilinską? Jis turėjo priminti pasakos švilpyninką, kuris, atsikeršydamas miesteliui, su savo magiška dūdele išsivedė jo visus vaikus. Ar Žilinskas „keršijo" teatrui, ar tik norėjo vadovauti jaunam ir kūrybingam kolektyvui, šiuo atveju neesminga, bet faktas, kad ir jis su savo magiška menininko galia išsivedė iš Valstybės teatro kone visą prieauglį. Tad šiuo atveju kaltinti vyriausybę nerėmimu būtų mažiausia naivu.

Skaudesnė Jaunųjų moralės smukimo priežastis buvo prasidėjusi aktorių tarpe nesantaika, kilusi iš dalies ir iš nuovargio badmiriaujant, ir iš materialiai beviltiškos padėties, ir pagaliau iš atsiradusio kai kurių aktorių nepasitenkinimo Žilinsku ir per ankstyvo noro perimti vadovavimą. Mat, jis mažiau laiko skyrė Jaunųjų teatrui, nes pats pasitraukęs iš Valstybės teatro ir netekęs pastovaus atlyginimo, buvo priverstas įsipareigoti, kaip laisvai samdomas režisierius, pastatyti vieną kitą spektaklį ir valstybinėje scenoje. Ruošdamas su jaunaisiais „Milžino paunksmę", jis dalį laiko turėjo skirti jam pavestam Čiurlionienės veikalui „Riteris budėtojas" — savo vieninteliam visiškai nepavykusiam

darbui, po premjeros (1934.IV.1) nebepakartotam. Iš atsiliepimų matyti, kad pati keista, miglotų simbolių legenda buvo nebeišgelbstima, tačiau ir Žilinskas jai rimtesnio dėmesio neskyręs, pasak Palubinsko — dirbęs tik iš reikalo, lyg atžagaria ranka.

Iš to laikotarpio Gustaitienės ir Palubinsko straipsnyje prisimenama:

> Kartą atėjęs blogoje nuotaikoj Žilinskas mums pareiškė: „Šiandien repeticijos nebus... Valstybės teatrui trūksta jaunimo... Nėra kam vaidinti mažų vaidmenų, nei minios"... Vadinas, kai kurie „mažieji", dar tenai prilaikomi, turėjo grįžti prie savo „tarnybinių pareigų". Be to, Valstybės teatras jau ėmė vilioti jaunuosius pas save, kur buvo žadamos jau garantuotos algos. Kai kurie neištvėrė ir nuėjo ten, kur gardžiai kvepėjo šviežia duona.

Dar neseniai nepalaužiamo ryžto idealistai, paniekinę materialinius rūpesčius, staiga neatsispyrė tam duonos kvapui? Manau, kad bent iš dalies juos išvedė ir nusivylimas, nes pati „psichologinė šeima" pradėjo eižėti ir skilti. Jau buvo pradėtos „Milžino paunksmės" repeticijos, kai išėjo svarbų vaidmenį turėjęs Mečys Chadaravičius, puikusis „Lūšnelės" dėdė Tomas. Pasitraukė Ona Juodytė, Čaikauskas, Šimkūnas, Mažeikytė su savo vyru Zavadskiu. Savo kilmės kraštan Latvijon išvyko žavioji Topsy-Skujeniekaitė. Kažkuriuo metu paskui Mykolą Čechovą į Vakarus iškeliavo Juozas Gustaitis, kuris po metų grįžęs tapo Valstybės teatro aktorium.

Tai buvo nemenkas smūgis Žilinskui ir Jaunųjų teatrui — konkrečioji žlugimo pradžia. Teko iš pagrindų keisti „Milžino paunksmės" vaidmenų paskirstymą, taipgi įvesti kitus aktorius į „Lūšnelę", kuri vis dar buvo vaidinama Kaune ir gastrolėse po provinciją. Neproduktyvus laiko gaišinimas dar labiau veikė kritusią nuotaiką, tačiau intensyvus spektaklio ruošimo darbas tebevyko.

Repeticijoms buvo išnuomota patalpa (bene Donelaičio g.

9, Preikšto namuose), kur dalis aktorių, neišgalinčių išsinuomoti kambario, miegojo ant čiužinių. Apsukrusis Juozas Grybauskas parūpino, matyt, Lietuvių teatro draugijos raštą su parašais bei antspaudais, ir gretimoji pieninė pagal tą raštą davė kuponų, su kuriais kiekvienas aktorius galėjo nemokamai gauti į dieną po litrą pieno ir du riestainius. Tai man papasakojęs Palubinskas pažymėjo, jog kai kam tai ir buvo visos dienos maistas. O jau kai kartą tas pats Grybauskas, kapitono sūnus, atnešęs lašinių, tai buvo „tikros Velykos!".

Dirbta vis dėlto buvo atsidėjus, nuoširdžiai, nepasiduodant sunkumams — ir tam teatriniam kipšiukui, kuris buvo įsimaišęs į aktorių tarpą ir kusino perankstyvas vadovavimo ambicijas, pavydą, susiskaldymą.

Vienu atžvilgiu padėtis buvo palankesnė negu „Lūšnelės" atveju. Matyt, dėl atnaujintų ryšių su Valstybės teatru Žilinskui pavyko įkelti spektaklį į jo sceną su visa jos erdve, žymiai tobulesne technika bei apšvietimu. Tai buvo labai esmingas laimėjimas originalioms Ušinsko formoms, Olekos-Žilinsko mizanscenoms, turbūt ir muzikos garsams, ir bendrai atmosferai.

Spektaklio buvo laukiama su didelėmis viltimis. Bronys Raila gyrė Jaunąjį teatrą, pirmuoju savo pastatymu įrodžiusį,

> kad jis mokėjo dirbti savo srities tokioje aukštumoje, kuri pas mus neperdaugiausia turi varžovų. Visuomenės, ypač jaunuomenės, jo vykusios pastangos buvo sutiktos karštai ir entuziastingai. (. . .) Po parodytų per pirmąją premjerą jo režisierių, aktorių (. . .) sugebėjimų nelieka vietos skepticizmui naujosios premjeros atžvilgiu. Priešingai: kyla nemenkas susidomėjimas, nes pasirinktoji pjesė yra Balio Sruogos „Milžino paunksmė". *(Literatūros naujienos,* 1934 bal. 15).

8. Spindintis finalas

„Milžino paunksmės" premjera 1934 m. gegužės 3 dieną praėjo su dideliu pasisekimu. Pilnutėlė žiūrovų salė dar ilgai

po spektaklio plojo ir nesiskirstė. Kaip savo prisiminimų straipsnyje sako Zdanavičiūtė-Gustaitienė, plojimai buvę „gal ir ne visada už tobulą vaidybą. Kartais už mūsų jaunas pastangas ir ištvermę". Esą „Lūšnelės" jauniems „juodukams" sunku buvo nepriekaištingai įsikūnyti į Balio Sruogos Lietuvos didžiūnus, vaitus ar vaivadas ar vyskupus ir imperatorius". Iš gana tolimos metų perspektyvos žvelgdamas, Vytautas Maknys savo knygoje nepagaili Jaunųjų teatrui gero žodžio:

> „Milžino paunksmės" pastatymas buvo naujas teatro kolektyvo žingsnis į priekį. Pagrindinių vaidmenų atlikėjai sukūrė pasigėrėtinus sceninius tipus: R. Juknevičius-Jogailos, E. Kalinaitė-Sonkos, A. Jakševičius-Krokuvos vyskupo, J. Grybauskas-Sieščenieco, V. Ivanauskas-Švitrigallos, J. Palubinskas-Zarembos. Pažymėtinos ir S. Ušinsko konstruktyvinės dekoracijos. Šis pastatymas, kaip ir pirmasis, turėjo didžiulį pasisekimą. (*Lietuvių teatro raidos bruožai*, t. II).

Betarpiški spaudos atsiliepimai tačiau nebuvo tokie vieningai palankūs, kaip „Lūšnelės" atveju: buvo liaupsinančių net perdaug, buvo puolančių per piktai ir buvo, sakytume, nešališkų, iškeliančių ir gera, ir bloga.

Vienu bruožu recenzentai panašūs: jie neįvertina Sruogos originalios minties — parodyti Vytauto galią ir didybę, neišvedant jo į sceną, tarsi jis būtų daugiau nei žmogus, o virš visų įvykių ir minčių plevenanti dvasia, neregima, tačiau lemianti visus įvykius ir likimus — kaip dievybė antikiniame veikale. Atsiliepimuose skundžiamasi tuo Vytauto nematymu. Tik vienas K. Stalioraitis (*Lietuvos aidas*, 1934/V/5) — pradžioj pasiskundęs, matyt, spektaklio netesėjimu, toliau tiksliai sako — „per Jogailą einame į Vytautą". Taip, per Jogailą, — tą nuostabiai originaliai Balio Sruogos pajaustą, priešingą istoriniams šablonams asmenybę, lietuvį Lenkijos soste kaip kalėjime. Per jo mintis, išreikštas stipriausiais ir jautriausiais Sruogos jambais, per Jogailos ilgesį matome

Vytautą ir Lietuvą. Žinoma, atspindi Vytautą savaip ir visi kiti veikėjai, kas žavėdamasis, kas su pavydu ir neapykanta.

Visi recenzentai žavisi Juknevičiaus vaidyba Jogailos vaidmeny, pabrėždami aktoriaus M. Čechovo įtaką. Vienas jų nuėjo tiek toli, jog komplimentą — palyginimą su tikrai dideliu artistu — pavertė priekaištu:

> Atrodo, kad Juknevičius, kurdamas Jogailą, bandė tą vaidmenį interpretuoti taip, kaip, jo manymu, šioje rolėje pasirodytų pats Čechovas: ta pati Čechovo charakteringa laikysena, balso intonacija ir t. t. Žodžiu, R. Juknevičius šiame spektaklyje pasirodė ne tiek, kaipo vaidintojas kūrėjas, bet daugiau, kaipo artistas imitatorius. Dėl to jo sukurtasis Jogaila, nors gerai buvo vaidinamas, disharmonavo ir su pačiu veikalu, ir su kitais aktoriais. (Z. T., *Vairas,* 1934, Nr. 6).

Kiti recenzentai aukštai įvertina Juknevičiaus vaidybą, pasitenkindami išvardijimu Jogailos charakterio bruožų: jis esąs senas, pasyvus, bet lenkų nepalaužiamas, protaująs, kenčiąs, mylįs Lietuvą ir Vytautą. Tai vis autoriaus duotos ypatybės, kurių geras aktorius, be abejo, ir negalėjo neiškelti. Retas recenzentas pabando kalbėti, k a i p aktorius tas ypatybes parodė. Antai, Klevas Dilgenis (*Akademikas,* 1934, Nr. 9), nurodęs, kad Juknevičius sukūręs Jogailą, kokio autorius norėjo, tęsia:

> Jis savo ritmingais, pagal muziką daromais mostais, jis savo žvilgsniu, kuriančia vaidybine dvasia kolektyvą dirigavo, jį valdė. Keliose vietose, kur Jogaila ilgisi Druskininkų, Trakų, Vilniaus, Juknevičius pasiekė kūrybinio tobulumo apogėjų. Tai buvo kažkas mistiško, kažkas nežemiško.

Z. T. *Vaire,* išskyręs ypač A. Jakševičių ir, kaip jau minėjau, Čechovą pamėgdžiojantį Juknevičių, gana mįslingai sako: „Zbignievo Olesnickio rolę vaidindamas, A. Jakševičius turėjo atsisakyti nuo daugelio bruožų, palengvinančių dvasininko-politiko rolės interpretavimą". Kokių bruožų ir kodėl turėjo atsisakyti, Z. T. mums neatskleidžia. Jis tęsia:

„Pažymėtina jo (Jakševičiaus) gera laikysena, lygi rolės vedimo linija", tik buvę perdaug „kariško atspalvio". Stalioraičio nuomone, „Zbignievas (A. Jakševičius) — įspūdinga valdingo vyskupo, Vytauto didybei tinkančio priešo figūra". Klevas Dilgenis mano: „Zbignievas (. . .) atrodė sukurtas per gero žmogaus žvilgsnių, mimikos, charakterio". Su tuo griežtai nesutinka J. G (*Židinys,* 1934, Nr. 5-6): „Šaržuotai juodas išėjo vyskupo Zbignievo asmuo (. . .) aktorius A. Jakševičius atrodė gražiai, įspūdingai, vaidino neblogai, kiek galima tokį nežmonišką autoriaus duotą šaržą įkūnijant. Net pakiliai tragiškas aktoriaus tonas nedaug padėjo Zbignievą sužmoginti".

J. Gilsimgaila (*Rytas,* 1934/V/5) patenkintas trečio svarbaus veikalo personažo — karalienės Sonkos vaidyba: „Sonka — Kalinaitė-Gučienė, puikiai sukūrusi liepsningą lenkę (tik ne Sruogos fantazuotą ištvirkėlę!), kuri dėl karūnos aukoja save net iki kraštutinumo. Na, ir kūrybiški buvo: Jekševičius-Zbignievas, Palubinskas-Zaremba, Grybauskas-Sieščeniec, Velička-Hinča ir visi kiti (. . .) po savo našta nesuklupo nė vienas aktorius".

Dėl Sonkos Dilgenis visai nesutinka: „Sonka netikusia tarena, prasta vaidyba sugadino tik vaidmenį". Jam gražaus dialogo su kambarine „net koktu buvo klausytis (. . .) dirbtinė figūra. . . be moralės atspindžių, kokius autorius jos asmenin yra įdėjęs". Kraštutinumus tarsi bando suderinti —kas (*Lietuvos žinios,* 1934/V/4): „Sonka-Kalinaitė:„(. . .) gal trūko bent kiek daugiau klastingumo ir drauge apgaulingo meilumo su karalium. Gal bent kiek perdaug blaškymosi". Bet Jakševičius, šio recenzento žodžiais, „kaskart daro didesnę pažangą. Savo rolę atliko puikiai".

Nuomonės susikerta dėl Vacio Ivanausko — Švitrigailos: Z. T. sako, kad jis „išskirtinas", pasak Dilgenio, „puikią sceną kalėjime sukūrė", bet B. Babrauskui jis buvęs „žemiau kritikos" (*Lietuvos studentas* (1934/V/17). Tas pats Babrauskas griežtai smerkia kelių aktorių blogą tareną, kai tuo tarpu

Stalioraitis savo recenzijos pabaigoje džiaugiasi: „Šį kartą scenoje girdėjome taisyklingą lietuvių kalbą ir teisingą tareną". Teisybė turbūt yra kažkur per vidurį: būta ir to, ir to.

Aplamai, recenzentai, vertindami vaidybą, neretai naivokai painioja autoriaus duotą personažo charakteristiką su aktoriaus interpretacija, t. y., k a s vaidinta su k a i p vaidinta. Kai giriant neabejotinai talentingo Juknevičiaus vaidybą, išvardijami Sruogos sukurto Jogailos charakterio bruožai, mes ir nesužinome, ką įnešė pats aktorius. Lygiai Jakševičius susilaukia priekaišto už tai, kad jo vaidinamas suktas politikas Zbignievas Olesnickis „išėjo šaržuotai juodas", „nežmoniškas". Matyt, abu aktoriai vaidino personažą ištikimai — tokį, koks jis parašytas. Bet kas kita, kai pažymima, jog realistinis Jogaila nesiderinęs su stilizuotu ansambliu. Čia jau galėjo glūdėti aktoriaus konfliktas su režisieriaus formos pabrėžimu.

Tad ką sužinome iš recenzentų apie Olekos-Žilinsko režisūrą ir pastatymą? Pradėkime nuo Z. T. *Vaire,* kuris, matyt, nepripažįsta režisieriui moderniais laikais iškovotos teisės į individualų veikalo vaizdą, kuriuo remdamasis jis sukuria teatrinį kūrinį — spektaklį. Z. T. prikaišioja Žilinskui, kad jis „pratęs (. . .) veikalą pateikti pro savo prizmę. To likimo neišvengė ir B. Sruogos „Milžino paunksmė", taipogi pakliuvusi į režisieriaus „paunksmę". Konsekventiškai Z. T. priekaištauja, kad Žilinskas veikalą „smarkiai sukopiūravo", o beveik visus personažus „savotiškai interpretavo, kaikur net prasilenkdamas su autoriaus mintimi". Kadangi Z. T. konkrečiai to savotiškumo neparyškina, mes apie prasilenkimą tiksliau nepatiriame. O dėl kupiūrų galime patys papildyti: Žilinskas išmetė girto imperatoriaus Sigizmundo įsibrovimą su šokėjomis į Jogailos miegamąjį ir pamišusios Liucijos sceną; nežinodamas režisieriaus motyvų, manau, kad tos scenos nesiderino su jo spektaklio idėja. Kadangi Balys Sruoga spektakliu buvęs

patenkintas, spėju — jis perdaug prieš išmetimus neprotestavęs.

Z. T. pabrėžia, kad grupei pajėgių aktorių iš Jaunųjų teatro pasitraukus ir belikus, anot jo, tik „keletui gabesniųjų darbininkų (R. Juknevičius, A. Jakševičius, B. Lukošius ir kt.)", „Milžino paunksmė" negalėjo išeiti vaidybiniu atžvilgiu vykusi". Pačiame pastatyme Z. T. pasigedo Milžino — Vytauto Didžiojo dvasios, kuri esanti pajaučiama tik paskutiniame paveiksle. Z. T. sako: „Bet ir tą įspūdį sumažina „šarūniškų" laidotuvių atkartojimas. Toji Vytauto grabo scena ir psichologiškai buvo neįtikima, ir pastatyta buvo kiek trafaretiškai". Z. T. pribaigia spektaklį dvilypiu — morališkai politišku — smūgiu: „Apskritai, šis pastatymas, kaip ir kiti A. Žilinsko statytieji veikalai, pasižymi gausiomis pabrėžtomis seksualinių motyvų scenomis, aukštesnio luomo personažų neigiamu atvaizdavimu". . . Z. T., aišku, nekonkretizuoja.

Židinio J. G. nesutinka dėl Vytauto laidotuvių paveikslo: jis „išėjo gražus ir didingas", tik gaila, kad „gražiosios gedulingos giesmės kažkaip dingo". (Neiškęsiu čia priedui nepacitavęs padriko, bet spalvingo Benio Babrausko, anot kurio, giesmes režisūra, „pavogė, apiplėšdama visą veikalo pabaigos įspūdžio prasmę. (. . .) paskutinį paveikslą Oleka surežisavo biednai, proziškai, it Balbieriškio kumečio laidotuves"). Grįžtant prie *Židinio* recenzento, jis kaip tiktai giria kupiūras, dėl kurių buvo priekaištauta *Vaire*. Minėtųjų scenų išbraukimas, anot J. S., „žymiai sumažino tą fiziologinį klaikumą, kurio ir dabar nestinga". Jis apgailestauja, kad kai ko nebuvo galima iškupiūruoti, nei aktoriams sušvelninti: „Vienas iš tokių rėžiančių disonansų yra keiksmai. Keikiasi riteriai, keikiasi vyskupai, keikiasi karalienė, jau nekalbant apie Švitrigailą, kuris paima keiksmų rekordą". J. G. guodžiasi, kad aktorių stilizuota vaidyba, pakeltas tonas kiek sušvelnina, anot jo, „farsiškai riebius posakius ar aliuzijas į aukštesnę plotmę". Matyt, šios

J. G. aliuzijos į aliuzijas atspindi vytautinio konkurso komisijos nuomonę. Aplamai, J. G. priekaištai daugiausia taikomi veikalui. Apie spektaklį *Židinio* recenzentas sako:

> (. . .) kaip paprastai p. Olekos-Žilinsko pastatymuose, viskas buvo apskaičiuota iki smulkmenų, nepaliekant vietos jokioms momento improvizacijoms. (. . .) pastatymas išėjo darnus, vieningas, to tariamai ekspresionistinio blaškymos bėgiojimo po sceną buvo mažiau, negu panašaus stiliaus Čechovo pastatymuose" (. . .) Jaunasis teatras pasirodė, kaip rimta meninė pajėga, kurios atskiri nariai jau dabar pralenkia nevieną „senį".

Klevui Dilgeniui, atrodo, nelabai patinka tai, kad „A. Olekos-Žilinsko režisūra visada pasižymi kieta diktatūrine režisieriaus ranka. Jo pastatymai — kolektyvo išgrupavimas, jo komandavimas scenoje". Tačiau jis pripažįsta ir „teigiamas puses: žiūrovas jauti kolektyvą, ansamblį, jauti lyg suderinto smuiko darnumą, visi artistai kaip stygos atlieka savo uždavinį. (. . .) Pastatymas pasižymėjo muzikos, žesto, mimikos harmonija. Antrojo veiksmo pabaigoje pasiekia šio harmoningumo tobulybė, tai kūrybinės ekstazės triumfas". Ar iš to neseka, kad Dilgeniui ir kitiems reiktų susitaikyti su ta „kieta diktatūrine režisieriaus ranka"? Gal be jos ir tos „ekstazės" nesusilauktume?

K. Stalioraitis atiduoda deramą duoklę St. Ušinsko „scenovaizdžio nekasdieniškumui":

> Tai buvo graži parama nerealistiškam A. Olekos-Žilinsko pastatymui, siekiančiam suvokti gadynės dvasią ir prasmę, išryškinti dviejų pasaulių — jų atstovai Vytautas ir Zbignievas — konfliktą. Todėl ir toks dėmesys atkreiptas į ansamblio susiklausymą, nuotaikos vienybei ir vaidybos ritmui išlaikyti.

Po kai kurių karčių *Vairo* ir *Židinio* piliulių desertui būtų galima pasiūlyti entuziastiškąjį *Ryto* J. Gilsimgailą. Štai jis:

> Režisierius p. Oleka-Žilinskas, suprasdamas veikalo idėją, pasiimtąją medžiagą puikiai sudorojo. Gražios dramaturgo intencijos liko meistriškai paryškintomis spalvomis per rampą

pabrėžtos, šiek tiek vulgariškesnės vietos, matyt, liko nubrauktos, (. . .) kad spektaklis neužgautų religinių ar dorovinių žiūrovų jausmų. Spektaklis (. . .) išsiveržė kūrybos pilnoje aukštumoje, sceniškos atmosferos įkaitintas, organiškai ritmingas, psichologiniai persunktas. . .

Po šitokių ditirambų gal neturėtų skambėti nekukliai ir Gustaitienės-Palubinsko straipsnio pabaigos nostalgiški žodžiai, kai ji, prisiminus savo ir bičiulių scenoje nepatyrimą, vistik pasididžiuoja:

Bet buvo ištisų scenų ir tikrai meistriškų, mūsų išradingai sukurtų ir giliai jaudinančių. Tur būt, nė vėlesniais laikais niekas geriau nesuvaidino senelio „užkurio" Jogailos, kaip Romualdas Juknevičius, ir niekas gal ir Krokuvos vyskupo Zbignievo Olesnickio, kaip Algirdas Jakševičius. O paskutiniojo veiksmo Vytauto šermenų paveikslas, su chorinėmis maldomis, graudžia vargonų palyda, Jogailos nusižeminimo žodžiais, su Švitrigailos atgaila ir priesaika, — regis, atpirko visas mūsų pasitaikiusias klaidas ar pajėgos trūkumą, pateisino Andriaus Žilinsko sukauptą į mus pasitikėjimą, iškėlė dramos aktorių ir uždangos nusileidimu užbaigė Jaunųjų teatro auką meno deivei. . .

— „Užbaigė ir patį mūsų Jaunųjų teatrą", — pratarė Juozas Palubinskas.

Iš tikrųjų, toji pabaiga kiek prasitęsė po spektaklio ir buvo toli ne tokia graži ir idealistiška, kokia buvo šio puikaus teatro pradžia.

GULBIŲ EŽERAS

KOSTAS OSTRAUSKAS

Kūdroje plūduriuoja antis su ančiukais. Atkrypuoja ant kranto gaigalas ir žiūri susižavėjęs.

GAIGALAS *(susijaudinęs, švepluodamas).* Dzievuli, dzievulėli! Cikras gulbių ezeras. . .

Pasigirsta Čaikovskio „Gulbių ežero" motyvas:

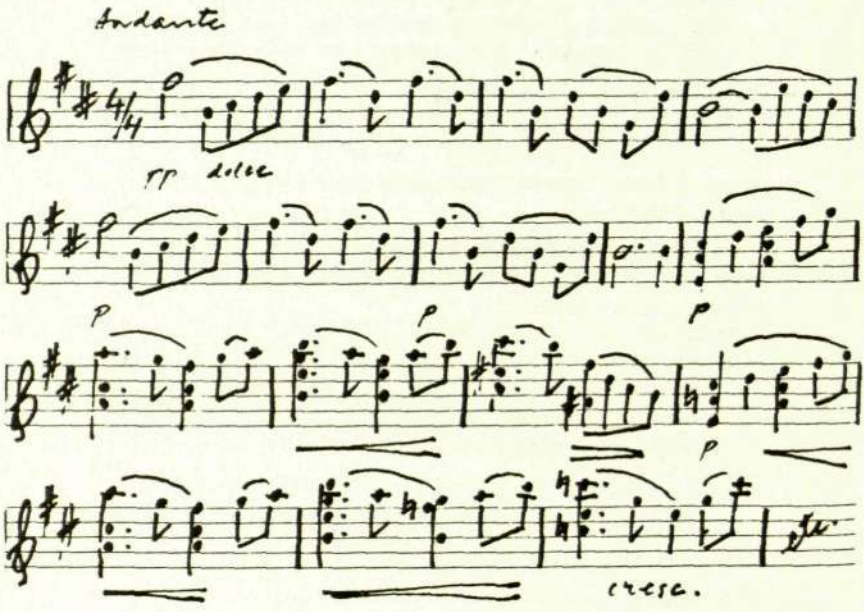

Gaigalas pažvelgia vėl į savo šeimyną ir nebeišlaiko — pasvyra apsvaigęs ir, alpdamas ekstazėj, parvirsta aukštielninkas.

Kitas Čaikovskio motyvas — choras iš „Spragtuko":

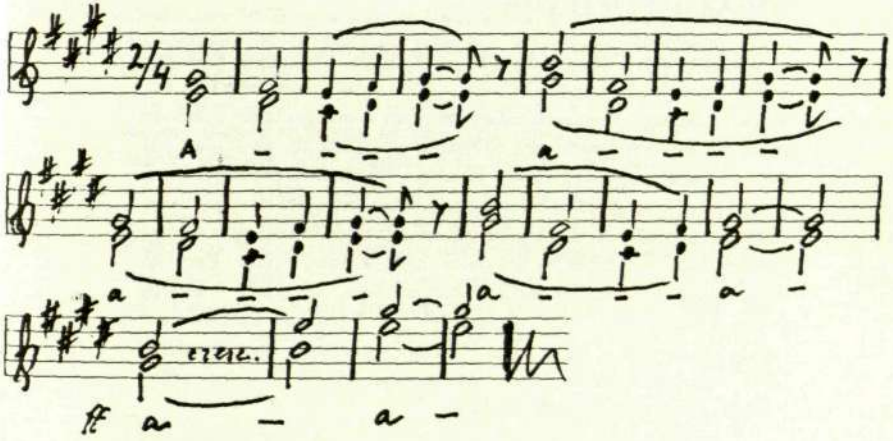

DIDŽIOJI REVOLIUCIJA IR JOS ATGARSIAI LIETUVOJE

Paskutiniam Lenkijos karaliui ir Lietuvos Didžiajam Kunigaikščiui Stanislovui Augustui Poniatauskiui priskiriami, tarp kita ko, ir tokie žodžiai: „Vos tik šventieji žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių principai buvo paskelbti ant Sekvanos upės krantų, jie tuojau pat aidu atsiliepė Lietuvos giriose". Be abejo, tie šventieji principai buvo ne kas kita, kaip garsioji žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, kurią 1890 m. rugpjūčio 26 dieną paskelbė revoliucinės Prancūzijos seimas („Assemblée nationale"). Sekvanos upės krantai reiškė Paryžių, revoliucinės Prancūzijos širdį. Visiems aišku, ką reiškė Lietuvos girios, kurios, beje, kaip tik sąryšyje su Amerikos kovomis dėl nepriklausomybės ir su ta pačia Didžiąja revoliucija, buvo pradėtos labai *smarkiai naikinti*, ypač *Žemaitijoje*. Iš čia ir tokia mūsų Simano Daukanto tų girių nostalgija.

Šiame straipsnyje bandysime atsakyti, nors tik labai suglaustai, į tris klausimus: (1) kaip pasaulis žiūrėjo į 1789 m. revoliuciją; (2) kaip revoliucinė Prancūzija žiūrėjo į pasaulį; ir (3) Didžiosios revoliucijos atgarsiai Lietuvoje. Mums, be abejo, įdomiausias paskutinis klausimas, kurio ligi šiol, kiek man žinoma, niekas nėra rimčiau tyrinėjęs.

Pasaulis ir Didžioji revoliucija

Labai nevienodai žmonės vertino tada ir tebevertina šiandien Didžiąją prancūzų revoliuciją, kurios dvišimtąją metinę sukaktį ką tik atšventė Prancūzija, o su ja kartu ir beveik visas pasaulis. Kažin ar tos iškilmės būtų buvusios tokios didelės, jeigu Prancūzijos prezidentūra ir vyriausybė nebūtų socialistų rankose. Šių dienų pasaulis, net ir pati Prancūzija, nėra labai palankiai nusiteikęs tos revoliucijos ir jos sukeltų idėjų atžvilgiu. Geriau mėgstama kalbėti apie Reagano revoliuciją, kuri iš tikrųjų yra visiška priešingybė viso

to, ką skelbė ir dėl ko kovojo 1789 m. revoliucija. Tai yra greičiau revoliucijos parodija.

Vieno dalyko turbūt ir aršiausi 1789 m. revoliucijos priešai neišdrįs paneigti, būtent, kad *toji revoliucija buvo labai didelis, galbūt net pats didžiausias, įvykis visoje žmonijos istorijoje.* Bandė su ja varžytis Spalio revoliucija, bet šiandien jau ir aklas mato, kokios nevykusios tai buvo varžybos. Gal kaip tik dėl Spalio revoliucijos žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių problema, kurią taip skausmingai iškėlė Didžioji prancūzų revoliucija, šiandieną yra mažne aktualesnė negu 1789 m. Toji revoliucija buvo didelė ne tiek savo idėjomis, kurias ji daugiausia skolinosi iš savo ir kitų kraštų filosofų ir enciklopedistų, ne tiek konkrečiais laimėjimais, kuriuos dažnai lydėdavo labai skaudūs pralaimėjimai, bet galbūt kaip tik tuo pralietu, dažnai visiškai nekaltų žmonių, krauju.

Prancūzų istorikas Edgaras Quinet (1803-1875) buvo teisus sakydamas, kad tai revoliucijai visiškai nereikalingi jokie apologetai, kad ji kalba pati už save. Tačiau visiškai ne be pagrindo jis kėlė ir tokį klausimą: „Kodėl žmonės, kurie taip gerai moka mirti dėl laisvės, taip nemoka būti laisvi". Dabar toks klausimas gal dar aktualesnis negu anos revoliucijos metu. XIX ir ypač XX-tasis amžius tiesiog su kaupu įrodė, kad daug lengviau būti laisvės kovotoju, negu pačiam gyventi laisvėje ir suprasti ir atjausti kitų žmonių laisvę.

1789 m. revoliucijos didybę žmonės pajuto labai greitai. Ne tik tretysis luomas, kuris staiga iš nieko pavirto viskuo, visa prancūzų tauta. Ne tik patys revoliucijos vadai, kurie ją ėmė vadinti „didžiąja revoliucija" („la grande revoliution"). Bet ir svetimieji, net ir jos priešai. *Visi į ją žiūrėjo lyg pro padidinamąjį stiklą.* Net ir tas siaubas, ir toji baimė, kurią sukėlė visokie gandonešiai apie vienur ar kitur siaučiančius plėšikus ir kitokius niekadėjus, buvo vadinamas didžiuoju siaubu („le grande peur"). O 1793-1794 metų teroras buvo vadinamas taip pat didžiuoju teroru („la grande terreur").

Iš tikrųjų kas buvo tas Bastilijos šturmavimas ir sugriovimas 1789 liepos 14 dieną ? Tą XIV a. pastatytą karinę tvirtovę, kuri pastaruoju metu buvo paversta vieno Paryžiaus priemiesčio kalėjimu, šturmuojant žuvo daug daugiau visiškai nekaltų žmonių, negu buvo išlaisvinta iš tariamos baisiosios feodalinės vergijos. Iš tikrųjų „išlaisvinti" buvo keturi smulkūs pinigų padirbinėtojai, du

psichiniai ligoniai ir vienas gerokai padykęs grafas, su kuriuo negalėdama susidoroti, jo paties šeima prašė jį uždaryti į Bastiliją. Ne kažin koks tironas buvo ir karalius Liudvikas XVI, kuris besistengdamas padėti dėl laisvės ir nepriklausomybės kovojančioms Amerikos kolonijoms įklampino Prancūziją į baisias skolas, tuo tiesiogiai prisidėdamas prie revoliucinės atmosferos susidarymo Prancūzijoje. Jo dvaro išlaidos buvo daug mažesnės už Anglijos karalių dvaro išlaidas. Kai jis 1789 m. gegužės 5 dieną atidarė luomų susirinkimą (États généraux), jam plojo ir trečiojo luomo atstovai.

O vis dėlto liepos 14-toji tapo laisvės pergalės simboliu prieš visokią priespaudą ir tironiją. Ji tapo ne tik Prancūzijos nacionaline švente, bet ir Anglijos parlamentas svarstė ją švęsti. Vienas tos sugriautos Bastilijos raktas buvo įteiktas Jurgiui Vašingtonui. Nors gal ir negalima to Bastilijos sugriovimo laikyti tragišku farsu („une farce tragique"), kaip kai kas norėtų šiandien jį pavadinti, tačiau jį prisiminus nejučiomis ateina į galvą mintis, kaip kartais ir mažas kelmas didelį vežimą verčia, o kartais ir kalnai gimdo, o gimsta tik juokingas niekas. Pavyzdžiui, kad ir Antrojo pasaulinio karo atveju.

Ne kažin koks buvo ir tas pirmasis revoliucinės Prancūzijos karinis laimėjimas prie Valmy malūno prieš įsiveržusią, bet nenorinčią kariauti prūsų kariuomenę. Ne tiek prancūzų patrankų, kiek to baisaus šauksmo „Valio tauta!" (Vive la nation!) buvo išgąsdinti Braunšveigo kunigaikščio vadovaujami pulkai. Ligi šiol jie visur tegirdėdavo „valio karalius" šauksmus. Tam tikra istorine licencija pasinaudojus būtų galima tvirtinti, kad nuo šio momento ne karaliai su karaliais kariaus, bet tautos su tautomis. Labai įspūdingai tą mūšį aprašė Didžiosios revoliucijos istorikas Julius Michelet (1798-1874).

Bet reikėjo dar, kad to mūšio-ne-mūšio liudininkas būtų jau pagarsėjęs vokiečių poetas Goethe (1749-1832), kuris taip kalbėjo bivuakuojantiems prūsų kariams: „Nuo šios vietos ir nuo šios dienos pasaulio istorijoje prasideda nauja gadynė, ir jūs galėsite pasakyti: ir aš ten buvau!" Iš tikrųjų jau sekančią dieną revoliucinis konventas paskelbė, kad monarchija Prancūzijoje panaikinta ir kad prasideda respublikos laikai. O dar po kiek laiko tas pat konventas įsakys metus skaičiuoti ne nuo pasaulio sutvėrimo, ne nuo Romos miesto įkūrimo ir net ne nuo Kristaus gimimo, bet nuo 1792 m. rugsėjo 21 dienos. Taigi Goethe suklydo tik viena diena.

Didžioji revoliucija ir tautų laisvė

Tokio daikto, kaip revoliucijos eksportas, tada pasaulis dar nežinojo. Nebuvo tada ir tokios organizacijos, kuri rūpintųsi tokiu eksportu, kaip vėliau kad bandė daryti visokios socialistinės ir komunistinės partijos, kurdamos socialistinius ir komunistinius internacionalus. Vienintelė tokia pasaulietiška tarptautinio pobūdžio organizacija buvo masonai. Kai kas, ypač mūsų tarpe, bandė įrodinėti, kad 1789 m. revoliucija buvo daugiau mažiau masonų darbas ir kad Lietuvos ir Lenkijos masonai norėjo jos idėjomis užkrėsti ir savo kraštus, kad ir vysk. Masalskio ir vysk. J. Kasakauskio pakorimas buvo masonų darbas.

Iš tikrųjų nei pačioje Prancūzijoje, nei ypač platinant revoliucines idėjas kituose kraštuose, masonų vaidmuo nebuvo toks reikšmingas. Tiesa, Orleano kunigaikštis, vėliau pasivadinęs Pilypu Lygūnu (Philippe Égalitė) buvo aukščiausio rango masonas ir rėmė revoliuciją. Tiesa taip pat, kad Prancūzijoje buvo apie tūkstantis masonų ložių. Tačiau masonų eilėse kaip tik buvo labai daug aukštosios aristokratijos ir turtingosios buržuazijos, kurios labiausiai ir nukentėjo nuo revoliucinio teroro, įskaitant ir patį Pilypą Égalitė.

Maždaug tą patį būtų galima pasakyti ir apie Lietuvos masonus, kuriems simpatizavo ir pats vysk. Ignas Masalskis. Ano meto intelektualinio Lietuvos gyvenimo tyrinėtojas prof. P. Chmieliovskis priėjo teisingos išvados, kad „visi žinomi mokslininkai, literatai, valdininkai buvo masonai, bet tas jiems netrukdė gerbti religijos".*(1)* Maždaug tą patį turbūt būtų galima pasakyti ir apie vadovaujančios Didžiosios revoliucijos sluoksnius. 1794 m. birželio 8 d. procesija Aukščiausios būtybės („l'Être suprême") garbei, kuriai vadovavo pats Maksimilijonas Robespierre'as, liudijo, kaip aukštai religijos ir moralės reikalas buvo keliamas. J. J. Rousseau, kurio idėjomis Didžioji revoliucija daugiausia sekė, buvo už mirties bausmę bedieviams. Žinoma, visiškai to paties negalima pasakyti apie revoliucijos ir Katalikų bažnyčios santykius, kurie tikrai buvo konfrontaciniai.

---

1 P. Chmielowski *Liberalizm i obskurantizm* (1898), p. 21.

Apie revoliucijos eksportą tas pat M. Robespierre'as yra pasakęs: „Niekas nemėgsta ginkluotų misijonierių". Tačiau ir be tokių misijonierių revoliucijos idėjos plito lyg prerijų gaisras. Nepaisant ekonominės ir finansinės krizės, ano meto Prancūzija buvo dominuojanti jėga pasaulyje. Su savo 28 milijonais gyventojų ji pralenkė visas kitas valstybes. Dar labiau ji dominavo intelektualinį ir kultūrinį gyvenimą. Vos keletą metų prieš revoliuciją A. Rivarolis (1753-1801) paskelbė savo *Traktatą apie prancūzų kalbos universalumą* (Discours sur l'universalité de la langue française, 1784), kuris tuojau pat buvo premijuotas ką tik susiorganizavusios Berlyno Mokslų akademijos, o jo autorius išrinktas tos Akademijos nariu. Buvo pasakojama, kad net pats Fridrichas Didysis pabučiavęs ranką Voltaire'ui. Prancūzų kalbos ir kultūros dominavimą liudijo ir tai, kad tokia Kotryna II savo šeimos auklėtojais kvietėsi prancūzų enciklopedistus ir pati susirašinėdamo tik prancūziškai, rusiškai taip gerai ir neišmokusi. Esą viename rusiškame žodyje ji padarydavusi tris klaidas. Nenuostabu užtat, kad net toks labai konservatyvus istorikas kaip Karamzinas (1766-1826) verkė, sužinojęs apie Robespierre'o egzekuciją. Čia ir buvo Didžiosios revoliucijos populiarumo šaknys.

Savo santykiuose su kitomis valstybėmis revoliucinė Prancūzija iš pradžios laikėsi dviejų užsienio politikos principų: (1) ji atsižadėjo bet kokio ekspansinio arba imperialistinio karo; ir (2) ji pasisakė prieš bet kokį vienos valstybės kišimosi į kitos valstybės vidaus reikalus. Šie abu užsienio politikos principai buvo įsakmiai įtraukti į pirmąją (1791 m.) revoliucinės Prancūzijos konstituciją, kai dar tai užsienio politikai, bent formaliai, vadovavo Liudvikas XVI. Be abejo, tie abu principai buvo naudingi Prancūzijai, kuri pati tada nei negalvojo apie kokią nors ekspansiją, bet kuriai vis labiau grėsė kitų karalysčių kišimasis į revoliucinės Prancūzijos vidaus reikalus.

Situacija radikaliai pasikeitė Konvento metu, kai Liudvikas XVI buvo nusodintas nuo sosto, o vėliau ir nužudytas, ir kai revoliucinė Prancūzija pasiskelbė domokratine respublika. Nors 1793 m. konstitucijoje buvo taip pat paragrafas apie nesikišimą į kitų valstybių vidaus reikalus, tačiau tai buvo padaryta kaip įspėjimas kitoms valstybėms nesikišti į Prancūzijos vidaus reikalus. Pagrindinė revoliucinės Prancūzijos užsienio politikos nuostata dabar buvo išreikšta 118 paragrafu: „Prancūzų tauta yra natūralus laisvų tautų

draugas ir sąjungininkas". Ir prie geriausių norų tuos abu principus buvo sunku suderinti. 118 paragrafas jau kvepėjo revoliucijos eksportu. Jį taip daug kas ir suprato.

Dar ir prieš 1793 m. konstitucijos priėmimą ne vienas Konvento narys ne tik pasisakė už visų tautų laisvę, bet ir už jų išlaisvinimą. Radikalusis Chaumette-Anaksagoras (1763-1794) pareiškė Paryžiaus rotušėje, kad „visa Europa ligi pat Maskvos bus tuojau suprancūzinta, susavivaldybinta [ir] sujakobininta" (francisėe, municipalisėe, jacobinisėe). Visi tie žodžiai buvo nauji prancūzų kalboje. Revoliucija kūrė ne tik naujas idėjas ir institucijas, bet ir naują žodyną. Dar grėsmingiau pareiškė žirondistų vadas Brissot (1754-1793): „Mes nenurimsime, kol Europa, visa Europa, nebus apimta gaisro", taigi revoliucijos. Tuo visumo pabraukimu kaip tik buvo taikoma į Angliją, kuri kartais nebuvo laikoma Europos kontinento dalimi, bet kuri buvo pagrindinis ir svarbiausias koalicijos prieš revoliucinę Prancūziją organizatorius. Kokia likimo ironija, kad nepraeis nei metai laiko, kai Robespierre'as tą patį Brissot išvadins „laisvės žudiku" (liberticide) ir pasiųs ant ešafoto.

Tokie karingi pareiškimai ir šūkiai liudijo, kad revoliucinė Prancūzija buvo pasiryžusi kovoti ne tik su savo vidaus priešais, bet taip pat skleisti revoliucines idėjas už Prancūzijos sienų. Buvo sakoma, kad revoliucija nepripažįsta jokių sienų. 1792 m. lapkričio 19 d. Konventas priėmė nutarimą, kad Prancūzija teiks pagalbą kiekvienai tautai, kuri panorės būti laisva, arba kuri stengsis atgauti prarastą laisvę. Įdomu, kad 1793 m. konstitucijoje jau nekalbama apie bet kokios ekspansinės politikos pasmerkimą. Iš tikrųjų revoliucinė Prancūzija ėmė reikalauti natūralių sienų, kuriose tilptų ne tik Nica ir Savoja, bet ir visos žemės į vakarus nuo Reino upės, taigi tai, kas dabar sudaro Belgiją, Liuksemburgą ir dalį Olandijos. Bene pirmas natūralių sienų Prancūzijai pareikalavo iškalbingasis Dantonas (1759-1794), sakydamas, kad Prancūzijos sienas pati Gamta nužymėjusi: „Mes jų sieksime iš visų keturių horizonto pusių: nuo Reino, nuo vandenyno, nuo Pirėnų ir Alpių kalnų pusės". Praktiškai daugiausia dėl to ir prasidėjo karas tarp revoliucinės Prancūzijos ir beveik visos Europos, kuris nusitęsė toli į Napoleono laikus ir kuris pasibaigė 1815 m. birželio 18 d. prie Waterloo Belgijoje.

Žodžiu, revoliucinė Prancūzija ėmė vesti karą dviem frontais: prieš vidaus priešus, skelbdama, kad laisvės nėra vertas tas, kas priešinasi revoliucijai; ir prieš svetimas karalystes, skelbdama visų tautų laisvę. Prieš pirmuosius labai populiarus šūkis buvo: „karas pilims, taika lūšnoms" (la guerre aux chateaux, la paix aux chaumières); prieš antruosius — „karas karaliams, taika tautoms" (la guerre aux rois, la paix aux nations). Galbūt niekur kitur tie šūkiai nerado tokio didelio atgarsio kaip Lenkijoje ir Lietuvoje, kurios tada vedė žūtbūtinę kovą dėl savo laisvės ir nepriklausomybės.

Didžiosios revoliucijos atgarsiai Lietuvoje

Ano meto intelektualiniame ir diplomatiniame Vakarų pasaulyje Lietuva jau nebefigūravo kaip atskiras tarptautinis vienetas. Kaip blogai tas pasaulis buvo informuotas apie Lietuvą, galima matyti ir iš garsiosios prancūzų enciklopedijos, kurios 28 tomai pasirodė XVIII a. antroje pusėje. Tos enciklopedijos skleidžiamos idėjos, tarp kita ko, daug prisidėjo prie Didžiosios revoliucijos pasisekimo Prancūzijoje. Lietuva joje tėra tik kaip georafinė sąvoka. Suprantama, kad ir J. J. Rousseau, teikdamas visokių reformų pasiūlymus, kalbėjo tik apie Lenkijos vyriausybę (*Considérations sur le gouvernment de la Pologne*, 1772 m.). Įdomu tačiau, kad tą traktatą į lenkų kalbą išvertė ir išleido Lietuvos dvarininkas, Ariogalos seniūno sūnus, Maurikis Karpis (1749-1817). Ketverių metų seime tas pat Karpis kalbėjo apie valstiečių ir miestiečių teises, greičiausiai Didžiosios revoliucijos paveiktas. Kitas jo giminaitis Ignas Karpis (1780-1809) buvo vienas pirmųjų dvarininkų, panaikinusių savo dvaruose baudžiavą, už tai užsitarnavęs pagyrimo A. Mickevičiaus *Pone Tade*.

Prisiminus J. J. Rousseau, galbūt verta ir tai pastebėti, kad kitas labai išgarsėjęs Lietuvos didikas, karaliaus dvarų valdytojas ir Lietuvos pramonintojas Antanas Tyzenhauzas (1733-1785) labai domėjosi jo auklėjimo filosofija ir net siūlė jam apsigyventi kur nors Lietuvoje, pavyzdžiui, Baltvydžio arba Belovežo girių rajone. Tikrai tinkama vieta tam dideliam gamtos adoratoriui ir civilizacijos kritikui. Prancūzų enciklopedistų ir filosofų įtakos Motiejus Valančius rado net Žemaičiuose: „Aštuonioliktame amžiuje lygia dalia gerų ir piktų žmonių randam Žemaičiuose. Diduomenė,

beskaitydama prancūzų raštininkų knygas, mažne ne suvisu buvo tikėjimą pakleidusi". Dar blogesnė padėtis buvusi XIX a. pradžioje.*(2)*

Visi Didžiosios revoliucijos istorikai sutinka, kad Lenkija (ir Lietuva) joje suvaidino labai didelį vaidmenį. Prof. Georgas Lefebvre, kurio paskaitų apie revoliuciją ir Napoleoną ir aš turėjau laimės klausytis, tiesiog tvirtina, kad „savo nepriklausomybės kaina Lenkija prisidėjo prie Revoliucijos išgelbėjimo".*(3)* Tik dėl tos kainos galima ginčytis. Ne revoliuciją gelbėdama tada Lenkija ir Lietuva sukilo. O jeigu Prancūzijoje tada ir nebūtų buvę revoliucijos, vargu ji būtų norėjusi ir galėjusi išgelbėti Lenkijos-Lietuvos respublikos nepriklausomybę.

Tačiau revoliucija Prancūzijoje labai palengvino darbą tos Respublikos duobkasiams. Kotryna II rašė savo patikėtiniui Vakaruose baronui Melchiorui Grimmui: „Jūs norėtumėte, kad ardyčiau jakobinų lizdą Paryžiuje. Ne, aš jį griausiu ir su juo kovosiu Lenkijoje; aišku, šalia to man nemažiau rūpės ir Prancūzijos reikalai"*(4)*. Tam jakobinų lizdui išreikšti Kotryna II sugalvojo net naują žodį „jacobinière", kurį būtų galima versti jakobinų darželiu arba jakobinų perykla.

Tarp ano meto revoliucinės Prancūzijos ir Lenkijos-Lietuvos respublikos buvo tam tikro panašumo. Ir vienur ir kitur įvykiai ėmė vystytis dideliu tempu: dienos tiesiog virto mėnesiais, mėnesiai — metais, metai šimtmečiais. Gal kiek ir perdėdamas, bet daug nesuklysdamas, Robespierre'as tvirtino, kad per tuos kelis revoliucijos metus Prancūzija ištisais dviem šimtmečiais pralenkė visą kitą pasaulį. Iš tikrųjų tokios patogios dešimtainės matų ir saikų sistemos dar ir po dviejų šimtų metų nenori įsivesti nei Anglija, nei Amerika. Ketverių metų seimo sukurta Gegužės 3 d. konstitucija taip pat tapo Lenkijos ir Lietuvos politine programa daugiau kaip šimtui metų.

---

2 M. Valančius, *Raštai,* II, p. 344.

3 G. Lefebvre, *The French Revoliution,* II, 1967, p. 11.

4 *Histoire at dictionnaire de la Révolution française 1789-1799,* Robert Laffont, 1987, p. 449. Tai nepaprastai informatyvi trijų autorių knyga. Vien iš joje pateikiamos chronologinės lentelės, kuri apima apie 100 puslapių, matytis, kokia įvykių gausa buvo perpildyti tie revoliuciniai metai Prancūzijoje.

Maždaug tuo pačiu metu, kai Prancūzijoje rinkosi luominis seimas, panašus seimas rinkosi ir Varšuvoje, kuris nusitęsė ketverius metus ir istorikų dažnai vadinamas Didžiuoju Varšuvos seimu. Jis turėjo iš esmės pakeisti Lenkijos-Lietuvos respublikos politinę struktūrą pašalinant garsiąją veto teisę, ant kurios ligi tol ir laikėsi visas federacinės respublikos rūmas. Tačiau tarp ano meto Prancūzijos ir Respublikos buvo vienas didelis skirtumas: Prancūzija buvo galingiausia Europos valstybė ir jos nepriklausomybei negrėsė joks pavojus. Lenkija ir Lietuva stovėjo tiesiog ant bedugnės krašto. Jų kaimynai labai stropiai sekė, kad ir čia neišsivystytų kas nors panašaus į Didžiąją revoliuciją. Socialines ir ekonomines problemas čia į šalį nustūmė valstybės ir tautos gelbėjimo reikalai.

Tuo tarpu kai Prancūzijoje tretysis luomas skelbėsi esąs visa tauta, Lenkijoje ir Lietuvoje tokį luomą dar reikėjo sukurti. Gegužės 3 d. konstitucija miestams (ypač Varšuvai ir Vilniui) suteikė šiokias tokias teises, o vadinamai „artojų liaudžiai", tai gausiausiai, produktingiausiai ir eventualiai stipriausiai tautos daliai pažadėjo tik „teisės ir krašto valdžios globą", kuri tačiau dar buvo toli nuo baudžiavos panaikinimo. Užtat vienas korespondentas iš Lietuvos ir skundėsi varšuviškėje *Gazeta narodowa:* „Jūsų konstitucijoje aš nematau vargšo valstiečio laisvės ir nuosavybės apsaugos nuo žudančio [šlėktos] gobšumo. . . Ar galima didžiuotis savo laisve, kai mūsų tarpe yra 20 milijonų helotų". Aišku, tas helotų arba baudžiauninkų skaičius gerokai perdėtas. Vargu ar tada Respublika iš viso turėjo tiek gyventojų.

Tačiau Kotrynai II ir to buvo per daug, kad ji galėtų apkaltinti Respubliką jakobinizmu, sukeltų prieš Gegužės 3 d. konstituciją ginkluotą opoziciją, militariškai okupuotų kraštą, panaikintų visas Didžiojo Varšuvos seimo reformas ir kartu su Prūsija atsiplėštų nuo Respublikos stambius žemės plotus. 1793 m. Gardino seimas, paskutinis Respublikos istorijoje, kuriame absoliučiai viešpatavo Rusijos ir Prūsijos ambasadoriai, gėdingai patvirtino viską, ką iš jo reikalavo Rusija ir Prūsija. Karščiausiai bandė priešintis Upytės pasiuntinys Juozapas Kimbaras: „Sibiru grasina tiems, kurie nori ginti tėvynę. Tad eikime į Sibirą, Sibiras tebus mums rojus, kur bent mūsų vėlės galės parodyti mūsų charakterio stiprybę".*(5)*

5 Henryk Moscicki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi,* t. I, p 98-9.

Sukilimas ar revoliucija

Tokia padėtis buvo Lenkijoje ir Lietuvoje 1794 m. Vilniuje, Varšuvoje ir kitur stovėjo rusų kariuomenės įgulos. Išsigelbėjimas galėjo ateiti tik per sukilimą arba revoliuciją. Didžiosios revoliucijos šūkiai apie visuotiną gaisrą, apie visų tautų laisvę ir apie karą prieš karalius ir taiką tautoms negalėjo būti be atgarsio. 1793 m. Paryžiaus konventas suteikė gen. Tadui Kosciuškai garbės pilietybę ir turbūt žadėjo visokią pagelbą. Jis iš savo pusės manė išplėsti sukilimą į Silezijos vokiečius, Ukrainos kazokus, o gal ir Habsburgo imperijos vengrus.

1794 m. pavasarį ir prasidėjo sukilimas, kuris istorijos vadovėliuose paprastai vadinamas Kosciuškos sukilimu. Dažnai nedaroma skirtumo tarp sukilimo ir revoliucijos, kaip lygiai nedaroma skirtumo tarp to sukilimo Lenkijoje ir Lietuvoje. Iš tikrųjų buvo ne visiškai taip. Kosciuška, ilgus metus kariavęs dėl Amerikos laisvės ir nepriklausomybės, buvo tikras laisvės kovotojas, bet jis nebuvo revoliucijos šalininkas. Jis pats savo akimis matė, į ką pavirto revoliucija Prancūzijoje konvento ir teroro metu. Negalėjo jis tikėtis pagalbos iš Prancūzijos, matydamas jos silpnybes ir susiskaldymą. Lenkija ir Lietuva, kurios žemės sūnus jis iš tikrųjų ir buvo, turėjo pasitikėti tik savo jėgomis. O tam buvo reikalinga visų luomų vienybė ir sutarimas. Jo idealas buvo Gegužės 3 d. konstitucija, tik praplečiant valstiečių teises ir juos įtraukiant į sukilimą. Sukilimo dalyviams jis pažadėjo ne tik laisvę, bet ir žemę.

Daug artimesnis revoliucijai buvo jaunas pulkininkas ir poetas Jokūbas Jasinskis (1759-1794), iš pradžios vadovavęs sukilimui Lietuvoje. Jo nepatenkino Gegužės 3 d. konstitucija, jis siekė didesnės laisvės ir demokratijos. Ne be pagrindo jis buvo vadinamas jakobinu, kokių iš viso, berods, Vilniuje buvo daugiau negu Varšuvoje. Negąsdino jo per daug nei teroras. Vienas pirmųjų Vilniaus sukilėlių, kuriems vadovavo Jasinskis, veiksmų buvo Lietuvos didžiojo etmono Kasakauskio pasmerkimas mirties bausme ir tos bausmės įvykdymas pakorimu dalyvaujant pačiam Jasinskiui ir didelėms minioms. Tuojau po tos egzekucijos buvo pasiųstas žmogus į Varšuvą, kur tada laukė teismo pasprukę iš Lietuvos Vilniaus vysk. I. Masalskis ir Livonijos vysk. J. Kasakauskis, etmono brolis. Tarp kita ko tas pasiuntinys drąsino

lenkus: „Jeigu jums trūksta korimui vįrvių, mes atsiųsime lietuviškų kanapių".*(6)* Veltui Kosciuška bandė tuos vyskupus gelbėti. Jie buvo Varšuvoje pakarti.

Aplamai, bent iš pradžios, kol jam vadovavo Jasinskis, sukilimas Lietuvoje buvo radikalesnis ir jam geriau tiko revoliucijos vardas. Lietuvos sukilėliai labiau orientavosi į revoliucinę Prancūziją ir laukė iš jos pagalbos. Jau pirmajame atsišaukime į vaivadystes, pavietus (apskritis) ir laisvuosius miestus, Lietuvos sukilimo vadovybė, pranešdama apie Vilniaus išlaisvinimą, reiškė viltį, kad su pagalba atskubės revoliucinė Prancūzija, kuri tiesiog trokštanti ir reikalaujanti mūsų sukilimo. Tame atsišaukime taip pat buvo aiškinama, kad yra sudarytas kriminalinis teismas, kuris labai greitai (per 24 val.) spręs sukilimo priešų ir išdavikų bylas. Sprendimas bus tik vienas: arba nekaltas, arba baudžiamas mirties bausme pakariant. Panašiai elgėsi ir revoliucinis Prancūzijos tribunolas Konvento ir teroro metu.

Lietuvos sukilimo aukščiausios tarybos narys buvo ir pagarsėjęs ano meto pamokslininkas, Prienų ir Gražiškių klebonas, vėliau pirmasis Vygrių vyskupas Mykolas Karpavičius (1744-1805). Jis savo pamoksluose, kurių paliko tris tomus, rėmėsi didžiųjų prancūzų švietėjų (Montesquieu, Dupont de Nemours) mintimis, laikė valstiečius sudėtine tautos dalimi ir rūpinosi jų švietimu ir gerove. Tarp kita ko jis pasakė pamokslą Vilniuje laidojant pirmąsias 1794 m. sukilimo aukas. Tas pamokslas buvo išverstas į lietuvių kalbą ir atspausdintas Vilniuje 1794 m.*(7)*

Grįžtant prie 1794 m. sukilimo arba revoliucijos Lietuvoje

---

6 H. Moscicki, *op. cit.* p. 168-9. K. A. Matulaitis, MIC, bandė įrodinėti, kad tie vyskupai „mirė Lietuvos laisvę gindami". *Lietuvių tautos praeitis,* 1971, III, 1, p. 38. Vėliau šiai nuomonei pritarė ir kun. S. Yla. Iš tikrųjų jie buvo apkaltinti pataikavimu Rusijai ir dėl to pasmerkti mirti.

7 Meilė Lukšienė, *Demokratinė ugdymo sistema Lietuvoje: XVIII a. antroji pusė — XIX a. pirmoji pusė.* (Vilnius, Mokslas, 1985), p. 44-5. Iš to pamokslo vertimo ir iš kai kurių kitų dokumentų, kurie tada pasirodė lietuvių kalba, matytis, kaip baisiai buvo nusmukusi ta kalba, palyginus ją kad ir su Daukšos laikų, arba su Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos paminklais.

(revoliucija jį vadino rusų kariuomenės vadas gen. Igelstromas, sakydamas, kad visa Lietuva buvo „užsikrėtusi revoliuciniais nuodais"), reikia pabraukti jos spontaniškumą. Nors formaliai gen. T. Kosciuškos vadovybė buvo pripažįstama, tačiau ir Vilniuje, kur vadovavo J. Jasinskis, ir Žemaitijoje bei Kurše, kur vadovavo gen. A. Vaitkevičius, sukilimas vyko beveik visiškai savarankiškai. Tas savarankiškumas nepatiko ir pačiam Kosciuškai ir kai kuriems Lietuvos didikams. 1794 m. birželio 4 d. J. Jasinskis buvo pašalintas nuo sukilimo vadovybės. Dalis valstiečių, kurie anksčiau rėmė sukilimą, ėmė nuo jo atsimesti. Kai pagaliau ties Maciejovicais ir pats Kosciuška buvo sužeistas ir pateko į rusų nelaisvę, sukilimas ir Lenkijoje ir Lietuvoje buvo baigtas. Gal ir neištarė tada Kosciuška žodžių „Finis Poloniae", bet tikrai tada daug kas panašiai galvojo ir Lenkijoje ir Lietuvoje.

Visi sutinka, kad sukilimas Lenkijoje ir Lietuvoje labai palengvino revoliucinės Prancūzijos padėtį. Ar galima kaltinti revoliucinę Prancūziją, kad ji nei piršto nepajudino ne tik nepadėdama sukilimui, bet ir 1795 metais, kai vyko paskutinis Lenkijos-Lietuvos respublikos pasidalinimas? Lenkų istorikas Marijonas Kukielis cituoja prancūzų istoriką Alfonsą Aulard'ą, kuris tokią revoliucinės Prancūzijos politiką vadino ne tik egoistine, bet tiesiog ciniška.*(8)* Sunku būtų surasti valstybę, kurios užsienio politika nebūtų egoistiška. Turint prieš akis, kad beveik visa Europa tada jungėsi prieš revoliucinę Prancūziją ir kad jai taip pat grėsė pasidalinimo pavojus, ji ir prie geriausių norų negalėjo padėti Lenkijai.

Žinoma, kai Boissy d'Anglas (1756-1826), prieš pat III Lenkijos-Lietuvos padalinimą, ėmė aiškinti, kad su Kotrynos II viešpatavimu Rusijoje persvarą gavo filosofija ir protas, kad „mūsų revoliucija neturėtų kelti joje jokio nerimo", kad „mes privalome būti jos draugai", galima tokią „politiką" pavadinti ciniška. Bet tai jau buvo Termidoro laikai, kai jau prasidėjo Didžiosios revoliucijos atoslūgis ir kai beveik visi didieji jos vadai jau buvo pakišę galvas po giljotinos peiliu.

Nereikia per daug stebėtis, kad dvišimtoji Didžiosios prancūzų revoliucijos sukaktis praėjo beveik nepastebėta Lietuvoje. Tarp to,

8 M. Kukiel, *Dzieje Polski porozbiorowe.* (London, 1963), p. 43-4.

kas šiandien dedasi Lietuvoje, yra tam tikro panašumo su tuo, kas dėjosi 1789-1795 m. Prancūzijoje. Lietuva taip pat gyvena tokį istorinį laiką, kai dienos virsta metais, o metai — šimtmečiais. Galbūt būtų galima panašiai interpretuoti jauno filosofo Rolando Pavilionio straipsnį „Prancūzija — Lietuva 1789-1989" *(Literatūra ir menas,* 1989, rugpjūčio 5 d.) su tikrai netikėta, bet labai įdomia išvada, kad išėjusi iš panslavizmo stepių Lietuva nepasidarytų Čikagos priemiesčiu.

Vincas Trumpa

MOTERS INDIVIDUALIZMAS LIETUVOJE

„Problemą, kurią moteris bet kuriuo dienos metu išsprendžia nesvyruodama, filosofai, nepaisant plačių apibendrinimų, sprendžia nesėkmingai" — rašė Søren Kierkegaard. Nežinau, kokiame kontekste nuskambėjo ši mintis. Ją išgriebiau iš chaotiško informacijos srauto, nūnai užplūdusio mūsų sąmones šimtų laikraščių, laikraštukų, laikraštėlių pavidalu (šiuo atveju — tai Vertėjų grupės „Ulisas" leidinys *Pasaulis*). Pradėdama savo straipsnį būtent šiuo teiginiu, tampu ir akivaizdžia jo iliustracija, nes daugelis vyrų, su kuriais teko šnekėti, neigė bet *kokį moters individualizmą* (netgi — *individualumą*) ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje. Vyriški argumentai buvo įvairūs. . . Pradedant bibline Adomo ir Ievos istorija, su sekančiomis iš jos išvadomis, esą — moteris tik pamėgdžioja vyrą, esą — moteriškasis individualizmas — tik bergždžias bandymas *nuslopinti savo nepilnavertiškumo kompleksus, nes individualizmas* — vyrų giminės privilegija. Baigiant pavyzdžiais iš gyvūnijos pasaulio. Iš vieno gerai Lietuvoje žinomo vyro teko išgirsti tiesiog paralyžuojantį priekaištą moterų giminei: kodėl Dievas neturi žmonos? Štai taip! Niekas neužsiminė apie socialines sąlygas, arba *neigė jų įtaką moters individualizmui.*

Aš, bent trumpai, norėčiau pasvarstyti apie pastarąsias, apie tai, kuo tapo ne vien moteris, bet, apskritai, žmogus, Lietuvai atsidūrus Šėtono Paunksmėje, t. y. jai patekus į totalitarinės Imperijos mėsmalę. Kaip žinia, Ž M O G Ų pakeitė miniažmogis, „čelo-

večeskij faktor" („žmogiškasis faktorius"), „rabočaja syla" („darbo jėga"), o, jei reikia ir „patrankų mėsa".

Rašydama apie Homo Sovieticus moterį, norėčiau sugrįžti į tą laiką, kai Šėtono Sėkla sudygo ir ėmė skleistis ryškiausiais žiedais, taigi — į 1924 metus. Tais metais Imperijos profesorius A. B. Zalkindas išleido knygelę *Revoliucija ir jaunimas* (Komunistinio, J. Sverdlovo vardo, instituto leidykla). Štai kas joje rašoma apie moterį: „Ekonomiškai, politiškai ir fiziologiškai šiuolaikinė proletariato moteris turi artėti ir vis labiau artėti prie vyro. Bejėgiškasis moteriškas trapumas visiškai nereikalingas revoliuciniam lyčių parinkimui (. . .) Pilnas politinis moters išlaisvinimas, jos žmogiškojo ir klasinio orumo pakėlimas turi milžinišką deseksualizuojančią reikšmę. (. . .) Lyčių santykiai turi paklusti klasiniams santykiams. Lytinis gyvenimas nustoja buvęs asmeniniu žmogaus dalyku, jis tampa viena iš socialinės-klasinės organizacijos sričių. . ." Citatą būtų galima dar tęsti, net pasimėgaujant šiais išvedžiojimais kaip juodojo humoro ar — absurdo literatūros pavyzdžiu.

Kokie utriruoti beatrodytų profesoriaus Zalkindo pamokslavimai, juos (ir dar daugybę panašių) sovietinis gyvenimo būdas sugėrė godžiai it kempinė. Be abejo, laikui bėgant pamokslavimo tonas ir stilius kito, keitėsi programiniai šūkiai, tačiau esmė visada liko ta pati: visiškas žmogaus-individo nuvertinimas, išniekinimas, sunaikinimas. Individualizmas Sovietų Sąjungoje visada buvo traktuojamas kaip kažkas priešiško sistemai, jos „siekiams ir idealams". *Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija* (1978 m.) teigia: „Individualizmas — pažiūra, laikanti individą visuomenės priešybe, suabsoliutinanti jo reikšmę (. . .) Marksizmas sprendžia individualizmo įveikimo problemą, orientuodamas į jo socialinio pagrindo likvidavimą bei vientisos asmenybės vystymą kolektyvizmo pagalba". Taigi, „kolektyvizmo pagalba" individualizmas buvo gana sėkmingai „įveikiamas" ir naikinamas. Individualią būtį prarijo kolektyvinė būtis, arba n u b ū t i n i m a s. Triumfavo beasmenė, bevardė, betautė, belytė minia. Minia, kuri plūdo į Šviesią Ateitį, apimta klaikaus entuziazmo—it pseudoistoriniuose kadruose apie Žiemos Rūmų šturmą. Minia, kuri lipo per savo bendražygių ir „tautos priešų" lavonus. Minia, kuri trypė į žemę save ir savo vaikus, kaip trąšas kada nors suvešėsiančiai Ateičiai. Minia, kuri šliaužte šliaužė, raginama vis naujų lozungų ir programų bizūnais — į Ateitį,

virtusią Didžiąja Abstrakcija. Minioje viskas pasidarė abstraktu: abstrakti meilė abstrakčiam „artimui savo" ir abstrakčiai „tarybinei tėvynei"; abstrakti neapykanta abstrakčiam priešui; abstraktus kaltės jausmas už konkrečius ir milžiniškus kažkokios abstrakčios jėgos padarytus nusikaltimus; abstraktus beasmenis „sraigtelio" gyvenimas, beprasmiškas darbas ir automatiška, nejsisąmoninta mirtis. Tokia miniažmogių visuomenė lyg svetimkūnį atmetė tikrąją meilę, lygiai kaip ir tikėjimą Dievu, nes tai — pernelyg individualūs jausmai. Geriausiu atveju meilė (vėlgi, kaip ir religija), tapo traktuojama kaip nesugrąžinamai praeitin grimztanti vertybė, kaip iliuzija iš kultūros srities.

Moters esmė yra meilė. Galite su manim nesutikti. Kaip tik meilėje pasireiškia moters individualizmas ir individualumas. Mylinti moteris niekada nesiskandins minioje. „Tenai buvo daug moterų, kurios žiūrėjo iš tolo. Jos buvo atlydėjusios Jėzų iš Galilėjos jam patarnaudamos" (Mf. 27, 55).

Teko girdėti ir kitokią nuomonę apie moters ir minios santykį. „Minia — kaip moteris. Ji emocionali, patikli ir trokšta tik vieno — atsiduoti!" — kalbėjo vienas pažįstamas vyras, kuriam tikrai dažnai tenka stovėti prieš minią. Labai vyriškas požiūris. Aš nesiginčiju. . .

Mane visada stebino viena detalė: totalitarizmas bijo. . . moters meilės! „Mes niekinam moterį — meilės rezervuarą. Mes niekinam sunkią ir baisią Meilę, kuri pančioja žmogaus žingsnį ir trukdo jam išeiti iš savojo žmogiškumo. Mes sukursim savo mechaninį sūnų — mokslo dėsnių ir išradimų sintezę!" Ne, tai ne profesorius Zalkindas. Tai futuristas Masinetti, padaręs nemažą įtaką Italijos fašizmui.

Galbūt aš pernelyg daug dėmesio skiriu totalitarizmui. . . Tebūnie tai savotiškas egzorcizmas! Būtų gera ir lengva tikėti, kad Lietuva bent jau savo dvasia sugebėjo išlikti oaze prievartos, pažeminimo, nuasmeninimo dykumoje. Deja. . . Nepriklausomybė iškovojama, laisvė — subrandinama. Tai — mėgiamas teiginys šiandien. Nepriklausomybė, tikime, jau čia pat. O laisvė? Tik tada, kai Lietuva iš tikrųjų bus laisva, galėsime kalbėti apie individualizmą (tiek — vyriškąjį, tiek — moteriškąjį) ne vien kaip apie išimtį. Beje, apie „europietiškąjį individualizmą", kaip sektiną ir siektiną Lietuvai reiškinį, vienas pirmųjų prabilo Arvydas Juozaitis.

Antrojoje savo straipsnio dalyje aš paliksiu ramybėje politiką ir kalbėsiu. . . apie meilę. Nes, mano manymu, vyriškojo individualiz-

mo variklis dažniausiai yra savimeilė, o moteriškojo — beveik visada — meilė!

Moteriai meilė — tai tikroji savirealizacija ir pilnutinis visų jos galių atskleidimas. Moteriai meilė — ne tik kūrybinio įkvėpimo šaltinis, bet ir — pati kūryba. Meilė gali paskatinti moterį parašyti eilėraštį, romaną, simfoniją, nutapyti paveikslą ir t. t. Tačiau moteris gali kurti savo meilę kaip eilėraštį, romaną, simfoniją ar — paveikslą. Visada žavėjausi individualistų šūkiu: mano gyvenimas — mano kūryba! Moteriai meilė yra galimybė išsiveržti iš savojo „aš" ribų — kai egzistencija susiliečia su transcendencija. Moteriai meilė — tai šarvas nuo banalių ir brutalių realybės dėsnių, o taip pat — iššūkis kasdienybei, apveltai formulėmis, standartais, normom, taisyklėm. . . Moters meilė yra labai individualus, labai tylus, vienišas ir galbūt bejėgis bandymas sulaikyti grėsmingą, vis greitėjančią šio pasaulio slinktį į nebūtį. S. de Beauvoir konstatavo, kad žmonija pranašumą teikia tai lyčiai, kuri žudo, bet ne tai, kuri gimdo, nes žmogus iškyla aukščiau už gyvulį ne duodamas gyvybę, o ja rizikuodamas. Lyties, kuriai teikiamas pranašumas, valia, žmonija šiandien gyvena nuolatinėje rizikoje. Moters meilė yra mirties paneigimas. KAS NEMYLI — PASILIEKA MIRTYJE — bylojo Šv. Jonas. Moters meilė visada teigia gyvenimą. Tačiau tai nėra agresyvi „valia gyventi", apie kurią N. Berdiajevas rašė kaip apie dvasingumo paneigimą, kaip apie kultūrą žudančiąją jėgą, kaip apie gyvenimo būdo ir gyvenimo priemonių triumfą prieš gyvenimo prasmę ir gyvenimo tikslą. Moters meilė — tai moters individualizmas — savotiška užtvara nuasmeninančiai, dehumanizuojančiai progreso ir civilizacijos griūčiai.

Meilė į Lietuvos istoriją įvedė dvi moteris: Birutę ir Barborą Radvilaitę. Barboros Radvilaitės veidas švyti Aušros Vartuose, kurių pats vardas simbolizuoja viltį. Mačiau, kaip ant gatvės grindinio prieš Aušros Vartų Madoną klūpojo Lietuvos vyrai, kai Gedimino bokšte vėl suplevėsavo trispalvė.

Moters — motinos meilės simbolis — lietuviškoji Pieta. Medinėje lietuvių skulptūroje savosios meilės ir skausmo išaukštinta ji — tokia didinga, monumentali, kad nuo kryžiaus nuimtas Jėzus jos didelėse rankose atrodo tarsi kūdikis. Lietuviškoji Pieta iškyla prieš akis, skaitant Oskarą Milašių: „Kaip kad didžiosios ir

kilniosios šventraščio moterys, Lietuva yra motina su sopančia širdimi".

Meilė pasiaukojančioji ir meilė — auka virstančioji ryškia aura apgaubia lietuviškųjų pasakų herojės moteris: Elenytę, Devyniabrolę, Sigutę ir Eglę, Žalčių Karalienę. Kaip bebūtų keista, vyriškieji personažai lietuvių pasakose kur kas mažiau individualizuoti ir įsimintini. Donatas Sauka pažymi, kad pasakos su tokiomis ryškiomis herojėmis moterimis užima iškilią vietą kaip tik lietuvių tautosakoje.

Ir pagaliau — lietuviškos dainos! Kaip žinia, įvairių kraštų tautosakos specialistai sutaria, kad vyrų žodinės kūrybos sritis yra epas, o moterų — lyrika, dainos. Dainose atsiveria vientisas, harmoningas, neišdraskytas lietuvės moters pasaulis. O šiandien, tas dainas dainuodamos ar — jų klausydamos, neretai pajuntame keistą nostalgiją, graudų „prarastojo rojaus" ilgesį. Moters dvasinės galios, taip gausiai sužydėjusios lietuviškose dainose, net nustelbia visais laikais dominavusią vyriškąją kūrybos hegemoniją.

Visa tai rašau anaiptol nenorėdama sumenkinti vyriškosios giminės. Buvo Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė ir Didieji Lietuvos Kunigaikščiai. Aš tiesiog stengiuosi atkurti tą per amžius susiklosčiusį dvasinį lauką, kuriame gali skleistis moters asmenybė, jos individualumas ir individualizmas.

„Lyg peteliškė iš vikšro išsiritusi laisvoji moteris plazdena saulėje savo gražiai išmargintais sparneliais. (. . .) Tėvynės atgijimo pažadintų moterų lyros stygų įvairumą kas šiandien besuskaitys?" — sušunka Gabrielė Petkevičaitė-Bitė moterų kūrybos almanacho *Aukštyn* įvade. Almanachas išleistas 1930 — Vytauto Didžiojo metais. Jo turinyje skaitome šias pavardes: Liudvika Didžiulienė-Žmona, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Julija Žimantienė-Žemaitė, Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, Sofija Pšibiliauskienė-Lazdynų Pelėda, Marija Lastauskienė, Sofija Čiurlionienė, Bronė Buivydaitė, J. Augustaitytė-Vaičiūnienė, Alė Žalinkevičaitė-Sidabraitė, Salomėja Bučinskaitė-Nėris, Petronėlė Orintaitė. Šalia kiekvienos moters kūrybos yra jų biografijos arba autobiografijos, kurios man pasirodė įdomios kaip tik todėl, kad jose — itin ryškus moteriškasis individualizmas, nors vargu ar visos autorės žinojo tokį terminą bei jo reikšmę. Salomėja Nėris rašo: „Autobiografija — sielos apnuoginimas. Tokia Jums įdomi, man — prievarta. Jos

nekenčiu. Myliu laisvę". Žiūrint iš šiandienos taško, visa Salomėjos Nėries biografija, mano manymu, yra akivaizdus, labai skaudus pavyzdys, kaip totalitarizmo smagračiai įsuka moterį-kūrėją, permala jos individualizmą, ir... Ir įvyksta viena iš daugybės tragiškų istorijų, galėjusių pasitarnauti Orwelliui, rašant *1984*. Atgimstančios Lietuvos spaudoje neretai šmėkšteli aklos pagiežos ar abuojos pašaipos sklidinos užuominos apie Salomėją Nėrį. Gal aš klystu, bet tiems, kurie dabar meta akmenį į poetę, šalia to, ką skatina pagalvoti Evangelija, vertėtų prisiminti, kad jie meta akmenį į moterį.

Moters — menininkės situacija šiandieninėje Lietuvoje — nevienareikšmė. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad meno pasaulyje moterų ir vyrų teisės yra visiškai lygios (turiu omenyje moterų-rašytojų knygų leidybą, dailininkių kūrybos eksponavimą parodose ir pan.). Be abejo, niekur nerašytos privilegijos, kuriomis naudojasi vyrai stodami į aukštąsias, ypač — meno mokyklas, sukeltų aršių feminisčių protestą. Tačiau, kol kas Lietuvoje nėra feministinio judėjimo. Užtat — yra moterų diskriminacija (šis sakinys neseka kaip išvada iš anksčiau pasakytojo). Kartais toji diskriminacija pasireiškia net ne sąmonės, o pasąmonės lygmenyje. Kalbėdama apie tokias subtilybes, be abejo, turiu omeny inteligentiją, net savotišką lietuviškąjį „elitą", besiorientuojantį į vakarietiško gyvenimo modelius. Nesiimu spręsti, kokie santykiai tarp vyro ir moters yra kituose visuomenės sluoksniuose. Dažnai pakanka pamatyti moterį iš liumpenproletariato ar rajonų, kuriuose gyvenama „žemiau skurdo ribos", ir jos veidas viską pasako. Jeigu XX a. pabaigoje ir vistik Europoje gyvenančios moterys turi sukti galvas kur gauti... muilo, tokios problemos kaip individualizmas, daugeliui apskritai nebekyla. Tarybinė moteris laisvo laiko per parą turi 2 valandas 24 minutes; literatūros ir periodinių leidinių skaitymui ji skiria 18 minučių, vaikų priežiūrai — 17 minučių (duomenys, pateikti 1989 m. spalio 9 d. Ženevoje, Tarptautinio darbo biuro, Socialinės informacijos biuletenyje). Nėra smagu, kad ir lietuvė moteris, kol kas, priversta priklausyti šitai grupei. Homo Sovieticus mėgsta įsivaizduoti jau esąs Homo Ludens...

Bet dar sugrįžkime prie moterų-menininkių. Kaip žinia, Lietuvoje yra ištisa plejada puikių poečių. Per pastarąjį dešimtmetį susiformavo įdomus, atskiro dėmesio sau reikalaujantis reiškinys:

moterų proza. Neminiu jų pavardžių, nes tai — ryškios individualybės, kurių nesinori uždaryti į bendrus, tą ar kitą teiginį iliustruojančius skliaustus. Remdamasi Ilona Gražyte-Maziliauskiene, norėčiau paapgailestauti, kad Lietuvoje kol kas nėra feministinės kritikos, o vyrai, analizuodami moterų kūrybą, neretai ją brutalizuoja ar subanalina. Tai liečia ne tik literatūrą, bet ir kitas meno sritis.

Tiesą sakant, aš esu prieš tokį skaldymą: menas, kurį kuria vyrai, ir menas, kurį kuria moterys. Diferencijuoti mane verčia šio straipsnio tema ir tai, kad realiame gyvenime taip pat egzistuoja skirstymas, dažniausiai paremtas ne noru suprasti moterį, o stebinančiu jos nesupratimu. Šio nesupratimo atramos taškas, beje, retai kada svarstomas spaudoje, bet — visada *dominuojantis* vyriškose pokalbiuose, yra toks: moteris griebiasi kūrybos tik gyvenimo parklupdyta ar galutinai sužlugdyta, tik nusivylusi, tik nebegalėdama savęs niekur kitur (t. y. — šeimoje) realizuoti. Tokiuose samprotavimuose aš irgi įžvelgiu. . . moters diskriminaciją. E. Fromm'as teigė, kad stipriausi ŽMOGAUS poreikiai slypi ne jo fiziologijoje, bet pačiame egzistencijos specifiškume, o kūryba kaip tik yra mėginimas suvokti ir įprasminti savąją egzistenciją. Juk kūrybos dėka žmogus (tiek — vyras, tiek — moteris) išsiveržia iš savo pasyvumo, iš bauginančio savo egzistencijos atsitiktinumo į tikslingumą bei laisvę. Iš visų gyvenimo sričių moteriškasis individualizmas labiausiai ryškus literatūroje ir mene. Net vadinamaisiais „stingulio" metais, kaip tik moterų kūryba buvo kaltinama individualizmu.

Dabar, stulbinančiu greičiu išaugusi naujoji konjunktūra vėlgi godi saviems standartams ir — nelabai gailestinga nuošaly stovinčioms. Tai liečia jau ne tik kūrybos, bet ir žymiai platesnes sferas. Moters individualizmui vienodai „pasitarnauja" abi Tarptautinės Moters dienos sutikimo akcijos: tiek visuotinis, nuolankus ir bedžiaugsmis valdiškų *tulpių priėmimas* „anais laikais", tiek masiškas, išdidus leisgyvių šiltnamio žiedelių atstūmimas atgimstančioje Lietuvoje.

Sparčiai kuriasi vis naujos visuomeninės ir politinės moterų organizacijos. Fenomenalioji Kazimiera Prunskienė figūruoja perdėm vyriškame kandidatų į Lietuvos Prezidentą sąraše. Balsuočiau už ją jau vien todėl, kad ji smarkiai pakeitė sustabarėjusį ir

blankoką „tikros moters" imidžą. Šiaip jau moterys buriasi į įvairius sąjūdžius, kolektyviai išgyvena savo ir visos tautos skausmą, veržliai puola spręsti ištisas dramatiškas socialines problemas (baisi Lietuvos vaikinų padėtis Sovietinėje Armijoje). Spręstinų problemų srautas toks tirštas, klampus, kunkuliuojantis, kad moteriškasis individualizmas (kaip problema) vėlgi lieka nuošalyje.

Gyvename nepaprastai įtemptą, sunkų, nuolatinio emocinio disbalanso kupiną laiką. Kartais atrodo, kad visi aplinkui šaukia apie tą patį, bet — absoliučiai skirtingomis kalbomis, tarsi statytume Babelio bokštą, o ne Naują Lietuvą. Tame triukšme tyliai nuskamba balsas: mes labai mylime Lietuvą, bet nemylime vienas kito. . .

Galbūt pirmiausia kiekvienas turi susirankioti pats save ir sulipdyti, kaip sudaužytą indą. Būtų gerai, jei pagaliau įsisąmonintume maksimą, kad kiekvienas žmogus turi būti tikslas sau, o ne priemonė kitų tikslams! Pozityvi laisvė, kurios trokšta visa Lietuva, neįmanoma be kiekvieno žmogaus individualumo ir unikalumo pripažinimo, be kiekvieno vyro ir moters asmeninės realizacijos.

Suprantu, kad labai miglotai teatsakiau į klausimą, kurį man diktavo straipsnio pavadinimas. Bet galbūt kaip tik tai ir atspindi moteriškojo individualizmo situaciją Lietuvoje?

Jurga Ivanauskaitė

1989

APIE VERTIMĄ IR VERTIMUS

What is translation?

klausia Vladimiras Nabokovas — ir atsako:

On a platter
A poet's pale and glaring head,
A parrot's screech, a monkey's chatter,
And profanation of the dead.

Taip, bet ir ne visai taip.

. . . . . .

Vertimas yra senas beveik kaip ir pati literatūra.*(1)* Ir mūsų literatūra prasidėjo, galima sakyt, vertimais — Mažvydas, Bretkūnas, Daukša. . .

Tiesa, vertimas, jo procesas yra labai problematiškas reiškinys. Kartais gal net išvis sunku pasakyti, kas iš tiesų jo esmė. Ne be reikalo, sakysime, vokiečiai, šalia įprastinio *Übersetzung*, turi dar ir *Übertragung, Umsetzung, Abbildung, Nachbildung, Nachdichtung, Umdichtung, Neuschöpfung, Eindeutschung, Verdeutschung, Wiedergabe*. Ne mažiau problematiškos ir jo galimybės, į kurias dažnai

---

1 Vakarų kultūroje vienas pirmųjų žinomų vertėjų buvęs graikų vergas Livius Andronicus, apie 240 pr. Kr. išvertęs *Odisėją* į lotynų kalbą. Kiek vėliau ankstyvieji romėnų poetai Naevius ir Ennius vertę graikų, ypač Euripido, dramas. Nemaža vertimais užsiėmę, pavyzdžiui, Ciceronas ir Catullus. Žymiai vėliau, VIII-IX a., graikų (Aristotelio, Platono ir kitų) veikalai buvo verčiami į arabų kalbą, o dar vėliau tie arabiškieji vertimai buvę išversti į lotynų kalbą. Tokiu būdu XII a., sakysime, Aristotelis buvo daugiausia žinomas iš jo darbų lotyniškame vertime, išverstame iš arabų kalbos, kuris savo ruožtu buvęs verstas iš graikų kalbos. Tai nemaža pasako apie tų lotyniškųjų Aristotelio veikalų patikimumą.

žvelgiama labai skeptiškai. Esą jokios dvi kalbos nėra pakankamai panašios, kad galėtų būti traktuojamos kaip atliepiančios tą patį socialinį pasaulį, nes pasauliai, kuriuose reiškiasi dvi skirtingos visuomenės, yra taip pat skirtingi, o ne tas pats pasaulis tiktai su skirtingomis etiketėmis (Sapir). Arba: skirtumas tarp dviejų kalbų nėra tik skirtumas tarp garsų ir ženklų; kalba yra tarsi išorinė žmonių dvasios manifestacija — jų kalba yra jų dvasia ir jų dvasia yra jų kalba (Wilhelm von Humboldt). Dar daugiau: jokia kalba negali egzistuoti, neįsišaknijusi į kultūros kontekstą; ir jokia kultūra negali gyvuoti, kurios centre nėra natūralios kalbos struktūros (Lotman). Reiškia, kalba esanti kultūros organizmo širdis.*(2)*

Todėl nenuostabu, jog daug kam, idealiai žiūrint, vertimas yra išvis neįmanomas, nes jis niekad tobulai neatlieps originalo. Alles Übersetzen scheint mir schlechterdings ein Versuch zur Auflösung [i.e. zur Lösung] einer unmöglichen Aufgabe. Denn jeder Übersetzer muss entweder an einer der beiden Klippen scheitern, sich entweder auf Kosten des Geschmacks und der Sprache seiner Nation zu genau an sein Original, oder auf Kosten seines Originals zu sehr an die Eigentümlichkeit seiner Nation zu halten. Das Mittel [i.e. der Mittelweg] hierzwischen ist nicht nur schwer, sondern geradezu unmöglich (Humboldt).*(3)* O jeigu ir įmanomas, tai jo galimybės vis dėlto ribotos — tiktai kompromisas, pastangos būti pažodiniu ir kartu idiomatišku (Benjamin Jowett); net ir tas kompromisas yra ribotas, nes esminis, individualusis kalbos pasaulis verčiant visada prapuola (Diderot). Pagaliau kai kam tikrasis vertimas tegali būti metempsichozė (Wilamowitz), t.y. reinkarnacija, o geriausiu atveju — tik aidas (George Barrow).

Ne be reikalo kartais rašytojas, išvydęs savo knygos vertimą, jos

---

2 Tačiau kaži kodėl lenkas Joseph Conrad ir amerikietis Henry James, svarstydami anglų romano ateitį, kalbėjo prancūziškai?

3 Iš Wilhelm von Humboldto laiško, 1796.VII.23, A.W. Schlegeliui, vienam geriausių (ypač Šekspyro) vertėjų į vokiečių kalbą. Ši citata dėl čia savaime aiškių priežasčių — ir dėl šventos ramybės — paliekama originale. — Cituojama iš Wolfram Wilss, *Übersetzungswissenschaft: Probleme und Methoden* (Stuttgart, 1977), p. 37.

beveik neatpažįsta. (Šiuo atveju „laimingi" jau mirę autoriai.) Sakoma, Nabokovas ėmęsis rašyti angliškai iš dalies dėl jo kūrinių beviltiškų vertimų ir, kaip pats išsireiškęs, todėl, kad not only style but subject undergoes a horrible bleeding and distortion when translated into another language. Tačiau net ir jam, puikiai mokėjusiam angliškai jau nuo vaikystės, vėliau tos kalbos stilistui virtuozui, tai buvusi „siaubinga metamorfozė": What agony it was [. . .] to switch from Russian to English.

Net ir neinant į tokius kraštutinumus kaip Nabokovas, vis dėlto tikrai aišku: tobulo vertimo nėra. Ypač verčiant poeziją. „Poeziją versti neįmanoma", sako Volteras: „Ar įmanoma versti muziką?" O kas yra poezija? Tai, kas dingsta vertime (Robert Frost).*(4)* Taip, tobulo vertimo nėra ir negali būti. Bet ar tai reiškia, kad nereikia ar negalima jo siekti? Galų gale — o kas išvis tobula?

Ką gi, tebūna kompromisas: kol vertėjas supranta, kad, sakysim, jokia kalba neįmanoma tiksliai perduoti Vergilijaus eilutės

Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum

ritmo ir kirčio, kuriuo poetas išreiškė šuoliais lekiančio žirgo kanopų dundėjimą; kad, iš kitos pusės, negalima persistengti ir versti Cezario *Veni, vidi, vici,* kaip kažkas šmaikščiai pasiūlęs, kad viskas būtų aišku: „Aš pagaliau pasiekiau po ilgo žygio tą kraštą, apžvelgiau, prieš imdamasis karinių priemonių, padėtį ir tokiu būdu sėkmingai nurungiau to krašto gynėjus"; kad, pavyzdžiui, *traffic jam* tai vis dėlto ne *Verkehrsmarmelade* ir kad sakinio *Just because I am chased don't get the idea I am chaste* neišversi, nors ir per galvą verstumeisi; ir kad—paradoksas—vertimas neturi būti geresnis už originalą, — žodžiu, kai vertėjas yra pakankamai kuklus, bet kartu ir ambicingas, kai jis supranta, kad literatūros kūrinio vertimas nėra

---

4 Kai amerikiečiai išleido Baudelaire'o *Les fleurs du mal* vertimą, leidėjas kreipėsi į Paul Valéry, kad šis rekomenduotų jį skaitytojams. Valéry suktai dviprasmiškai atsakė (cituojama vertimas): The quality of this translation is such that it would require the existence of another Baudelaire to convey the idea of it to the French reading public.

5 Tokių pavyzdžių galima užtikti, sakysim, antologijoje *Litovskije poėty XIX veka* (Maskva-Leningradas, 1962).

originalo erzacas, ne Zichorienkaffee (Schopenhauer), o, svarbiausia, kai vertėjas yra sąžiningas, patikimas (*interpres fidus*, Horacijaus žodžiais tariant) ir, žinoma, talentingas. . . — taip, tada gali — turi — pakakti ir kompromiso.

Tad ir vargsta vargšas vertėjas, kaunasi tarsi su nenugalimu. Vertėjo darbas — kone Sizifo darbas. Kartais net kyla eretiškas klausimas: Kas sunkiau — parašyti ar gerai išversti? (Gal todėl dažnas rašytojas nenori — arba tiesiog nedrįsta — imtis vertėjavimo?) Jau vien dėl to geras vertėjas vertas respekto, — tuo labiau kad paprastai jis ne tiktai respekto, bet net ir dėmesio nesusilaukia.

Vertimai reikalingi. Tai ne vien tik vertėjo noras vertimo būdu kuo atidžiau perskaityti kūrinį arba šiaip sau masochistiškas užsiėmimas. Jie reikalingi, nes būtini. Juk reikia veržtis iš Babelio bokšto, — kitaip amžiams liksi vien tiktai savo parapijoje. Vertimas gali būti ypač dosni ir naši kultūrinio pažinimo forma (George Steiner). Jis turi dvejopą prasmę ir naudą — savosios literatūros vertimas į kitą kalbą ir kitos literatūros vertimas į savo kalbą. Vienas ir kitas savaip svarbus bei reikšmingas.

Pirmiausia vertimas yra durys mūsų literatūrai į pasaulį. (Žinoma, geras vertimas, nes blogas, priešingai, tik kompromituoja.) Tai toks savaime aiškus faktas, kad net nesmagu jį kartoti. Bet reikia. Štai Donelaitis į pasaulinės literatūros puslapius įėjo, — tikriau, buvo įvestas, — ne vien todėl, kad jis to nusipelnė *Metų* dėka. Ne mažiau to verti, sakysim, ir Maironis arba Krėvė, bet jiedu vis dėlto iki šiai dienai nėra toli gražu tiek įsipilietinę pasaulinėje literatūroje kaip Donelaitis. Kodėl? Ogi todėl, kad Maironio rinktinė poezija ir Krėvės iškilieji kūriniai dar ir šiandien tebelaukia vertimų į Vakarų kalbas. O Donelaičio *Metai* iš karto buvo išleisti su, nors ir ne ypatingu, vokišku vertimu. Kitaip tariant, Donelaitis tuoj pat buvo „pristatytas" vakarietiškajam pasauliui ir susilaukė prideramo dėmesio.*(6)* Per daug — ir be reikalo — nesikuklindami, turime pakankamai ir kitų autorių kūrinių, kurie tikrai verti būti išversti į kitas, ypač Vakarų, kalbas. Tik reikia tikėtis, kad A.

---

6 Kartais reikia ne tik išversti, bet ir per ilgai neužtrukti. Sruogos *Dievų miško* vertimas, gaila, pavėlavo — tuo metu jau buvo kone perteklius gerų knygų ta tema. Žinoma, geriau vėliau negu niekad.

Gudaičio-Guzevičiaus ir kitų vad. socialistinio realizmo „klasikų" epopėjų vertimų gadynė jau praėjo ir niekad nebegrįš.

Vertimai yra ne tiktai durys mūsų literatūrai į pasaulį, bet ir vartai pasaulinei literatūrai į mūsų literatūrą ir apskritai kultūrą. Pasaulinė literatūra, ypač klasika, priklauso visiems. Sugebėjimas ją įsisavinti, — jei ne pačiu originalu, tai bent per vertimą, — rodo savo kultūros subrendimą ir tuo pačiu ją praturtina. Taip, jau turime šiek tiek šaunių vertimų, pavyzdžiui: Servanteso *Don Kichotas* (vertė P. Andriušis), Gogolio *Mirusios sielos* (M. Miškinis), Rabelais *Gargantiua ir Pantagriuelis* (D. Urbas), Šekspyro *Hamletas* (A. Nyka-Niliūnas); pernelyg laisvi, tačiau šiaip vis dėlto gana respektuotini gausūs A. Churgino (pvz., Šekspyro, Dantės *Dieviškosios komedijos,* Goethės *Fausto*) vertimai. Tačiau dar daugiau — kur kas daugiau — neturime. Tiek daug dar neišsiversta, vos tik pradėta, kad būtų tiesiog nepatogu imtis verstinų kūrinių sąrašo.*(7)* Pirmiausia, kalbant apie vertėjavimą Lietuvoje, užtenka pagaliau versti sovietinę „brolišką tautų" rašliavą. Laikas sistemingai išeiti į platesnius, ypač Vakarų literatūros, horizontus. Visa tai ne tik savaime aišku, bet dabarties pokyčių dėka turėtų būti ir — bent teoriškai — įmanoma. Praktiškai, žinoma, nelengva. Tačiau tikrai geras originalas vertas ir tikrai gero vertėjo pastangų bei triūso. Geri kūriniai — kuria kalba jie bebūtų — ypač nesiduoda „lengvai" išverčiami. Todėl, verčiant iš lietuvių kalbos, negana kitataučio vertėjo, besidarbuojančio aklai iš jam pateikto pažodinio vertimo. Idealiai tik tolygiai mokantis autoriaus kalbą gali kuo arčiausiai, kiek įmanoma, priartėti prie originalo. O verčiant iš kitų kalbų, visų pirma reikia kuo greičiausiai atsisakyti vertimų p e r rusų kalbą. Turi būti verčiama tiktai iš originalo. (Galima rizikuoti: gal nebus daug prarasta, jeigu neturėsim verčiančio tiesiai iš čiukčių kalbos.) Vertimas per kitą kalbą — devintas vanduo nuo kisieliaus.

Kostas Ostrauskas

---

7 Reikia tikėtis, tą sąrašą bent kiek apkarpys Lietuvoje pradėta leisti *Pasaulinės literatūros biblioteka,* — ypač jeigu bus atsisakyta jau anksčiau išverstų ir išleistų kūrinių kartojimo, — nebent juos pakeistų žymiai geresni vertimai, — ir pateikta nauji, iki šiol dar neversti.

METMENŲ POLILOGUI

1. Skirtingi vertinimai?* Nieko nuostabaus, taip ir turi būti. Literatūros reiškinius kiekvienas žmogus vertina kiek kitaip, ko tada norėti, kad juos vienodai vertintų visi lietuviai — ir Lietuvoje, ir išeivijoje. Kai kalbame apie Lietuvą, neužmirškime ir tokio dalyko: negalima vertinimu laikyti tik to, kas skelbiama spaudoje. Iki pernai metų spauda išreiškė daugiau mažiau oficialų požiūrį. Nukrypimų pasitaikydavo, bet jie buvo pavieniai ir skendo oficialiųjų sraute. Tačiau šalia jų egzistavo neoficialus „bebalsių" skaitytojų vertinimas: ne visi viešai giriami romanai ir ne visi skambiais vardais apdovanoti poetai privačiuose pokalbiuose buvo taip pat giriami ir tokiais pat vardais vadinami. Prisimenu, 1968 m., kai spauda į padanges kėlė Alf. Bieliausko *Kauno romaną*, Petras Juodelis, prieš karą žinomas kritikas, po karo išbuvęs 10 metų lageryje, bet išsaugojęs nepriklausomą galvojimą ir gerą meninį skonį, man prasitarė: „Tą romaną aš skaičiau jausdamasis nesmagiai dėl paties autoriaus". Negalima nekreipti dėmesio į dar vieną aplinkybę: oficialusis požiūris veikdavo neoficialųjį, atsirasdavo „įkalbėti", „sugestijuoti", „apsimestiniai" ir dar kitokie vertinimai. Žodžiu, reikalai čia painesni, negu atrodo iš pirmo žvilgsnio. O jeigu dar prisiminsime vertinimus, inspiruotus asmeniškumų, pataikavimo, konjunktūros, vaizdas visai susipainios. Kuo giliau į mišką, tuo daugiau medžių. Bet pabandysiu vis dėlto pasikelti virš „miško".

Skirtingi vertinimai Lietuvoje ir išeivijoje atsiranda dėl įvairių priežasčių. Pirmiausia — dėl skirtingos dvasinio gyvenimo atmosferos. Jums, išeiviams, laisvė, demokratija, žmogaus teisės, asmeninė iniciatyva, autentiška saviraiška yra kasdienybė, mums buvo ir daugeliu atveju tebėra — siekiamybė. Todėl jums socialinė, moralinė, politinė kūrinio prasmė nėra itin įdomi. Ji jums neaktuali, be to, tais klausimais jūs galite prisiskaityti kitokių knygų. Mums literatūra buvo vienintelis šaltinis, praskleidžiantis teisingesnį ir gilesnį šių klausimų supratimą. Nenuostabu, kad jums pirmiausia norisi į kūrinį žiūrėti didžiųjų metafizinių vertybių aspektu, ieškoti menininko kūrybingumo ir kūrinio originalumo žymių. Mums tie dalykai irgi rūpi, mes juos irgi suprantame kaip būtiną kūrinio

---

* 57-uose *Metmenyse pradėto pokalbio pabaiga.*

vertės rodiklį, bet jaučiame, kad kalbėti reikia ir apie ką kita, ir gal pirmiausia apie ką kita. Norisi numalšinti savo alkį, savo skausmą, savo rūpestį, sukeltą beteisės ir sunkios kasdieninės egzistencijos. Nekalbėti apie tai, vaizduoti, kad to nėra, vadinasi, nuo pirmųjų eilučių apsimetinėti arba meluoti. Kas iš to, jeigu tu prie rašomojo stalo dėsies dideliu filosofu, amžinųjų klausimų kontempliuotoju, o atsikėlęs nuo stalo pasidarysi paprasčiausias nervų kamuolys, keikiantis tuščias parduotuves, betvarkę, partinę nomenklatūrą ir niekaip nesubyrančią sovietinę imperiją. Jums kur kas lengviau į literatūrą žiūrėti pro švarius literatūrinius akinius, nes jūs gyvenate normaliose sąlygose. Vienintelis nenormalumas — išeivio emocijos ir statusas. Bet ar tas nenormalumas iš karto neuždeda antspaudo jūsų vertinimams? Ar, sakysime, nesinori kūrinyje rasti tai, kas bent kiek pateisintų išeivio padėtį ir nuramintų dvasią? Ar nepasidarydavo „gera ant širdies", kai kūrinyje jūs rasdavote savo slapčiausio pasiteisinimo patvirtinimą — jog Lietuvoje taip baisu, kad ir neverta ten gyventi, arba — kad Lietuvoje atsiranda reiškinių, kurie teikia vilties atkurti normalų nepriklausomą kraštą, į kurį vėl galima būtų grįžti? Pabėgti nuo aktualijų ir kasdieninių rūpesčių jums irgi nesiseka. Ir nereikia bėgti.

Kita skirtingus vertinimus gimdanti priežastis — nevienoda estetinė patirtis. Išeivijos kritikai kur kas geriau pažįsta Vakarų literatūrą, yra jos suformuoti, todėl savaime viską vertina tos literatūros masteliais. Iš čia — didesnis reiklumas, modernesnis požiūris, platesnis akiratis. Lietuvoje į viską daugiau žiūrima per savą prizmę, ieškoma pirmiausia to, kas nauja gimtosios literatūros kontekste. Todėl iš šalies žiūrint, kai kas gali atrodyti pernelyg konservatyvu ir provinciška. Bet, mano galva, abu požiūriai turi pliusų ir minusų. Tai, ką leidžia pamatyti vienas, neleidžia kitas, ir atvirkščiai. Nesistebiu, kad išeivija daugiau entuziazmo parodė, vertindama S. T. Kondrotą ir J. Glinskį, negu J. Aputį, J. Juškaitį ar B. Radzevičių (nors ir apie pastaruosius, rodos, nemaža rašyta). Pirmųjų kūryba abstraktesnė, joje greičiau galima pamatyti vienokius ar kitokius modelius, jai galima lengviau pritaikyti bendresnius kriterijus. Be to, šią kūrybą nesunku traktuoti (iš dalies ji tokia ir yra) kaip netiesioginę sovietinės santvarkos kritiką, kurią iššifruoti išeivijai nesusidarydavo jokių keblumų. Lietuvoje — kas kita: visi suprasdavome vadinamąją „ezopinę kalbą", bet jos

prasmės garsiai neaiškindavome, kad nepakenktume autoriui. Kita vertus, rašyti apie tą prasmę neleido cenzūros varžtai.

Apučio, Juškaičio, Radzevičiaus kūrybą išeivijos literatui sunkiau iššifruoti dėl jos pernelyg glaudaus sąlyčio su mūsų kasdieninėm nuotaikom, vaizdiniais, prisiminimais, vizijom. Joje yra tokių aliuzijų, posakių ir žodžių, kurie tik Lietuvoje gyvenančiam ir šitą vargelį vargstančiam buvo suprantami ir sukeldavo virtinę asociacijų. Mums buvo įdomu ne tik tai, ką šie rašytojai rašė, bet ir tai, ko jie nerašė. Jų kūryboje nėra dirbtinio entuziazmo, kategoriškumo, primityvaus pasitikėjimo — tų privalomų sovietinės pasaulėjautos bruožų, — nėra čia ir sąvokų, kurios taip pat buvo privalomos kaip emblemos ar ženklai. (Pamenu, apie 1972 m. Lietuvos komunistų partijos CK įvyko toks parodomasis spektaklis: mus, kelis literatus, sekretorius A. Barkauskas iš tribūnos pliekė už tai, kad nevartojame žodžių „tarybinis", „socialistinis" ir pan.). „Emblemų" vengimas kalbėjo apie tų rašytojų nekonformistinę poziciją, kurią tada retas išsaugodavo, bet kuri daugelį žavėjo. Pasakyti kelis kartus „už", o po to vieną kartą „prieš" buvo lengviau, negu nė karto nepasakyti „už". Be to, minėtų autorių kalba nepaprastai niuansuota. Pačiame jų kalbėjime slypi daug kūrybinės energijos ir grožio, kurį pajusti sunkiau išeiviams, šiek tiek nutolstantiems nuo gyvųjų kalbos versmių. Netrukus turi išeiti puikus L. Gutausko romanas *Vilko dantų karoliai,* taip pat žaižaruojantis užuominomis ir demonstruojantis kūrybingo žodžio jėgą. Manau, išeivijai jį irgi bus ne taip lengva „įkąsti".

Tam tikros įtakos gali turėti ir tematika. Išeiviai, ypač jaunesnioji karta, kiek pastebėjau, truputį susiraukia, pamatę, kad autorius rašo apie kaimą. Kaimas jiems asocijuojasi su konservatyvumu, sentimentalumu, XIX a. literatūros pasauliu, todėl atrodo praeities dalykas, nevertas dabarties dėmesio. Jiems tiesiog sunku suvokti, kad kaimo naikinimas Lietuvoje buvo netiesioginis visos tautos naikinimas — jos moralinių, dvasinių, kūrybinių, religinių nuostatų deformavimas, jos atsparumo ir žmogiškumo slopinimas. Todėl iš šitų barbariškų valdžios užmačių, iš desperatiško žmonių priešinimosi ir tragiško palūžimo buvo galima semtis įspūdingiausios medžiagos kūrybai. Taip ir darė daugelis sąžiningiausių rašytojų, o jų žodis skambėjo autentiškiausiai, bet tinkamai jį įvertinti galėjo tik tie, kurie gyveno šalia ir viską patyrė.

2. Nepasakyčiau, kad A. Škėma Lietuvoje geriau įvertintas, negu išeivijoje. Apie jį dar labai mažai rašyta, daug kas, man rodos, jo nėra nė skaitęs. „Balta drobulė" pasirodė *Pergalėje* tada, kai visi akis išdegę lakstė po mitingus ir literatūra nesidomėjo. Pernai *Novelės metai* paskelbė „Žilvinėlį", šiemet *Baltijos* almanachas — „Čelestą", *Kultūros barai* — truputį teatrinės publicistikos, bet tai ir viskas. Kitus kūrinius galima rasti nebent didžiosiose bibliotekose ir pas keliolika intelektualų. Tiesa, Škėmos adresu Lietuvoje nebuvo pasakyta tokių davatkiškų žodžių, kokius išeivijoje pasakė J. Grinius, bet, nebūkime optimistai, davatkų ir Lietuvoje pakanka. Ypač politinių davatkų. Prieš porą metų viename apvalaus stalo pokalbyje buvo skelbiama, kad visos *Baltos drobulės* niekaip negalima rodyti skaitytojui, nes ten esą „nužmogėjimo" bacilų (tai, žinoma, buvo sąmoninga demagogija — pretekstas nuslėpti tas romano vietas, kur vaizduojama NKVD ir Raudonoji Armija). Atsirastų ir moralinių davatkų, pritariančių J. Griniui, tik jos dabar nedrįsta prasižioti. Kaip gi čia, vis dėlto Škėma — išeivis, komunistų ilgai ignoruotas, jį kritikuoti būtų nepopuliaru. O žmonių, nuolat uostančių, iš kur pučia populiarumo vėjas, Lietuvoje nors vežimu vežk. Daugiau negu pas jus. Gyvenimas mus išmokė vėtrungės meno. Tik mažuma žiūri į tą pusę, į kurią linksta protas ir širdis, dauguma paklūsta vėtrungės dėsniui. Svarbu, kad vėjas pūstų, nesvarbu iš kurio šono. Šiek tiek kebliau, kai vėjas dabar pradėjo pūsti iš kelių šonų. Tada dairomasi, kuris stipresnis, kuris perspektyvesnis.

Gal kiek daugiau Lietuvoje Škėma pažįstamas iš dramaturgijos. Jau pastatytos dvi pjesės — „Žvakidė" ir „Pabudimas" (pastarasis teatre ir televizijoje). Apie „Žvakidės" spektaklį nieko negaliu pasakyti, — nemačiau. Į „Pabudimą" labai veržiasi žmonės, jis juos sukrečia. Bet jau atsiranda teatro žinovų, kurie, ar norėdami pasirodyti originalūs, ar specialiai priešindamiesi minios skoniui, ima skleisti mintį, kad visuomenės ir režisierių susidomėjimas „Pabudimu" esąs sužadintas tik politinių dramos motyvų. Žinoma, iš dalies taip yra, bet tik iš dalies. Jeigu dramoje nebūtų keliamos egzistencinės problemos, jeigu ji nepasižymėtų gerai sukonstruotu konfliktu ir tragiškais charakteriais, vargu ar su plika politika žmones dabar sudomintum. Politikos jie prisiskaito laikraščiuose.

Bet noriu ne tai akcentuoti. Mane domina kitas kraštutinumas

— kritikų alergija politinėms temoms apskritai. Suprantama, tiek metų verčiami politikuoti, jie iš tiesų galėjo susirgti tokia alergija. Tačiau reikėtų atskirti dirbtines, melagingas politines temas nuo gyvenimiškų politinių temų, kurios, be kita ko, tėra tik išeities taškas gilesniems būties klausimams nagrinėti (pvz., meilė, mirtis, baimė, asmenybės integralumas ir dvilypumas, kaip yra „Pabudime"). Juk ir „Hamletą" galėtume traktuoti politiniu aspektu — kaip kovą dėl sosto ir teisėtos įpėdinystės.

Škėmos pjesės yra mūsų dramaturgijos klasika, ir Lietuvos kritikai dar turi jas „atrasti" — suvokti jų giliuosius prasmės klodus. Škėmos kūryboje — ir draminėje ir prozinėje — būtina iškelti ir išanalizuoti du dalykus: 1) jautrios, ambicingos, maištingos, sąžiningos ir integralios asmenybės — XX a. menininko ir intelektualo — agonija, sukeltą nepasitenkinimo savimi, nusivylimo artimu ir nepasitikėjimo Dievu; 2) sugebėjimą kuo adekvačiau perteikti vidinių būsenų kaitą — tą dvasios chaosą, kurį kiekvienas žmogus jaučia, bet kurį išreikšti žodžiais duota tik dideliems talentams. Škėmai pavyksta išreikšti, bet ta išraiška labai nevienoda: vienur chaosas įgyja aiškius ir prasmingus kontūrus, kitur jis tebėra pirmapradėje būsenoje: matai, kaip emocijų ir prisiminimų magma bandoma sustingdyti intelekto jėga, bet ji netelpa į jokias formas; jauti, kaip norima surinkti save lyg paskliduſį gyvsidabrį, virpančiais pirštais suvaryti į aiškesnį lašą, bet vėl viskas staiga subyra. Kaip būtų įdomu išryškinti visą šį tekste pasireiškiantį pulsavimą. Išeivijos kritika šiuo atžvilgiu jau nemaža padarė. Lietuvoje — dar beveik nieko.

3. B. Brazdžionio fenomenas — ištisa tema. Pasistengsiu trumpai.

Pagaliau įvyko tai, kas turėjo įvykti. Reikėjo vieną kartą išlydžio. Juk tiek dešimtmečių kaupėsi energija. Jeigu Brazdžionis atvažiuotų į Lietuvą antrą kartą, manau, to entuziazmo nebebūtų. Simpatijas Brazdžioniui negalima laikyti normalia ir natūralia poezijos meile. Tai simpatijos jo laikysenai, o gal tiksliau — proga įvaryti rakštį valdžiai, visiems oficialiesiems literatūros prižiūrėtojams, kaip ugnies bijojusiems Brazdžionio vardo, bandžiusiems jį apjuodinti, laikiusiems jį „dekadentu", „buržuaziniu nacionalistu",

neigiančiu gyvenimą, skleidžiančiu apokaliptinius pranašavimus. „Žus visam pasaulyje komūna. . ." „Šaukiu aš tautą, GPU užguitą. . ." Pakako žinoti tas dvi frazes, kad stalinizmo apaštalai imtų lipti sienomis. Bet pakako žinoti jas kitiems, kad jie į Brazdžionį žiūrėtų kaip į savo slapčiausių lūkesčių ir didžiausių nuoskaudų reiškėją. Ne vienas nukentėjo už jo knygų laikymą ir eilėraščių nusirašinėjimą. 1958 m., dirbdamas provincijoje mokytoju, kartą nuo scenos padeklamavau „Paskutinį pasmerkto myriop žodį", žinoma, nesakydamas autoriaus pavardės. Atsirado salėje prakutęs „idėjinės nekaltybės" saugotojas, įskundė ir turėjau aiškintis valdžiai, kodėl taip padariau. Tai tik smulkmenėlė, kitiems baigdavosi blogiau.

„Vaidila Valiūnas" Lietuvos spaudoje gal irgi buvo spausdinamas daugiau rakšties įvarymo tikslu. O gal norėta šiaip pademonstruoti drąsą ar literatūrinę erudiciją: atseit, aš žinau, kad toks daiktas yra, turiu jį ir galiu redakcijai pasiūlyti. Tokių visokių drąsos lenktynių ir noro garsiau surikti (nesvarbu — savo ar ne savo balsu) pastaruoju metu galima pamatyti kiekviename žingsnyje. Sakyčiau, kad tai jau virto mada. Ja ypač seka tie, kurie nori pasirodyti, kaip jie „persitvarkė", kokie jie nuostabūs lietuviai, kokie geri piliečiai, kokie kilnūs žmonės, kokie drąsuoliai. . . Tiktai nenorima kelti minties, kad drąsa be rizikos — jau nebėra drąsa, o plikas patriotizmas be išminties, kūrybingumo ir savikritiškumo taip pat greit nusidėvinti vertybė. Tačiau ką daryti, reikią šį etapą perbristi. Matyt, iš tos pačios atmosferos išdygo ir A. Jasmanto eilių publikavimas, ir svaiginimasis S. Šalkauskio filosofija, ir daug kitų dalykų (tarp jų — ir nekritiškas požiūris į visą išeivijos kūrybą). Mane ne tiek jaudina tas laikinas nekritiškumas, jis praeis. Pagaliau, jeigu jis nuoširdus, nieko bloga. Blogiau, kai jis sąmoningai paverčiamas autoreklamos priemone, kai jo pagalba norima įsitvirtinti naujoje situacijoje, kai pataikaujama publikos nuotaikoms, kitaip sakant, kai mikliai naudojamasi konjunktūra. Ant šito kabliuko patenka ne tik masinio skonio žmonės, bet ir rimtai užsirekomendavę kūrėjai. Ryškiausias pavyzdys — V. Jasukaitytės įvadas Brazdžionio rinktinei. Skaičiau jį, rausdamas iš gėdos.

Grįždamas prie Brazdžionio, dar noriu pabrėžti, kad Lietuvoje apie jį kaip poetą iš esmės buvo sprendžiama pagal tai, ką jis parašė prieš karą ir karo metais, taigi — pagal geriausią jo kūrybos dalį.

Tai, ką jis išleido išeivijoje, mažai kas buvo skaitę. Rimtų Lietuvos kritikų pozicija šiuo atžvilgiu sutampa su išeivijos kritikų pozicija. Dabar dėl Just. Marcinkevičiaus. Kad Marcinkevičius Lietuvoje priimamas rimčiau, negu išeivijoje, nesunku suprasti. Šis talentingas poetas ne vienu atveju yra nuėjęs iki pat leistinos (oficialiai leistinos) patriotinių jausmų reiškimo ribos, o kartais ją net peržengdavo. Išeiviams tai neatrodė ypatinga dorybė, bet, turint galvoje Lietuvos sąlygas, tai jau buvo šis tas. Žinoma, galima manyti, kad Marcinkevičiui buvo daugiau ir leidžiama. Tačiau, kita vertus, tokį statusą reikia užsitarnauti, o užsitarnaujant kai ką aukoti. Kad ir kaip ten buvo, Marcinkevičiaus pozicija daug kam imponavo, ypač nuosaikesniems legalumo šalininkams. Už tai poetui buvo atleidžiamos jaunystės „nuodėmės", kurios jam grindė kelią į Olimpą. Turiu galvoje *Dvidešimtą pavasarį, Pušį, kuri juokėsi* ir kt. Man rodos, ir pats autorius dabar į tuos kūrinius žiūri kreivokai.

Yra žmonių, kurie visą laiką Marcinkevičiaus kūrybą vertino gana rezervuotai ir už kai ką jam niekaip negalėjo atleisti, bet viešai pasakyti savo nuomonės irgi negalėjo. Mat Marcinkevičius buvo patekęs į nekritikuojamų autorių rangą. Nemanau, kad jis ten jautėsi jaukiai, bet taip jau buvo. Marcinkevičiaus balso ir autoriteto ypač prireikė Sąjūdžio veiklos pradžioje, jo žodis daug ką padrąsino ir įkvėpė. Už tai jam šlovė.

Aš pats nepriklausau prie tų, kurie laikosi tezės, kad tikslas pateisina priemones, kad pradžioje reikia padaryti daug netikusių darbų, kad paskui įsitvirtinęs padarytum kai ką gera. Man toks kelias labai įtartinas, juoba, kad daugelis juo tik pridengia paprasčiausią karjerizmą ir gero gyvenimo troškimą. Nemanau, kad Marcinkevičius iš pat pradžios būtų sąmoningai rinkęsis tokį kelią, nors kai kam gali taip pasirodyti. Oficialioji žymaus poeto šlovė, matyt, buvo didesnė pagunda už pilietinį nusistatymą ir sąžinės balsą, bet pastarieji niekada neužsnūdo, o paskutiniaisiais metais aiškiai nugalėjo. Marcinkevičiaus kaip žmogaus ir poeto kelias turi daugiau dramatiškų negu standartiškų bruožų, ir tas, kas imsis apie jį rašyti sąžiningą studiją, turės progos įdomiai pasamprotauti apie rafinuotą ir klastingą sovietinio literatūros gyvenimo mechanizmą.

4. Sambrūzdis dėl istorinio romano išreiškė ne ką kitą, kaip teisingesnio Lietuvos istorijos nušvietimo ilgesį ir viltį, kad romanistai beletristine forma pasakys daugiau už istorikus, kuriems

tiesiai kalbėti nebuvo leidžiama. Dabar, kai tie varžtai sušvelnėjo, problema prarado aktualumą. Būtų galima kalbėti apie istorinį romaną kaip meno reiškinį, bet reikia stiprių romanų. O jų nėra, išskyrus Petro Dirgėlos *Joldijos jūra.* Apie situaciją išeivijoje negaliu kompetentingai spręsti, nesu skaitęs J. Kralikausko istorinių romanų. Bet, matyt, ir išeivija kažko neturi, jei rimčiau nesvarsto. O gal istorinis romanas iš viso jau atgyvenęs žanras. Karščiuokis nesikarščiavęs, nieko nepadarysi, nebent scholastinių skiedrų pritašysi.

Daug rimtesnė problema — skoniai. Škėmos ir T. Venclovos atvejais Lietuva ne išeivijos skonį vejasi, o pasako tai, ką ir anksčiau galvojo. Nė vienas doras ir rimtas žmogus jų kūrybos niekada nesmerkė. Nereikia imti galvon, ką sakė koks valdiškas kritikas ar parsidavęs žurnalistas. Kas kita — skoniai apskritai. Žinoma, šiek tiek veikia vadinamasis „uždrausto vaisiaus" dėsnis — norisi specialiai perimti išeivijos nuomonę, kuri anksčiau buvo ignoruojama pagal stalinistinį principą: jeigu ką priešas giria, tu peik (o išeivija, kaip žinome, buvo laikoma idėjiniu priešu). Bet, ko gero, daugiau to „vijimosi" atsiranda dėl noro pasirodyti vakariečiu, išsiveržti iš provincializmo, pagaliau dėl pagreitėjusio mūsų gyvenimo tempo, nepaliekančio laiko viską apmąstyti ir naujai įvertinti. Dabar mes daugiau einam į plotį, negu į gylį. Labai bijau, kad perdaug neužsitęstų šis procesas, kad dvasiškai neaptingtume, nepradėtume šliaužti paviršiumi, riedėti lengviausiu sekimo ir kopijavimo keliu. Kūrybingumo ir kritikizmo pradas turėtų būti kur kas kruopščiau puoselėjamas, labiau vertinami žmonės, pasižymintys šiomis savybėmis. Dabartiniams politiniams ir visuomeniniams judėjimams greitai gali iškilti realus „nuintelektualėjimo" pavojus, nes jų organizatoriai per daug pasitiki savimi, per mažai ieško atramos intelektualiniuose ir kūrybiniuose sluoksniuose. Kodėl taip — nežinau. Gal bijoma konkurencijos (kai kas politinio aktyvumo griebėsi, norėdamas kompensuoti profesinį nepajėgumą ir tokiam labai nesinori prileisti gabesnių), gal manoma, kad rašytojai ar menininkai bus per mažai veiklūs ar radikalūs, o gal dar dėl ko. Remtis energingu jaunimu ar laisvės ištroškusia minia labai svarbu, nes tai emocinė ir fizinė jėga, bet nereiktų kartoti visų revoliucijų ir lūžių klaidos, kai užnugary paliekama daug proto ir kūrybinės jėgos.

5. Apie tai galima daug šnekėti. Pasakysiu tik pačius bendriausius dalykus. Lietuvoje išsaugota lietuvybė, nepriklausomybės būtinumo jausmas, sugebėjimas aukotis dėl idėjos, stiprus polinkis prie Vakarų kultūros; išeivijoje laimėtas minties blaivumas, asmeninė iniciatyva, veiksmų dinamizmas, gimtojo krašto netekimo skausmas. Pastarasis itin svarbus. Be jo nebūtų buvę nei tam tikros tematikos, nei visiškai kitokio dramatizmo kūrinių.

Albertas Zalatorius

1989 rugpjūčio 11 d.

SIETYNO MORALINIO PASAULĖVAIZDŽIO RAIDOS ESKIZAS

Pirmojo *Sietyno* numerio pratarmėje atskleisti kai kurie jo leidėjų moralinio pasaulėvaizdžio pagrindiniai bruožai.*(1)* „Ribos situacijoje", tautos išnykimo pavojaus akivaizdoje, *Sietyno* leidėjai siūlo du projektus. Pirmasis — bendrų vertybių rekonstrukcija. Šioje ribos situacijoje „dorinė atsakomybė — sykiu ir etninė priedermė" (I-4). Kadangi gresia visiems bendras pavojus, tai asmeninė etika turi sutapti su kolektyvo etika; bent laikinai reikalinga „ieškoti to, kas mus vienija" (I-4).

Bet šis vienybės idealas yra problematizuojamas, nes vieningos visuomenės idealas turi būti „laisvas žmogus laisvoje tautoje" (I-5). Vienybė turi būti atvira ir dinamiška: „nepretenduojame į tiesos monopolį, kviečiame dialogui, diskusijai." (I-7) Jinai suvokiama kaip vienybė dialoge, ne vienodame galvojime („susėskim už apskrito stalo", I-8).

Antrąjį šioje pratarmėje siūlomą projektą galima užvardinti laiko rekonstrukcijos projektu. Dabartis yra ne namai, o lyg

---

1 Sietynas — nuo 1988 m. Vilniuje Virginijaus Gasiliūno, Liudviko Jakimavičiaus, Dariaus Kuolio, Gedimino Mikelaičio ir Valdo Papievio renkamas ir tvarkomas „jaunųjų kultūros mėnraštis". Citatų vietos nurodomos skliausteliuose — numeris, iš kurio cituojama, romėniškom skaitlinėm, puslapis arabiškom.

kalėjimas, kuriame langas į praeitį ir durys į ateitį užmūryti. Būtinas praeities atskleidimas (reikia „gręžtis į savo senelių kraštą", nes „veikla neįmanoma be istorinės perspektyvos", I-6), kuris ir nušvies kelią į ateitį („privalome. . . išgirsti praeities balsą ateityje", I-7). Šis istorinės erdvės rekonstrukcijos projektas išreiškiamas įvaizdžiu, kuris bus pakartotas šeštame numery (žr. VI-8):

tikimės surėsią bent menką pirkelę, tarp kurios sienų ne tik saugiau jausimės, bet ir pro kurios langus drįsime vieną kitą žvilgsnį ateitin mesti. (I-6).

Antrojo *Sietyno* numerio pratarmėje šitie du projektai susilieja į vieną: bendruomeninių vertybių transformacijos projektas persilieja į istorinę erdvę, ir abudu — moralė ir istorija — įgauna transcendentinę dimensiją (to pirmoje pratarmėje visiškai nebūta). Pirmojoje pratarmėje *asmeninė* atsakomybė buvo praplečiama, apimant ir atsakomybę už *tautos* dabartį. Antrojoje pratarmėje įvyksta stulbinanti atsakomybės infliacija, apimanti visą Europos istoriją:

turime prisiminti ir bent dalelę baltų pramotės atsakomybės dėl fašizmo ir stalinizmo. . . Kaip savą privalome išpažinti ir kaltę, slegiančią Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, nesugebėjusią. . . Rytų Europos demokratiniais pagrindais sutelkti. (II-8)

Šioje istorijoje dabar įžvelgiamas transcendencijos elementas: lietuvių istorija yra „„dangaus patikėta našta" (II-7). Etinė priedermė taip pat jau siekia už istorinės erdvės ribų („idealybės erdvėn prasimušusi mūsų mintis pasiekia aukštesnę, Būties nutviekstą tiesą, žmoniškumą. . . ginančią" II-8).

Vienybės laisvėje idealas, išsakytas pirmoje pratarmėje, dabar yra priešpastatytas netikrai, sovietinei vienybei nelaisvėje. Tikroji vienybė yra tiktai ta, „kuri su tiesa sudera" (II-9).

Trečiojo *Sietyno* numerio pratarmėje vėl atskirai tęsiami tie du projektai, kuriuos pastebėjome pirmoje pratarmėje, tik dabar praplėstoje erdvėje. Tęsiamas istorinės erdvės rekonstrukcijos projektas. Istorijos raida suvokiama pagal du modelius: vienas ciklinis, statiškas ir šėtoniškas, kitas linearinis krikščioniško išganymo istorijos modelis (žr. III 8-11). Lietuvių tauta turi išsilaužti iš uždaros, sovietinės „velniaračio" istorinės erdvės ir pereiti į naujai

rekonstruotą linearinę istorinę erdvę, kurios kryptis veda į viršistorinę Būtį:

Mūsų tautiškumo esmė skleidžiasi savitu istoriniu likimu, kurio trajektorija veda anapus istorijos, arba virš istorijos esančių prasmių pasaulin. (III-14).

Šioje erdvėje tęsiamas antrasis *Sietyno* leidėjų projektas — bendruomeninių vertybių rekonstrukcija. Pirmoje ir antroje pratarmėje vienybės idealas buvo suvokiamas kaip asmeninės etikos suliejimas į vieningą (bet daugiabalsę) kolektyvinę etiką. Trečioje pratarmėje šis vienybės idealas inkorporuojamas į alienacijos teoriją, turinčią panašumų su marksistine alienacijos teorija. Atmesdami modernų vakarietišką visuomenės supratimą kaip „visuomeninės sutarties" (social cnntract) pasekmę*(2)*, *Sietyno* liedėjai užima radikalesnę poziciją. Žmogus yra iš esmės visuomeninis padaras (plg. Markso apibūdintą sąvoką, *Gattungswesen*), todėl „netekę to, kas mus vienija ir kas lemia visų mūsų savitumą, mes liekam ne be nieko, o niekas" (III-11). Alienuotas asmuo, išrautas iš natūralios bendruomenės, yra pats giliai sužalotas — „Tautos kaip bendruomenės kūno eižėjimą neišvengiamai lydi dvasios skeldėjimas" (III-11), tampame „kiekvienas suskilę į daugybę ‚aš' " (III-12).

Šitoks alienacijos ir bendruomeniškumo supratimas skiriasi nuo marksistinio tuo, kad *(Sietyno* liedėjų manymu) vienintelė organiška ir tikra visuomenė yra tauta: „tik tauta yra tasai būties laukas, kuriame skleidžiasi žmogaus gyvenimo pilnatvė" (III-15), ir todėl „visuomenės atgimimas tegali būti tautos atgimimas."*(3)* Bet vienybė, šitaip suvokta, nereiškia monolitiškumo ar nusilenkimo vienai tiesai: „vienybė ir bendrumas jokiu būdu neslopina

---

2 „Kolektyvan sieja poreikiai, bet joks poreikis neišreiškia žmogaus būties visumos, todėl negali būti gilesnio bendrumo pagrindas" (III-15).

3 Čia gal reikėtų pastebėti, kad *Sietyno* pasaulėvaizdis skiriasi nuo senesnių lietuviškų pasaulėvaizdžių (pvz. net Sigito Gedos, tiktai kokia viena generacija vyresnio už *Sietyno* leidėjus) tuo, kad jis yra grynai miestietiškas: žemė, kaimas šiuose tekstuose beveik neminimi.

asmenybės raiškos. Vėl atgyjantis bendruomenės dinamizmas — tai kiekvieno kūryba išvedanti iš vienatvės" (III-15).

Sekančio *Sietyno* numerio pratarmėje vėl pabrėžiama ši kolektyvizmo ir individualizmo sintezė: kultūra yra „Žodžiui [t.y., tautos „vienybės" ar bendrumo pagrindui] ir Nebūčiai [t.y., visiškos individo laisvės laukui] atvira laisvės erdvė" (IV-8). „Kultūros meistras", įsišaknijęs tautos/kolektyvo dirvoje, yra „laisvas, iš beveidės bendrijos [!! kaip jinai skiriasi nuo „vieningos" tautos?] išsivadavusis asmuo" (IV-8). Antra vertus, šitoje (ketvirtoje) pratarmėje kalbama ne vien apie kokią vienybės ir pliuralizmo sintezę, bet tiesiog ginama individualizmo gija lietuvių kultūros istorijoje. Apie du trečdaliai *trečiosios* pratarmės paskirti vienybės klausimui, žodžiai „vienybė" ir „bendrumas" kartojami beveik kiekviename puslapyje; *ketvirtojoje* pratarmėje žodis „vienybė" visiškai nenaudojamas, ir kalbama daugiausia apie *individo* laisvę tautinės bendrijos fone.

Ketvirtojo *Sietyno* numerio pratarmėje taip pat permąstomas Lietuvos istorijovaizdis, šį kartą ne pagal transcendentines kategorijas, bet, pirma, šių laikų Europos istorijos kontekste (kaip Lietuvą paveiks Europos krikščioniškos kultūros merdėjimas?), ir antra, stengiantis joje įžvelgti pamatus tai tautinių vertybių rekonstrukcijai, kurią *Sietyno* leidėjai jau nuo pirmo numerio vis kitaip pristato. Ligi šiol apibrėžę tų vertybių *formą* („vienybę"), jie dabar apmąsto jų *turinį*. Anot ketvirtosios pratarmės, lietuviškos vertybių sistemos pamatas, kurį reikia rekonstruoti, yra „pagarba Būčiai ir gyvybės meilė" (IV-8). Šis santykis su pasauliu ir žmonėmis yra ne monologiškas, bet kyla iš dialektinio dviejų tradicijų (maždaug katalikiškos ir protestantiškos) santykio, „leisdamas tautai dvejopai būties tragizmą patirti, išgyventi" (IV-8). Taigi, tautos „vienybė" nereiškia nuomonių ar mąstymo vienybės, bet vieningą pagarbos santykį su „Būtimi", kuris paverčia „pyktį ir įniršį", kituose vien destruktyvius reiškinius, į „kuriančią meilę" (IV-11).

Šios archaiškos dorovinės struktūros rekonstrukcija svarbesnė už politinės laisvės atstatymą. Politinė kova yra tik tąsa tų dviejų dvasinių projektų, kurie išdėstomi *Sietyno* pratarmėse. Valstybingumo atgavimas bus tuščias, jeigu jis įvyks be tvirto dvasinės vienybės

pamato ir be naujai rekonstruoto istorijos, kaip laisvos kūrybinės plėtros erdvės, supratimo:

> . . .*valstybingumo atstatymas — tai susvetimėjimo sau įveikimas, todėl laisvė, tiesa, dora, dvasinis tobulėjimas ir kūrybinio prado puoselėjimas yra ne „po to", o tai, be ko nebus „po to".* (V-12).

Darius Čuplinskas

METMENŲ aukotojai

$500
Lietuvių Fondas

140
Danutė Janutienė

50
Uršulė Civinskienė

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titas Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Marija Paškevičienė, Lina Žilionytė

Administracija: Aleksas Vaškelis
3113 W. Vina del Mar Blvd.
St. Petersburg Beach, FL 33706

Kaina: Pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanada ir JAV — $15.00; Lietuva $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
1990, Nr.58